

ПРИЧОРНОМОРСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ЕКОНОМІКИ ТА ІННОВАЦІЙ

ПРИЧОРНОМОРСЬКІ ЕКОНОМІЧНІ СТУДІЇ

Науковий журнал

Випуск 56



Видавничий дім
«Гельветика»
2020

Головний редактор:

Шапошников К.С. – доктор економічних наук, професор

Члени редакційної колегії:

Велькі Януш – доктор економічних наук, професор

Гавкалова Н.Л. – доктор економічних наук, професор

Гальцова О.Л. – доктор економічних наук, професор

Дзієканські Павел – доктор економічних наук, професор

Іртищева І.О. – доктор економічних наук, професор

Коваль В.В. – доктор економічних наук, професор

Піллелієне Ліна – доктор економіки, професор маркетингу

Пономаренко Т.В. – доктор економічних наук, професор

Сафонов Ю.М. – доктор економічних наук, професор

Ситнік І.В. – доктор економічних наук, професор

Стеблянко І.О. – доктор економічних наук, професор

Електронна сторінка видання – www.bses.in.ua

Міжнародний цифровий ідентифікатор журналу:
<https://doi.org/10.32843/bses>

Науковий журнал «Причорноморські економічні студії»

включено до переліку наукових фахових видань України в галузі економічних наук (Категорія «Б»)
на підставі Наказу МОН України від 28 грудня 2019 року № 1643 (Додаток 4)

Галузь науки: економічні.

Спеціальності: 051 – Економіка; 071 – Облік і оподаткування;

*072 – Фінанси, банківська справа та страхування; 073 – Менеджмент; 075 – Маркетинг;
076 – Підприємництво, торгівля та біржова діяльність; 241 – Готельно-ресторанна справа;
242 – Туризм; 292 – Міжнародні економічні відносини.*

Науковий журнал індексується у наукометричній базі **Index Copernicus**.

**Затверджено до друку та поширення через мережу Інтернет
відповідно до рішення вченої ради Причорноморського науково-дослідного інституту
економіки та інновацій (від 31 серпня 2020 року протокол № 8).**

Науковий журнал «Причорноморські економічні студії» зареєстровано
Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 21934-11834Р від 23.03.2016 року)

ISSN (Print): 2524-0897

ISSN (Online): 2524-0900

© ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій», 2020

ЗМІСТ

**РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ
ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ****Ломоносова О.Е.**АДАПТАЦІЯ УНІВЕРСИТЕТІВ ДО ОСОБЛИВОСТЕЙ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ПОКОЛІННЯ Z
ДЛЯ ПРИЙДЕШНЬОЇ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ.....7**РОЗДІЛ 2. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО
І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ****Кулаков О.О.**СТРУКТУРИЗАЦІЯ МЕХАНІЗМІВ РЕАЛІЗАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ
ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ З МЕТОЮ ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ В ЕКОНОМІКУ
НА ПРИКЛАДІ ПРОГРАМИ ПРИЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ.....16**Шевченко В.Ю.**

ЕКОНОМІЧНІ ШОКИ ПАНДЕМІЇ: ОСНОВНІ ВИДИ ТА НАСЛІДКИ.....21

**РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ
НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ****Ганжуренко І.В.**ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ МУЛЬТИМОДАЛЬНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ
ЯК ОСНОВИ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ОЦІНКИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ.....28**Зоря О.П., Сергієнко В.І., Зоря С.П.**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ КОМПЛЕКСНОЇ АКТИВІЗАЦІЇ
ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В АГРАРНІЙ СФЕРІ.....35**Kulakovska Tetiana**SYNCHRONIZATION OF CYCLES AND CRISES
IN THE AGRI-FOOD SECTORS OF UKRAINE.....40**РОЗДІЛ 4. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ****Галько Л.Р.**

УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ В ПРОЄКТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА.....50

Каламан О.Б., Пурцхванідзе О.В., Мандрикін Д.В.РОЗРОБЛЕННЯ МЕТОДОЛОГІЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ
ВИНОРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВ.....58**Нечева Н.В.**УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДІВ ВИМІРУ МОТИВАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ
ПІДПРИЄМСТВ КУРОРТНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ.....65**Радіонова Я.В.**РОЗРОБКА МОДЕЛІ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ
АГРОПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ НА ЗАСАДАХ АУТСОРСИНГУ.....74**Яворська О.Г.**РОЗКРИТТЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ
ПІДПРИЄМСТВ ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....82**Яснолоб І.О., Чайка Т.О., Черненко К.В.**ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЧНОЇ МОДЕЛІ
ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ПІДПРИЄМСТВА.....89**РОЗДІЛ 5. РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ
І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА****Yevchuk Khrystyna-Iryna**INNOVATION AS A FOUNDATION OF SMART CITY ECONOMY
IN TERMS OF WASTE MANAGEMENT.....94

Федулова С.О., Овчаренко О.В., Науменко Н.Ю.

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ МОНІТОРИНГУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНУ

НА ПРИКЛАДІ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....101

**РОЗДІЛ 6. ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА**

Кобзар О.М.

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ОЦІНЮВАННЯ ЗМІН

ЕКОСИСТЕМНИХ АКТИВІВ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ УТВОРЕНЬ

ВІД НЕГАТИВНОГО ВПЛИВУ ТВЕРДИХ ПОБУТОВИХ ВІДХОДІВ109

РОЗДІЛ 7. ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Жмурко Н.В., Лотоцька Ю.В.

ОЦІНКА ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ

ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ НА ПРИКЛАДІ БЮДЖЕТУ МІСТА ТЕРНОПОЛЯ.....114

РОЗДІЛ 8. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

Гайдаєнко О.М.

ЗАСТОСУВАННЯ ФАКТОРНОГО АНАЛІЗУ У ДОСЛІДЖЕННІ

ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ.....120

Карлова І.О., Вербицька А.І.

ТРАНСФЕРТНЕ ЦІНОУТВОРЕННЯ: ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ

АВТОМАТИЗОВАНОГО ОБЛІКУ НА ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ.....125

CONTENTS

SECTION 1. ECONOMICS AND HISTORY OF ECONOMIC IDEA

Lomonosova Oksana

THE ADAPTATION OF UNIVERSITIES TO THE PECULIARITIES OF GENERATION Z STUDENT
TRAINING FOR FUTURE KNOWLEDGE ECONOMY.....7

SECTION 2. WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Kulakov Oleksii

STRUCTURING OF IMPLEMENTATION MECHANISMS OF EUROPEAN
AND EURO-ATLANTIC INTEGRATION IN ORDER TO ATTRACT INVESTMENTS
IN THE ECONOMY BY THE CASE OF THE BLACK SEA BASIN PROGRAM.....16

Shevchenko Volodymyr

ECONOMIC SHOCKS OF PANDEMIC: MAJOR TYPES AND OUTCOMES.....21

SECTION 3. ECONOMY AND NATIONAL ECONOMY MANAGEMENT

Hanzhurenko Iryna

FORMATION OF MULTIMODAL TRANSPORTATION STRATEGY
AS A BASIS FOR STATE POLICY EVALUATION.....28

Zoria Oleksii, Serhienko Volodymyr, Zorya Svitlana

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS
OF FORMATION OF ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM
OF COMPLEX ACTIVATION OF INVESTMENT PROCESSES.....35

Kulakovska Tetiana

SYNCHRONIZATION OF CYCLES AND CRISES
IN THE AGRI-FOOD SECTORS OF UKRAINE.....40

SECTION 4. ECONOMY AND MANAGEMENT OF ENTERPRISES

Halko Liudmyla

RISK MANAGEMENT IN PROJECT ACTIVITY OF AN ENTERPRISE.....50

Kalaman Olga, Purtskhvanidze Olga, Mandrykin Denis

THE METHODOLOGY ELABORATION FOR WINEMAKING
ENTERPRISES DEVELOPMENT STRATEGY58

Niecheva Natalia

IMPROVEMENT OF METHODS MEASUREMENT OF PERSONNEL MOTIVATION
OF ENTERPRISES RESORT AND RECREATIONAL SPHERE.....65

Radionova Yana

THE DEVELOPMENT OF A MODEL FOR MANAGING THE INNOVATIVE DEVELOPMENT
OF AGRO-INDUSTRIAL ENTERPRISES ON THE BASIS OF OUTSOURCING.....74

Yavorska Oksana

INTELLECTUAL CAPITAL DISCLOSURE OF ENTERPRISES
IN THE HOSPITALITY INDUSTRY OF ODESA REGION.....82

Yasnob Ilona, Chayka Tetyana , Chernenko Kseniia

FORMATION OF STRATEGIC MODEL
OF ENVIRONMENTAL MANAGEMENT OF THE ENTERPRISE.....89

SECTION 5. PRODUCTIVE POWER DEVELOPMENT AND REGIONAL ECONOMY

Yevchuk Khrystyna-Iryna

INNOVATION AS A FOUNDATION OF SMART CITY ECONOMY
IN TERMS OF WASTE MANAGEMENT.....94

Fedulova Svitlana, Ovchareko Olga, Naumenko Nataliia

FORMATION OF THE MONITORING SYSTEM OF ECONOMIC SECURITY
OF THE REGION ON THE EXAMPLE OF DNIPROPETROVSK REGION.....101

**SECTION 6. ECONOMY OF ENVIRONMENTAL MANAGEMENT
AND ENVIRONMENTAL DEFENCE**

Kobzar Olena

THE METHODOLOGICAL TOOLKIT FOR ASSESSMENT CHANGES IN THE ECOSYSTEM ASSETS OF TERRITORIAL COMMUNITIES FROM THE NEGATIVE IMPACT OF MUNICIPAL SOLID WASTE.....	109
---	-----

SECTION 7. MONEY, FINANCES AND CREDIT

Zhmurko Nataliia, Lototska Julia

EVALUATION OF FORMATION AND USE OF FINANCIAL RESOURCES OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES ON THE EXAMPLE BUDGET OF TERNOPIL CITY.....	114
--	-----

SECTION 8. ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT

Haidaienko Olha

APPLICATION OF FACTOR ANALYSIS IN THE STUDY OF EFFICIENCY OF USE OF FIXED ASSETS.....	120
--	-----

Karlova Irina, Verbytska Alina

TRANSFER PRICING: ECONOMIC CONTENT AND FEATURES OF AUTOMATED ACCOUNTING AT DOMESTIC ENTERPRISES.....	125
---	-----

РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

АДАПТАЦІЯ УНІВЕРСИТЕТІВ ДО ОСОБЛИВОСТЕЙ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ПОКОЛІННЯ Z ДЛЯ ПРИЙДЕШНЬОЇ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ

THE ADAPTATION OF UNIVERSITIES TO THE PECULIARITIES OF GENERATION Z STUDENT TRAINING FOR FUTURE KNOWLEDGE ECONOMY

У статті висвітлюється проблема адаптації закладів вищої освіти до потреб навчання сучасного цифрового покоління студентів в контексті майбутньої економіки – економіки знань. Вказується на підвищення вимог до молодих фахівців під впливом швидкого розвитку науки і техніки, стрімких процесів інформатизації суспільства. Нове покоління Z, яке виросло під час буму цифрових технологій, кардинально відрізняється від попередніх поколінь. Розглядаються особливості та характерні риси сучасного покоління студентів, наводиться узагальнений перелік особливостей сучасних студентів, які відносяться до покоління Z. Перед закладами вищої освіти виникає завдання пошуку нових підходів до організації навчально-виховного та наукового процесів, застосування таких методів викладання і такої моделі навчального процесу, які будуть найбільш ефективними і які сприятимуть дієвій мотивації студентів. Показано, що при навчанні студентів покоління Z, неможна та й неможливо змушувати їх працювати в режимі, який суперечить їх природі. Університети мають адаптувати навчальний, виховний та науковий процеси до особливостей нового покоління, їх способів сприйняття інформації, схильностей, щоб, використовуючи їх кращі риси, готувати фахівців, які відповідають вимогам майбутньої економіки. При визначенні шляхів мотивації покоління Z до навчання доцільно спиратися на його особливості. Врахування цих особливостей і відображення їх в таких формах навчання та виховання, які були б зрозумілі студентам і відповідали б їх особливостям, повинно становити основу мотивації для навчання, яка в подальшому має розвиватися. Це дасть змогу поступово все більше привчати молодь і до традиційних способів навчання, які не втратили своєї актуальності.

Ключові слова: заклади вищої освіти, університети, адаптація університетів, покоління Z, особливості покоління Z, студенти, навчальний процес, мотивація, економіка знань.

В статті освещается проблема адаптации высших учебных заведений с потребностями обучения современного цифрового

поколения студентов в контексте грядущей экономики – экономики знаний. Указывается на повышение требований к молодым специалистам под влиянием быстрого развития науки и техники, стремительных процессов информатизации общества. Новое молодое поколение Z, выросшее во время бума цифровых технологий, кардинально отличается от предыдущих поколений. Рассматриваются особенности и характерные черты современного поколения студентов, приводится обобщенный перечень особенностей современных студентов, которые относятся к поколению Z. Перед вузами возникает задача поиска новых подходов к организации учебно-воспитательного и научного процессов, применение таких методов преподавания и такой модели учебного процесса, которые будут наиболее эффективными и способствующие эффективной мотивации студентов. Показано, что при обучении студентов поколения Z, нельзя и невозможно заставлять их работать в режиме, который противоречит их природе. Университеты должны адаптировать учебный, воспитательный и научный процессы с особенностями нового поколения, их способов восприятия информации, склонностей, чтобы, используя их лучшие черты, готовить специалистов, отвечающих требованиям грядущей экономики. При определении путей мотивации поколения Z к обучению целесообразно опираться на его особенности. Учет этих особенностей и отражения их в таких формах обучения и воспитания, которые были бы понятны студентам и отвечали бы их особенностям, должны составлять основу мотивации для обучения, которая в дальнейшем должна развиваться. Это позволит постепенно все больше привучать молодежь и к традиционным способам обучения, которые не потеряли своей актуальности.

Ключевые слова: высшие учебные заведения, университеты, адаптация университетов, поколение Z, особенности поколения Z, студенты, учебный процесс, мотивация, экономика знаний.

УДК 005.96

<https://doi.org/10.32843/bses.56-1>

Ломоносова О.Е.

к.е.н., доцент,
завідувач кафедри економіки
Херсонська філія
Національного університету
кораблебудування
імені адмірала Макарова

Lomonosova Oksana

Kherson Branch
Admiral Makarov National University
of Shipbuilding

The article focuses on the problem of adaptation of higher education institutions to the educational needs of the modern digital generation of students in the context of the future economy known as the knowledge economy. It is pointed out that the requirements for young specialists are increasing under the influence of the rapid advance of science and technology and the digitalization of society. The new generation Z, which grew up during the digital boom, is radically different from the previous generations. The peculiarities and characteristics of the modern generation of students are considered, the generalized list of these peculiarities of generation Z students is given. Higher education institutions face the task of finding new approaches to the organization of educational and scientific processes, the use of the most efficient teaching methods, and the educational process model that will contribute to the efficient motivation of students. It is shown that when teaching students of generation Z, it is impossible to force them to work in a mode that contradicts their nature. Universities must adapt educational, upbringing, and research processes to the peculiarities of the new generation, their ways of perceiving information, inclinations, to use their

best features, to train specialists who meet the requirements of the future economy. While determining the ways of the motivation of generation Z to study, it is advisable to rely on its peculiarities. These peculiarities and reflecting them in the forms of education and upbringing that would correspond to them should be the basis of motivation for learning, which should evolve. It will enable to gradually accustom more and more young people to traditional ways of learning that have not become obsolete. The problems that occur in the students' education and their motivation to study, in our opinion, do not indicate a decrease in the interest of the current generation in higher education, but, above all, the shortcomings in the organization of the educational process in higher education. Universities increasingly face the task of adapting to new requirements due to the need to train specialists in the knowledge economy and adaptation to the new generation of students belonging to generation Z. For this purpose it is advisable to classify the generation Z characteristic features and peculiarities and to select the most acceptable teaching methods and specific types of motivation for each of their groups, types, etc.

Key words: institutions of higher education, universities, adaptation of universities, generation Z, peculiarities of generation Z, students, educational process, motivation, knowledge economy.

Постановка проблеми. У цей час заклади вищої освіти опинилися у вкрай скрутному стані у зв'язку з демографічною кризою, фінансовими обмеженнями, погіршенням стану економіки, який додатково ускладнюється проблемами, що виникли внаслідок розповсюдження коронавірусної інфекції, при нагальній необхідності покращення якості підготовки фахівців. Це суттєво ускладнює роботу університетів, які крім адаптації до тривалих фінансових обмежень, нових вимог ринку праці тощо додатково змушені реагувати на нові реалії сучасності та посилення вже відомих проблем.

Водночас, слід враховувати, що нова роль університетів у світі, а це безперечно стосується й українських закладів вищої освіти, вимагає від них не просто адаптації, пристосування до нових вимог на існуючому рівні, а й забезпечення інноваційного розвитку, підготовки сучасних фахівців, орієнтованих на створення економіки знань. Це означає необхідність здійснювати попереджуючу адаптацію до вимог прийдешньої економіки. При підготовці сучасних фахівців слід враховувати, що вони мають бути орієнтованими на роботу в умовах цифрової економіки і готові розбудовувати її.

Але і сама молодь, яка приходить до закладів вищої освіти суттєво відрізняється від минулих поколінь. У теперішній час, як зауважує М.М. Ковальов, «вчити потрібно покоління Z, яке народилося в епоху Інтернету і освоїло навички пошуку контенту, що цікавить, раніше, ніж дізналося букви і цифри» [6, с. 37]. Це також змушує університети адаптувати навчальний, виховний та науковий процеси до особливостей підростаючого покоління, оскільки перевиховувати їх, підлаштовуючи під традиційні методи навчання, дуже складно і вкрай недоцільно.

Метою освіти, у тому числі і вищої, є всебічний розвиток людини. Саме людина являє собою найвищу цінність суспільства і саме на виявлення, розкриття та розвинення її здібностей та здатностей, хисту та потенціалу, прихованих можливостей мають бути спрямовані навчально-виховний та науковий процеси у закладах вищої освіти. Тому навчальна, наукова та організаційна робота зі студентами повинна виходити не тільки з необхідності набуття ними передбачених освітніми програмами компетенцій. Необхідно вибудовувати її так, щоб

були враховані особливості нового покоління студентів і розкриті найкращі їх риси, які відповідають тенденціям розвитку цифрової економіки, що дасть змогу підвищити рівень мотивації студентів до навчання та суттєво покращити результативність підготовки фахівців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання встановлення особливостей покоління Z, яке також називають цифровим поколінням або поколінням фіджитал, в останній час привертають до себе все більшу увагу. Характерні риси покоління Z, місце та особливості взаємодії з ним в діловому середовищі з позицій теорії поколінь Хоува і Штрауса аналізують І.І. Толстікова та Р.І. Маміна. Ними визначені ціннісні орієнтири та поведінкові моделі покоління Z [10].

Колот А.М., Герасименко О.О. показують, що покоління Z у більшій мірі відповідає соціально-трудова платформа «Праця 4.0», яка є новою моделлю праці та зайнятості, що адекватна платформі «Індустрія 4.0». Вона є більш привабливою та прийнятною «для покоління Z, аніж для інших поколінь, у контексті адаптації до змін, які в координатах нової економіки стають не винятком, а нормою» [8, с. 105].

Зрозуміло, що не меншу цікавість визивають і проблеми, пов'язані з навчанням та вихованням нового цифрового покоління, визначенням особливостей реформування освітнього процесу в сучасній вищій школі в контексті економіки знань, мотивації студентів до знань. Цим питанням також присвячена значна кількість публікацій як вітчизняних, так і зарубіжних авторів.

Відмітні риси сучасного покоління студентів, його переваги та недоліки, специфічні потреби та особливості організації освітнього процесу в сучасних умовах розглядаються у статті М.М. Ковальова [6]. Є.А. Зеленов також аналізує переваги та недоліки покоління Z. Він зауважує на несучасність того досвіду, який мають попередні покоління, і наголошує на необхідності модернізації навчального процесу з урахуванням особливостей цифрового покоління [5]. Зарубіжний досвід модернізації навчально-виховного процесу у закладах вищої освіти аналізує О. Гук [4].

Деякі конкретні рекомендації щодо спілкування з представниками покоління Z наводяться в статті Н.В. Білої [1]. В [2] Н.В. Біла та О.С. Пермякова цю ж тему доповнюють освітніми технологіями, які

доцільно використовувати для навчання нового покоління.

Значна увага приділяється дослідженню проблем мотивації студентів до навчання. Наприклад, Л.Б. Гнездилова та М.А. Гнездилов систематизували фактори мотивації студентів у закладах вищої освіти [3]. Питання мотивації навчальної діяльності студентів у процесі викладання дисциплін розглядають також Н. Кравчук і О. Коваль [4], Н.М. Тимощук [15] тощо.

В Україні в останні часи проведена ціла низка різноманітних емпіричних досліджень, спрямованих на вивчення мотивації студентів до навчання, до здобуття вищої освіти, до вступу до закладів вищої освіти тощо. Зокрема, О.А. Хомерікі з метою виявлення мотивації до навчання провела анкетування 450-ти студентів Національного авіаційного університету, які навчалися за різними спеціальностями та курсами. Були встановлені основні мотиви, які розподілені на пізнавальні (власний розвиток, пізнання нового, невідомого, сумісна діяльність разом з іншими і для інших;), соціальні (розуміння необхідності навчання для подальшого життя, процес навчання як можливості спілкування, соціальної взаємодії) та меритократичні групи мотивів (мотив успіху). Останній, як показало дослідження, виявився найбільш розповсюдженим [16].

Г.П. Рекун та Ю.І. Прус на основі проведення анкетування 50-ти студентів Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, що навчалися за напрямом підготовки «Менеджмент», виявили основні групи мотивів, які були поділені на зовнішні та внутрішні [12]. У першій групі переважали такі мотиви як престиж, авторитет закладу вищої освіти, отримання інтелектуального задоволення, бажання самовдосконалення, можливість знайти цікаву та високооплачувану роботу. У другій групі домінували інтерес до професії, прагнення отримати вищу освіту з метою самореалізації та відкриття в майбутньому власної справи.

Практичні результати визначення рівня мотивації студентів Дніпропетровського національного університету, які також були отримані методом анкетування 60-ти студентів, що навчалися на факультеті прикладної математики, наводить Г.І. Скороход. На основі аналізу були зроблені висновки, що у перші роки навчання для студентів вкрай важливими є педагогічні, а не наукові здібності. Тому доцільним є здобуття частиною викладачів наукових ступенів в галузі педагогічних наук [13].

Однак, незважаючи на теоретичну та практичну значимість цих, а також інших публікацій, до цього часу багато питань адаптації навчального, виховного та наукового процесів до нових реалій з урахуванням особливостей покоління Z, яке, як ми сподіваємося, буде працювати в умовах нової

економіки з'ясовані не повністю. Не до кінця вияснені і питання, що стосуються мотивації студентів цифрового покоління до опанування фаховими знаннями, необхідними у майбутній професійній діяльності.

Постановка завдання. Метою статті є визначення шляхів адаптації закладів вищої освіти до особливостей підготовки фахівців, яким прийдеться працювати в умовах діджиталізації економіки, з урахуванням специфічних рис, притаманних сучасній цифровій молоді.

Виклад основного матеріалу. Дослідження мотивів і стимулів людини до знань проводилося на основі аксіоматичного твердження, що людина має природний, споконвічний потяг до знань, а також виходячи з припущень щодо її мотивів і стимулів, до яких віднесені такі.

1. Основними зовнішніми факторами формування мотивів до знань певного покоління людей є особливості відповідного даному поколінню періоду та стану розвитку соціально-економічної сфери суспільства.

2. Специфіка відповідного етапу розвитку соціально-економічної сфери суспільства визначають умови соціально-економічної діяльності суб'єктів господарювання та зумовлюють, детермінують їх вимоги до професійних компетентностей фахівців – учасників соціально-виробничих процесів. У сфері професійної діяльності формуються відповідні вимоги до компетентностей фахівців за функціями, робочими місцями та визначаються стимули досягнення цих компетентностей.

3. Освітньо-наукова сфера суспільства створює умови для отримання членами суспільства сучасних знань, формує організаційну систему надання освітніх послуг та через систему забезпечення рівнів та якості освіти створює суспільно значиму систему стимулів до знань. Пропозиції освітньо-наукової сфери формуються з урахуванням когнітивних та інших особливостей відповідної групи споживачів освітніх послуг.

4. Внутрішня мотивація людини до знань розвивається під впливом отриманої нею інформації щодо імперативів і детермінант розвитку суспільства, його соціально-економічної сфери, сучасних вимог виробництва, робочих місць, розуміння напрямків їх майбутнього розвитку та з урахуванням власних уподобань, схильності до того чи іншого виду діяльності.

5. Завдання формування мотивації до навчання для системи освіти означає, перш за все, усвідомлення університетами того, як створити умови, в яких людині захочеться вчитися, розвивати природні потреби у знаннях і перетворювати їх у соціально набуті потреби, до яких вона прагне.

Узагальнена схема факторів формування мотивів і стимулів людини до знань та їх реалізація наведена на рис. 1.

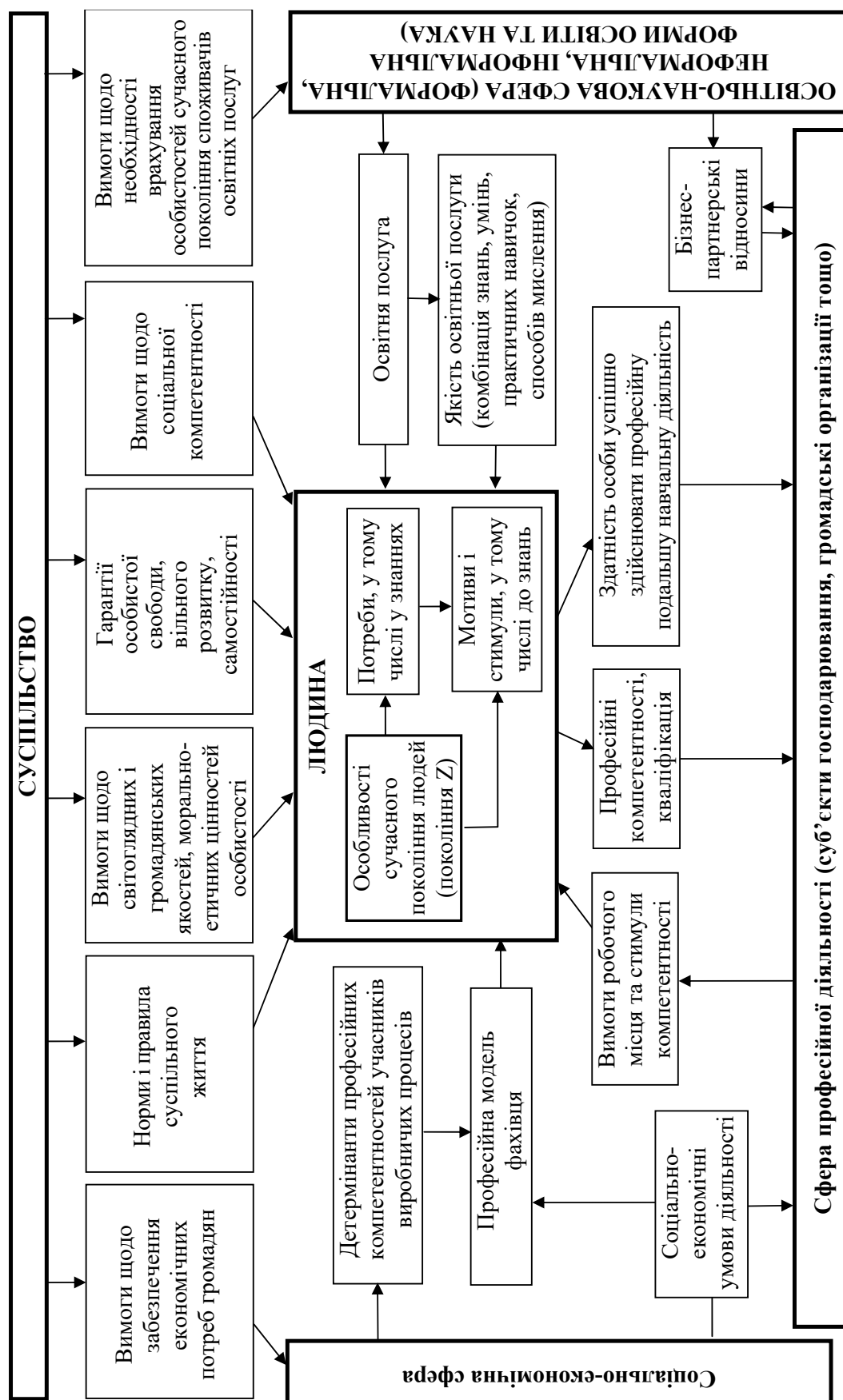


Рис. 1. Формування мотивів і стимулів людини до знань та їх реалізація

Джерело: авторська розробка

Аналіз публікацій у науковій літературі вказує на однастайність думки дослідників: сучасне суспільство знаходиться на шляху до нового рівня свого розвитку. І це не просто еволюційних шлях. Професор Принстонського університету Гарольд Джеймс наприкінці 2019 року у статті «Новий антикапіталізм», відзначає, що «в цей час ми переживаємо найдраматичніші технологічні та економічні перетворення в історії людства. Ми також спостерігаємо зменшення підтримки капіталізму у всьому світі». Підкреслюючи їх значимість він задає питання про те, чи не пов'язано саме з цим «зменшення підтримки капіталізму у всьому світі» [17].

Радикальні зміни у світі відбуваються надзвичайно високими темпами. Це пов'язано з такими особливостями сучасного розвитку суспільства як інформатизація виробництва та усього життя, становлення економіки знань, зростання ролі людського чинника виробництва.

Людина постає перед фактами накопичення та руху великої кількості інформації. Розвиток науки прискорюється, спостерігається «обвальне» нарощування знань. Загальновідомо, що період подвоєння обсягу наукової інформації та знань у XX столітті становив приблизно 50 років. В останній час цей період він скоротився до 5 років.

У зв'язку з цим, виникла ціла низка проблем. Сучасна людина не в змозі охопити існуючий обсяг інформації, її постійне накопичення та безперервний рух. Надлишок інформації ставить суттєві перепони в її сприйнятті. Незважаючи на появу і швидкий розвиток потужної комп'ютерної техніки та розгалуженого інформаційного середовища з системами баз даних і знань, існує багато обмежень для безперешкодного доступу до потрібної інформації.

В таких умовах молодій людині, яка намагається визначити своє майбутнє, зокрема і в професійній діяльності, зорієнтуватися досить складно. В її життєвому виборі можуть не допомогти і поради батьків. Одне з пояснень цього полягає в тому, що старші покоління, як правило, свою професію обирали один раз і на все життя. У теперішній час, в умовах швидкого старіння знань і постійного їх оновлення, появи нових професій, ситуація їх з вибором і зміною кардинально змінилася. Все частіше стає складно визначити, які знання скоро можуть стати незатребуваними, а що саме може знадобитися для успішного кар'єрного зростання в майбутньому. Виникає потреба у постійному вишукуванні нових необхідних знань, необхідність у неперервній освіті.

Ці, а також деякі інші особливості сучасного суспільного й економічного розвитку, зумовлюють нові вимоги до знань людини, у тому числі і професійних. Домінанти формування професійних якостей фахівців в умовах інформатизації суспільства, становлення економіки знань та реалі-

зації парадигми сталого розвитку, а також методологічні засади організації процесу підготовки фахівців, професійні якості яких відповідатимуть вимогам недалекого майбутнього, наводяться багатьма авторами. Ретельно розглянуті вони, наприклад, у [7, с. 16–55].

Причинно-наслідкові зв'язки між проявами особливостей сучасного стану і тенденцій розвитку економіки, її вимог до компетентностей фахівців і діями, вчинками абітурієнта, студента у процесі навчання ми розглядаємо як його мотивацію до навчання. Змінюються не тільки економіка, техніка та технології. Під впливом стрімкого прискорення науки і техніки, інформаційного стрибка, кардинальних змін у суспільстві швидко змінюється і сама людина. Аналіз літературних джерел свідчить, що сьогодні є достатньо публікацій щодо особливостей нинішнього покоління людей, у тому числі студентів закладів вищої освіти. Ці особливості мають враховуватися при оцінці потреб студентів у знаннях, визначенні способів їх задоволення, забезпечення якості освітніх послуг, а також при розробці заходів з підвищення вмотивованості студентів до знань.

Нове молоде покоління, яке виросло під час буму цифрових технологій, кардинально відрізняється від попередніх поколінь. Перед закладами вищої освіти виникає завдання пошуку нових підходів до організації навчально-виховного та наукового процесів, застосування таких методів викладання і такої моделі навчального процесу, які будуть найбільш ефективними і які сприятимуть дієвої мотивації студентів.

Сучасні студенти відрізняються від тих, що народилися до 1985 року, не тільки тим, що вони легко застосовують нові різноманітні технічні засоби збору, накопичення та обробки інформації. Це зовсім інші типи людей за психологічними та іншими ознаками, що формують їх внутрішній світ і визначають способи взаємодії із зовнішнім оточуючим світом. В літературі йому дано назву «покоління Z». У процесі формування мотивації цього покоління до знань, створення стимулів до навчання необхідно враховувати, що для них характерні:

- прагнення отримувати найбільш коротку інформацію, бажано у наочному вигляді;
- нетерплячість, неухважність, зацифрованість;
- можливість концентруватися лише на короткий період часу;
- неспроможність здійснювати самостійний аналіз;
- бажання досягти швидкого успіху без особливих зусиль та отримання тривіальних задовольств;
- нехтування онлайн-реєстраціями, приписами, інструкціями, попередженнями й інструктажами, навіть стислими та нескладними;
- нерозлучність зі смартфоном.

Покоління Z «виросло» на відеороликах з YouTube, завдяки яким можна навчитися ледь не всьому, у тому числі і обраній професії. Вони вважають, що можуть нею опанувати практично самостійно, розраховуючи тільки на деякі консультації викладача.

До позитивних рис можна віднести характеристики, надані цим «цифровим студентам» професором менеджменту канадського університету Торонто Д. Скотом. До них відносяться:

- свобода самовираження;
- можливість налаштовувати і персоніфікувати цифрові технології під свої смаки;
- можливість знайти будь-яку інформацію і більш глибоко її вивчити;
- чесність у взаємодії з іншими організаціями та людьми;
- отримання задоволення від роботи та навчання;
- співробітництво та взаємодія з іншими людьми за допомогою мережі;
- швидкість і оперативність у спілкуванні та пошуку відповідей;
- орієнтованість на інновації, пошук того, що є новим і кращим.

Представники покоління Z також відзначаються наявністю знань (нерідко – фрагментарних) і навичок, що дають змогу добре орієнтуватися в інформації, Інтернет, комп'ютерних програмах та іграх. Причому ці знання та навички часто є набагато більшими у порівнянні з досить значною частиною викладачів. Покоління Z бажає бути причетним до чогось значущого та важливого і при цьому не зацікавлено у вивченні глобальних проблем. До переваг його представників відноситься здатність займатися декількома справами одночасно. Вони мають високу персоналізацію власного іміджу. Для них має значення і назви посад, які вони зможуть зайняти після закінчення вишу, і шляхи розвитку кар'єри.

Швидкий темп життя та інформаційний стрибок призвели до значного утруднення вивчення (особливо ретельного) нової інформації. Сформувалася широка практика ознайомлення лише з поверхневими фактами. З'явилося, так зване кліпове (мозаїчно-кліпове) мислення, яке є своєрідним способом сприйняття інформації. Для нього характерні охоплення та фіксація різних сторін, ознак, властивостей, аспектів об'єктів, процесів або явищ і водночас не сприйняття або погане сприйняття зв'язків між окремими об'єктами або їх ознаками та властивостями.

Цікавим є те, що, як свідчать наші спостереження, ці риси стають притаманними не тільки молоді, а й людям старшого віку, у тому числі й викладачам вищої школи. В першу чергу, це стосується тих, хто багато працює в галузях, для яких характерним є швидкозмінюваність інформації.

Вони також намагаються отримати готові рішення з Інтернету, не дуже замислюючись над аналізом розглядуваних об'єктів, процесів та явищ.

Наведений нами перелік особливостей сучасного покоління студентів є узагальненням, зведенням результатів досліджень багатьох зарубіжних і вітчизняних науковців. Цей перелік не є вичерпним. Обґрунтування цих та інших особливостей покоління Z можна знайти у працях М. Ковальова [6], Д. Такспотта [11], Д. Стіллмана [14] тощо.

При адаптації університетів до особливостей покоління Z, на наш погляд, як вихідні повинні бути прийняті такі передумови:

- вибір професії важливий, але вона обирається не на все життя і може бути змінена навіть у найближчому майбутньому;
- навчання має стати природним станом людини, яка протягом усього життя має поповнювати свої знання та навички;
- сучасна людина повинна вміти мислити системно, об'єднуючи знання з різних галузей та сфер, їй має бути притаманна здатність швидко орієнтуватися в нових для себе умовах, обираючи найкращі рішення в найкоротший час;
- для представників покоління Z важливо, щоб вони мали можливість спілкуватися один з одним, бачити свої досягнення та досягнення інших;
- сучасній людині необхідно мати, розвивати та вміти застосовувати підприємницькі навички.

Обізнаність студентів з найрізноманітнішою інформацією і практичними навичками та досвід її отримання знижує вмотивованість здобуття спеціальної професійної інформації, яка становить базові підвалини професії. М. Ковальов пише, що «існуюча освіта для цифрових людей, безумовно, застаріла: ці люди не хочуть заучувати вірші та переказувати зміст параграфів підручника» [6, с. 38]. За його словами сучасна молодь хоче «самостійно виконувати цікаві завдання, які до того ж не вимагають великих витрат часу. Крім того, для них важлива мотивація» [6, с. 38].

При навчанні студентів, що відносяться до покоління Z, неможна, а часто і просто неможливо змушувати їх працювати в режимі, який суперечить їхній природі. Університети мають адаптувати навчальний, виховний та науковий процеси до особливостей нового покоління, їх способів сприйняття інформації, схильностей, щоб, використовуючи їх кращі риси, готувати фахівців, які відповідають вимогам прийдешньої економіки.

При визначенні шляхів мотивації покоління Z до навчання доцільно спиратися на його особливості. Врахування цих особливостей і відображення їх в таких формах навчання та виховання, які були б зрозумілі студентам і відповідали б їх особливостям, повинно становити основу мотивації для навчання, яка в подальшому має розвиватися, щоб дати змогу поступово все більше привчати

молодь і до традиційних способів навчання, які не втратили своєї актуальності. Серед методів мотивації покоління Z до навчання, перш за все, слід виділити соціально-психологічні, які ґрунтуються на використанні соціальних інтересів і психологічних потреб студентів.

У зв'язку зі специфікою сприйняття інформації представниками покоління Z як засіб мотиваційного психологічного впливу, що дає змогу суттєво покращити розуміння навчального матеріалу, слід використовувати графічний матеріал. Особливо це стосується перших років навчання, коли доцільно у максимальному ступені застосовувати презентації з мінімумом тексту, інфографіку й ілюстрації, які забезпечують доступність інформації за один клік. Водночас необхідно поступово все більше наповнювати заняття та завдання текстовими матеріалами, доповненими різноманітними ілюстративними матеріалами. Це має бути спрямовано, крім іншого, на подолання однієї з негативних рис, що притаманна багатьом представникам молоді Z – виникнення значних утруднень при проведенні аналізу.

Враховуючи нетерплячість і непосидючість покоління Z, його здатність внаслідок своїх фізіологічних властивостей концентруватися лише на незначний період часу інформацію можна ділити на невеликі частини. Репродуктивні методи навчання доцільно обмежити, замінивши їх інтерактивними, вводячи ігрові елементи та елементи змагальності. Урізноманітненню занять і підвищенню цікавості до них буде сприяти проведення конкурсів, тестування тощо.

Велике значення має нова роль науково-педагогічних працівників, яка висуває підвищені вимоги до них. Тут необхідно виділити два основні моменти.

По-перше, покоління Z не дуже сприймає авторитети та ієрархію, для нього є незрозумілим і далеким авторитарний стиль керівництва. Викладачі можуть досягти максимальних результатів, якщо стануть для студентів наставниками, комунікаторами, лідерами, не допускаючи при цьому панібратських відношень. Найбільш прийнятним уявляється коучинговий підхід, де панують демократична атмосфера, довіра, співробітництво. Викладачам важливо розуміти особливості сучасного покоління, не боротися, а спиратися на них, вибудовуючи зі студентами партнерські відносини. Для студентів надзвичайно можливим є усвідомлення корисності того, чим вони займаються в університеті. Партнери-викладачі мають довести до них необхідність оволодіння пропонованим матеріалом, навичками, які знадобляться у майбутньому.

По-друге, науково-педагогічні працівники для кращого розуміння студентів повинні бути не тільки обізнані з сучасними інформаційними тех-

нологіями, а і працювати з різними, хоча б професійними програмами, вільно орієнтуватися в Інтернет, користуватися різними месенджерами (Viber, WhatsApp, Facebook Messenger, Skype тощо), володіти навичками роботи з сучасними девайсами та гаджетами. Це дає змогу викладачам більш повно відчувати дух часу, а також використовувати новітні форми репрезентації інформації для візуалізації навчального та наукового матеріалу, включення ігрових методик, різноманітних квестів, проведення вебінарів тощо. Корисною уявляється підтримка листування між студентами та науково-педагогічними працівниками щодо виконання завдань, цікавих елементів лекцій, курсових і дипломних робіт, особливо з урахуванням схильності молоді до такої форми спілкування.

Командна робота, співробітництво з викладачами і між собою разом зі сприятливим мотиваційним кліматом спонукатимуть студентів докладати максимуму зусиль для досягнення поставленого результату. Водночас з метою додаткового мотивування доцільно надати студентам максимальну самостійність у виконанні завдань. Встановлення вільного графіку виконання завдань і самостійний вибір студентами зручного для них місця роботи, а також напіввільного графіку навчання з обов'язковим встановленням дат дедлайну теж сприятиме підвищенню ефективності їх навчання. Частина аудиторних занять і консультацій може бути замінена дистанційними.

Проблеми з концентрацією уваги у представників покоління Z пов'язується з їх бажанням як можна швидше досягти успіху. З цього випливає, що виконання студентами окремих етапів роботи, завдань мають бути винагороджені. Це може бути визнання успіху у вигляді публічного визнання досягнень та заслуг, першості в чомусь, надання особливого режиму роботи, присвоєння певних звань, наприклад, найкращий конструктор, програміст, візуалізація досягнутих результатів тощо. Навіть малі, але заздалегідь заявлені заохочення спроможні досягти змагальності, створити конкурентну атмосферу, підвищити вмотивованість до навчання.

Зауважимо, що у випускних класах середньої школи і на молодших курсах закладів вищої освіти вже навчається нове покоління, яке отримало назву «покоління Альфа». За своїми характеристиками й особливостями воно є більш складнішим у контексті мотивації до знань та навчання. Хоча саме тут необхідно замислитись над правомірністю визначення «складніше». Адже очевидним є те, що навчати людину будь-якого покоління завжди було, є і буде потрібним з обов'язковим врахуванням особливостей цього покоління. Тож правильнішим буде ставити питання відповідності цим особливостям навчальних програм, методів викладання, кваліфікації викладачів і т. д., що вимагає неперервної

адаптації університетів до вимог економіки знань та специфічних рис нових поколінь.

Висновки з проведеного дослідження. Проблеми, що мають місце при навчанні студентів та їх мотивації до навчання, на наш погляд, свідчать не про зниження інтересу сучасного покоління до вищої освіти, а, перш за все, про недоліки в організації навчального процесу у вітчизняних закладах вищої освіти. Перед університетами все у більшій мірі постає проблема адаптації як до нових вимог, зумовлених необхідністю підготовки фахівців для економіки знань, так і до нової генерації студентів, що відносяться до покоління Z. Для цього в подальшому доцільним уявляється здійснення класифікації характерних рис та особливостей покоління Z і підбір для кожної їх групи, виду тощо найбільш прийнятних методів навчання та конкретних видів мотивації.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Белая Н.В. Лидеры поколения Z: личностные особенности. *Экономическое развитие региона: управление, инновации, подготовка кадров* : материалы V Международного экономического форума / под ред. д.э.н. С.В. Лобовой, д.э.н. С.Н. Бочарова. Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2018. С. 27–33.
2. Белая Н.В., Пермякова Е.С. Влияние поколения Z на трансформацию образовательных технологий : сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции с международным участием «Управление регионом: тенденции, закономерности, проблемы». 2018. С. 329–337.
3. Гнездилова Л.Б., Гнездилов М.А. Факторы, влияющие на развитие мотивации обучения студентов в вузе. *Концепт*. 2017. Т. 31. С. 1246–1250. URL: <http://e-koncept.ru/2017/970264.htm> (дата звернення: 21.07.2020).
4. Гук О.Ф. Зарубіжний досвід модернізації навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2011. Вип. 13. С. 208–212.
5. Зеленев Є.А. Цифрове покоління: ризики, переваги, засоби взаємодії. *Духовність особистості: методологія, теорія, практика* : зб. наук. пр. Сєверодонецьк, 2018. Вип. 5 (86). С. 67–82.
6. Ковалев М.М. Образование для цифровой экономики. *Цифровая трансформация*. 2018. № 1 (2). С. 37–42.
7. Коваленко М.А. Ломоносова О.Е., Швороб Г.М. Методи викладання економіки у сучасній вищій школі : науково-методичний посібник. Херсон : Олдіплюс, 2019. 220 с.
8. Колот А.М., Герасименко О.О. Покоління Z і соціально-трудова платформа «Праця 4.0»: імперативи взаємодії. *Демографія та соціальна економіка*. 2020, № 2 (40). С. 103–138.
9. Кравчук Н.Я., Коваль О.Є. Методика викладання у вищій школі (мотивація навчальної діяльності) : матеріали методичного семінару «Мотиваційний підхід до організації навчального процесу у вищій школі». Тернопіль : ТНЕУ. 2011. 81 с.

10. Мамина Р.И., Толстикова И.И. Поколенческая проблематика в цифровую эпоху: философская проекция. *Дискурс*. 2019. № 5 (6). С. 29–41.

11. Такспотт Д. Поколение цифровой эпохи: как сетевое поколение изменяет мир. Москва : М. Grow-Hill. 2009. 392 с.

12. Рекун Г.П., Прус Ю.І. Діагностика навчальної мотивації студентів ЗВО. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 5. С. 386–394.

13. Скороход Г.И. Факторы, влияющие на мотивацию студентов к обучению. URL: <https://docplayer.ru/59946838-Faktoryvliyayushchie-na-motivaciyu-studentov-k-obucheniyu.html> (дата звернення: 21.07.2020).

14. Стиллман Д. Поколение Z на работе. Как его понять и найти с ним общий язык / пер. Ю. Кондукова. Москва: Манн, Иванов и Фербер, 2018. 272 с.

15. Тимошук Н. М. Ігрові форми на заняттях з іноземної мови як засіб підвищення мотивації студентів до вивчення економічного вокабуляру. *Економіка. фінанси. менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2019. № 2. С. 151–161.

16. Хомерікі О.А. Мотивація до навчання студентської аудиторії в умовах інформаційного суспільства: тенденції і перспективи. *Грані*. 2015. № 10. С. 88–92.

17. Harold James. The New Anti-Capitalism. *Project Syndicate*. URL: <https://www.project-syndicate.org/commentary/new-anti-capitalism-china-rise-technology-by-harold-james-2019-11?barrier=accesspaylog> (дата звернення: 11.08.2020).

REFERENCES:

1. Belaya N.V. (2018) *Lideryi pokoleniya Z: lichnostnyye osobennosti. Ekonomicheskoe razvitie regiona: upravlenie, innovatsii, podgotovka kadrov* [Leaders of generation Z: personal characteristics. Economic development of the region: management, innovation, training] materialy V Mezhdunarodnogo ekonomicheskogo foruma / pod red. d.e.n. S.V. Lobovoy, d.e.n. S.N. Bosharova. Barnaul : Izd-vo Alt. un-ta, pp. 27–33.
2. Belaya N.V., Permyakova E.S. (2018) *Vliyaniye pokoleniya Z na transformatsiyu obr azovatelnykh tehnologiy* [Influence of Generation Z on the transformation of educational technologies] *Sbornik materialov Vserossiyskoy nauchno-prakticheskoy konferentsii s mezhdunarodnyim uchastiem «Upravlenie regionom: tendentsii, zakonomernosti, problemyi»*, pp. 329–337.
3. Gnezdilova L.B., Gnezdilov M.A. (2017) *Faktoryi, vliyayushchie na razvitie motivatsii obucheniya studentov v vuze* [Factors affecting the development of student learning motivation at the university]. *Kontsept*. T. 31, pp. 1246–1250. URL: <http://e-koncept.ru/2017/970264.htm> (accessed 21 July 2020).
4. Huk O.F. (2011) *Zarubizhnyi dosvid modernizatsii navchalno-vykhovnoho protsesu u vyshchikh navchalnykh zakladakh* [Foreign experience of modernization of the educational process in higher educational institutions]. *Aktualni problemy sotsiologii, psikhologii, pedagogiki*. Vol. 13, pp. 208–212.
5. Zelenov Ye.A. (2018) *Tsyfrovo pokolinnia: ryzyky, perevahy, zasoby vzaiemodii* [Digital generation: risks, advantages, means of interaction]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia, praktyka*. Sieverodonetsk, Vol. 5 (86), pp. 67–82.

6. Kovalev M.M. (2018) Obrazovanie dlya tsifrovoy ekonomiki [Education for the digital economy]. *Tsifrovaya transformatsiya*, vol. 1 (2), pp. 37–42.
7. Kovalenko M.A., Lomonosova O.E., Shvorob H.M. (2019) Metody vykladannia ekonomiky u suchasni vyshchii shkoli : naukovo-metodychnyi posibnyk [Methods of teaching economics in modern higher school: scientific and methodical manual]. Kherson : Oldi-plus, 220 p. (in Ukrainian)
8. Kolot A.M., Herasymenko O.O. (2020) Pokolinnia Z i sotsialno-trudova platforma «Pratsia 4.0»: imperatyvy vzaiemodii [Generation Z and social and labor platform "Labor 4.0": imperatives of interaction]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*. Vol. 2 (40), pp. 103–138.
9. Kravchuk N.Ya., Koval O.Ye. (2011) Metodyka vykladannia u vyshchii shkoli (motyvatsiia navchalnoi diialnosti) [Methods of teaching in higher education (motivation of educational activities)] Materialy metodychnoho seminaru «Motyvatsiinyi pidkhd do orhanizatsii navchalnoho protsesu u vyshchii shkoli». Ternopil : TNEU, 81 p. (in Ukrainian)
10. Mamina R.I., Tolstikova I.I. (2019) Pokolencheskaya problematika v tsifrovuyu epohu: filosofskaya proektsiya [Generational problems in the digital age: philosophical projection]. *Diskurs*. Vol. 5(6), pp. 29–41.
11. Takspott D. (2009) Pokolenie tsifrovoy epohi: kak setevoe pokolenie izmenyaet mir [Digital Generation: How Networked Generation is Changing the World]. Moskva : M. Grow-Hill, 392 p. (in Russian)
12. Rekun H.P., Prus Yu.I. (2015). Diahnostyka navchalnoi motyvatsii studentiv ZVO [Diagnosis of learning motivation of students ZVO]. *Aktualni problemy ekonomiky*. Vol. 5, pp. 386–394.
13. Skorohod G.I. Faktoryi, vliayushchie na motivatsiyu studentov k obucheniyu [Factors influencing the motivation of students to learn]. URL: <https://docplayer.ru/59946838-Faktoryvliyayushchie-na-motivatsiyu-studentov-k-obucheniyu.html> (accessed 21 July 2020).
14. Stillman D. (2018) Pokolenie Z na rabote. Kak ego ponyat i nayti s nim obschiy yazyk [Generation Z at Work. How to understand him and find a common language with him] / per. Yu. Kondukova. Moskva: Mann, Ivanov i Ferber, 272 p. (in Russian)
15. Tymoshchuk N.M. (2019) Ihrovi formy na zniattiakh z inozemnoi movy yak zasib pidvyshchennia motyvatsii studentiv do vyvchennia ekonomich-noho vokabuliarii [Game forms in foreign language classes as a means of increasing student motivation to study economic vocabulary]. *Ekonomika. finansy. menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky*. Vol. 2, pp. 151–161.
16. Khomeriki O.A. (2015) Motyvatsiia do navchannia studentskoi audytarii v umovakh informatsiinoho suspilstva: tendentsii i perspektyvy [Motivation to teach student audiences in the information society: trends and prospects]. *Hrani*. Vol. 10, pp. 88–92.
17. Harold James. The New Anti-Capitalism. Project Syndicate. URL: <https://www.project-syndicate.org/commentary/new-anti-capitalism-china-rise-technology-by-harold-james-2019-11?barrier=accesspaylog> (accessed 11 August 2020).

РОЗДІЛ 2. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО
І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИСТРУКТУРИЗАЦІЯ МЕХАНІЗМІВ РЕАЛІЗАЦІЇ
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ
З МЕТОЮ ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ В ЕКОНОМІКУ
НА ПРИКЛАДІ ПРОГРАМИ ПРИЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУSTRUCTURING OF IMPLEMENTATION MECHANISMS
OF EUROPEAN AND EURO-ATLANTIC INTEGRATION
IN ORDER TO ATTRACT INVESTMENTS IN THE ECONOMY
BY THE CASE OF THE BLACK SEA BASIN PROGRAM

УДК 658.33

<https://doi.org/10.32843/bSES.56-2>**Кулаков О.О.**

к.е.н., головний спеціаліст
відділу міжнародного
та міжрегіонального
співробітництва
управління
зовнішньоекономічних відносин
Департамент інвестиційно-
інноваційного розвитку
і зовнішніх відносин
Донецької обласної
державної адміністрації

Kulakov Oleksii

Donetsk Regional State Administration

У статті структуровані механізми реалізації європейської та євроатлантичної інтеграції на основі впровадження різних інвестиційних проєктів. Проаналізовано основні показники розвитку програми Причорноморського регіону для Донецької області на основі статистичних даних з метою оцінки впровадження інвестиційних механізмів реалізації європейської та євроатлантичної інтеграції. Досліджено, що для інвестиційних програм і проєктів щодо впровадження механізмів реалізації європейської та євроатлантичної інтеграції в регіоні можна виділити основні напрями розвитку з метою досягнення кращих державних послуг із меншими витратами. Для підвищення ефективності впровадження механізмів реалізації європейської та євроатлантичної інтеграції з метою залучення інвестицій в економіку регіону виділено етапи впровадження реформ.

Ключові слова: механізми, інвестиції, європейська та євроатлантична інтеграція, реформи, Причорноморський регіон, інвестиційні проєкти, економіка.

В статті структуровані механізми реалізації європейської та євроатлантичної інтеграції на основі впровадження різних інвестиційних проєктів. Проаналізовано основні показники розвитку програми Причорноморського регіону для Донецької області на основі статистичних даних з метою оцінки впровадження інвестиційних механізмів реалізації європейської та євроатлантичної інтеграції. Исследовано, что для инвестиционных программ и проектов по внедрению механизмов реализации европейской и евроатлантической интеграции в регионе можно выделить основные направления развития с целью достижения лучших государственных услуг с меньшими затратами. Для повышения эффективности внедрения механизмов реализации европейской и евроатлантической интеграции с целью привлечения инвестиций в экономику региона выделены этапы реформ.

Ключевые слова: механизмы, инвестиции, европейская и евроатлантическая интеграция, реформы, Причерноморский регион, инвестиционные проекты, экономика.

The article structures the mechanisms of European and Euro-Atlantic integration through the implementation of various investment projects, namely: inter-regional cooperation as a basis for European and Euro-Atlantic integration, development of transport infrastructure and digital communications, increasing social protection, implementation of domestic and local strategies. It was researched that the mechanism of interregional cooperation as a basis for European and Euro-Atlantic integration includes: border management and mobility, emergency risk management (especially in the field of health) and natural disasters. It is established that the mechanism of development of transport infrastructure and digital communication includes: implementation of investment projects on transport infrastructure, implementation of investment projects on digital communication. It is highlighted that the mechanism of increasing social protection includes: increasing education costs, increasing employment costs, increasing health care costs, implementation of investment projects and social protection programs, implementation of investment projects and cultural heritage programs. It is analyzed that the mechanism of implementation of domestic and local strategies for citizens includes: implementation of urban territorial strategies, implementation of rural territorial strategies. The main indicators of development of the Black Sea Region program for Donetsk region were analyzed on the basis of statistical data for the purpose of assess the implementation of investment mechanisms for the realization of European and Euro-Atlantic integration. It is investigated that for investment programs and projects to implement mechanisms for European and Euro-Atlantic integration in the region, the main directions of development can be identified in order to achieve better public services at lower costs: digitization services, reducing space and relocating plans for large departments, improvement and modernization of conditions, review of staff and management capacity, cost control for each department in order to achieve savings. To increase the effectiveness of the implementation of mechanisms for European and Euro-Atlantic integration to attract investment in the region's economy, the following stages of reforms are identified: increase urgency, create a team of leaders, get the right vision of reforms, organize staff communication, expand opportunities, focus on short-term success of reforms, to complete the reforms.

Key words: mechanisms, investments, European and Euro-Atlantic integration, reforms, Black Sea Region, investment projects, economy.

Постановка проблеми. Європейська та євроатлантична інтеграція України потребує реформування інвестиційної діяльності, що враховує сучасний досвід програм Причорноморського регіону. В умовах європейської та євроатлантич-

ної інтеграції України інвестиції є основним ресурсом розвитку економіки України, особливо Причорноморського регіону. Інвестиції розвивають не тільки виробництво, але й інфраструктуру, освіту, послуги тощо. Тому є потреба залучати більше

інвестицій для покращення економіки регіону. Україна складається з різних областей, що мають різний інвестиційний потенціал. Типовим представником є Донецька область, яка формує свій власний інвестиційний бюджет. Донецька область є учасником програми «Басейн Чорного моря Європейського Інструменту Сусідства», ця програма відноситься до Причорноморського регіону. Тому актуальності набуває проблема структуризації механізмів реалізації європейської та євроатлантичної інтеграції з метою залучення інвестицій в економіку для реалізації програми Причорноморського регіону. Розвиток інвестиційної діяльності для реалізації програми Причорноморського регіону допомагає регіону перейти на якісно новий рівень розвитку економіки відповідно до міжнародних стандартів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Актуальним проблемам розвитку Причорноморського регіону присвячено низку публікацій вітчизняних учених-економістів. У працях А.О. Сазонової досліджуються перспективи розвитку стратегії щодо експорту підприємств Причорноморського регіону [1, с. 21]. Якісні параметри оцінки щодо стратегічного планування підприємств у Причорноморському регіоні розглядаються у працях С.М. Євтухової [2, с. 102]. У наукових працях Ю.В. Пинди приділяється увага сучасному стану й особливостям розвитку будівельного сектору в Причорноморському регіоні України [3, с. 41]. С.Г. Кузьмук досліджується розвиток Причорноморського регіону: біхевіористичний аспект [4, с. 120]. О.В. Пилипак розглядається розвиток зовнішньоекономічної діяльності Причорноморського регіону [5, с. 24]. І.М. Манаєнко розробляються пріоритети розвитку Причорноморського регіону за умов міжнародного співробітництва [6, с. 32]. У дослідженнях Р.С. Зубкова приділяється увага сучасному стану та особливостям інвестиційно-інноваційної діяльності підприємств Причорноморського регіону України [7, с. 32]. Р.С. Зубковим встановлюються основні джерела фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств Причорноморського регіону України [8, с. 43]. І.В. Прядко досліджуються особливості розвитку промисловості на прикладі Причорноморського регіону України [9, с. 159]. О.М. Білотіл створює стратегію розвитку державного управління туристичної індустрії Причорноморського регіону України [10, с. 65].

Відзначаючи вагомий внесок вітчизняних учених-економістів у розвинення теорії та практики розвитку Причорноморського регіону, слід зауважити, що неповною мірою досліджено структуру механізмів реалізації європейської та євроатлантичної інтеграції з метою залучення інвестицій в економіку на прикладі програми Причорноморського регіону, що забезпечує ефективність інвестування.

Постановка завдання. Метою дослідження є узагальнення та структуризація механізмів реалізації європейської та євроатлантичної інтеграції з метою залучення інвестицій в економіку для реалізації програми Причорноморського регіону, що становить підґрунтя для розвинення економіки регіону та удосконалення зовнішніх відносин регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Різноманітність господарських відносин в Україні дає змогу стверджувати про наявність різних механізмів реалізації європейської та євроатлантичної інтеграції за рахунок різних видів інвестиційних проектів, що є основою для розвитку України. Зважаючи на розмаїття господарських відносин в Україні, можна стверджувати про різні види проектів у різних регіонах України. Кожний регіон різноманітний за територією, фінансами, видами ресурсів, особливо інвестиційних, тощо. Але необхідно виокремити види інвестиційних механізмів, які характерні для Причорноморського регіону, що важливо для Донецької області, оскільки Донецька область є учасником програми Причорноморського регіону. Аналізуючи розвиток Причорноморського регіону, треба виокремити такі інвестиційні механізми реалізації європейської та євроатлантичної інтеграції.

1. Міжрегіональне співробітництво як основа європейської та євроатлантичної інтеграції:

1.1. Управління кордоном та мобільність (облаштування портів із міжнародними зв'язками, аеропортів із міжнародними зв'язками, пунктів пропуску наземного кордону).

1.2. Управління ризиками надзвичайних ситуацій (особливо в галузі охорони здоров'я) та стихійних лих (упровадження стратегій чи планів зменшення ризику надзвичайних ситуацій або стихійних лих; зменшення прямих втрат стосовно ВВП (валового регіонального продукту (ВРП)), пов'язаних із катастрофами; збільшення поточних витрат на охорону здоров'я як відсотка від ВВП (ВРП); збільшення медичного обладнання на мільйон населення).

1.3. Управління міграцією (впровадження інвестиційних проектів щодо освіти, зайнятості та інших для біженців і інших мігрантів).

2. Розвиток транспортної інфраструктури та цифрового зв'язку:

2.1. Впровадження інвестиційних проектів щодо транспортної інфраструктури (будівництво нових доріг або модернізація наявних доріг; будівництво або модернізація залізничних шляхів; будівництво або модернізація вантажних портів; збільшення вантажних перевезень залізницею; підвищення кількості вантажних перевезень по внутрішніх водних шляхах та морських перевезень вантажів на короткі відстані).

2.2. Впровадження інвестиційних проектів щодо цифрового зв'язку (реалізація інвестиційних

проектів щодо збільшення кількості осіб, які отримують доступ до інтернету; впровадження інвестиційних проектів щодо підвищення кількості домогосподарств, що оснащені персональним комп'ютером та інтернетом; реалізація інвестиційних проектів щодо збільшення кількості осіб, які мають цифрові навички; підвищення частки фахівців інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у загальній кількості зайнятих; підвищення кількості людей, які користуються системою електронного уряду або отримують державні послуги системи електронного уряду для бізнесу).

3. Збільшення соціального захисту населення:

3.1. Підвищення витрат на освіту (збільшення витрат державного бюджету на освіту у відсотках до ВВП (ВРП); підвищення кількості шкіл та вузів за рахунок інвестиційних проектів; збільшення кількості програм післядипломної освіти та освітніх програм обміну молоді).

3.2. Збільшення витрат на зайнятість (організація та проведення ярмарок вакансій).

3.3. Підвищення витрат на охорону здоров'я (підвищення державних витрат на охорону здоров'я у відсотках до ВВП (ВРП); збільшення кількості медичних центрів (лікарні та медичні клініки) за рахунок інвестиційних проектів; укладання двосторонніх угод про співробітництво щодо використання медичних послуг та інфраструктури; реалізація програм медичного обміну для медичного персоналу).

3.4. Впровадження інвестиційних проектів і програм щодо соціального захисту (розроблення інвестиційних проектів і програм різного спрямування).

3.5. Реалізація інвестиційних проектів і програм щодо культурної спадщини (розроблення стратегій та інвестиційних проектів щодо управління об'єктами спадщини; підвищення кількості відновлених об'єктів спадщини; впровадження інвестиційних проектів щодо оцифрованих об'єктів спадщини).

4. Впровадження вітчизняних та місцевих стратегій щодо громадян:

4.1. Реалізація міських територіальних стратегій (розроблення та реалізація стратегій щодо збільшення інвестування в регіоні).

4.2. Впровадження сільських територіальних стратегій (розроблення та впровадження стратегій щодо збільшення інвестування в регіоні, включаючи управління місцевим розвитком громади).

Потрібно проаналізувати основні показники розвитку програми Причорноморського регіону для Донецької області на основі даних статистики з метою оцінки впровадження інвестиційних механізмів реалізації європейської та євроатлантичної інтеграції (таблиця 1).

Як видно з таблиці 1, є основні показники розвитку програми Причорноморського регіону для Донецької області, які свідчать про успішне впровадження інвестиційних механізмів реалізації європейської та євроатлантичної інтеграції: імпорт товарів, кількість ЗВО, середньомісячна заробітна плата у розрахунку на одного штатного праців-

Таблиця 1

Основні показники розвитку програми Причорноморського регіону для Донецької області [11]

Показники	Роки				
	2015	2016	2017	2018	2019
Міжрегіональне співробітництво як основа європейської та євроатлантичної інтеграції					
Експорт товарів	43,98	92,84	129,2	109,31	95,59
Імпорт товарів	56,66	92,37	183,1	110,49	98,99
Кількість перевезених пасажирів	44,74	79,42	86,99	96,57	86,11
Розвиток транспортної інфраструктури та цифрового зв'язку					
Обсяг перевезених вантажів	87,59	130,09	80,7	102,71	85,69
Інтернет-послуги	–	125,31	102,41	91,68	98,45
Збільшення соціального захисту населення					
Кількість закладів вищої освіти (ЗВО)	600	150	111,11	90	100
Безробітне населення працездатного віку					
(за методологією Міжнародної організації праці (МОП))	125,66	102,82	103,43	95,36	97,22
Кількість лікарняних закладів	97,33	108,22	96,2	–	–
Середньомісячна заробітна плата у розрахунку на одного штатного працівника	129,08	120,26	129,64	124,76	120,96
Кількість музеїв	700	107,14	100	–	–
Впровадження вітчизняних та місцевих стратегій щодо громадян					
Рівень зайнятості населення працездатного віку (міське населення)	–	99,32	99,15	102,92	102,17
Рівень зайнятості населення працездатного віку (сільське населення)	–	103,27	103,16	97,61	105,41

ника, рівень зайнятості населення працездатного віку (міське населення) та рівень зайнятості населення працездатного віку (сільське населення). Основні показники розвитку програми Причорноморського регіону для Донецької області, які необхідно покращити для більш якісного впровадження інвестиційних механізмів реалізації європейської та євроатлантичної інтеграції: експорт товарів, кількість перевезених пасажирів, обсяг перевезених вантажів, інтернет-послуги, безробітне населення працездатного віку (за методологією МОП), кількість лікарняних закладів та кількість музеїв.

Структуровані механізми реалізації європейської та євроатлантичної інтеграції на основі впровадження різних інвестиційних проектів дають можливість визначити пріоритетні напрями інвестиційного розвитку регіону.

Також для інвестиційних програм і проектів щодо впровадження механізмів реалізації європейської та євроатлантичної інтеграції в регіоні можна виділити основні напрями розвитку з метою досягнення кращих державних послуг із меншими витратами.

1. Послуги цифровізації: зниження вартості надання послуг.

2. Скорочення площ і створення планів переїзду для великих відділів.

3. Підвищення ефективності персоналу державної служби та модернізація умов.

4. Огляд потенціалу персоналу та потенціалу керівництва.

5. Контроль витрат на кожен відділ з метою досягнення економії.

Основні напрями розвитку інвестиційних програм і проектів щодо впровадження механізмів реалізації європейської та євроатлантичної інтеграції в регіоні дають змогу досягти кращої якості державних послуг зі скороченням витрат.

Для підвищення ефективності впровадження механізмів реалізації європейської та євроатлантичної інтеграції з метою залучення інвестицій в економіку регіону необхідно виділити етапи впровадження реформ (таблиця 2).

Розроблені етапи впровадження реформ на основі підвищення ефективності впровадження механізмів реалізації європейської та євроатлантичної інтеграції дадуть змогу залучати більше інвестицій в економіку регіону.

Висновки з проведеного дослідження. Структуровані механізми реалізації європейської та євроатлантичної інтеграції на основі впровадження різних інвестиційних проектів дають можливість визначити пріоритетні напрями інвестиційного розвитку регіону. На основі даних статистики

Таблиця 2

Етапи впровадження реформ

№ з/п	Етапи	Механізм реалізації
1	Підвищення терміновості	Необхідно створити онлайн-платформу для персоналу, щоб запропонувати ідеї для змін, а також потрібно створити фокус-групи для опрацювання змін.
2	Створення команди керівників	Потрібно визначити команду керівників для реформ завдяки лідерським якостям та знанням сучасних реформ.
3	Отримувати правильне бачення реформ	Команда керівників створює бачення реформ у сюжетній формі за допомогою презентацій та посібників.
4	Організація комунікації персоналу	Необхідно створити постійну взаємодію в колективі, а саме взаємодію керівників і працівників.
5	Розширення можливостей дій	Публікуються історії успіху щодо реформ, називаючи людей. Реформуються система управління продуктивністю для підвищення ефективності персоналу.
6	Акцентування уваги на короткотермінових досягненнях	Опрацьовується взаємодія на всіх рівнях організації. Визначаються менеджери середнього рівня для навчання та розширення можливостей їх підлеглих. Успішні ідеї змін приписуються тим, хто їх запропонував. Акцентується увага на регулярних успішних змінах, що зроблені керівництвом.
7	Розвиток успіху реформ	Продовжуються зміни шляхом створення центрів обслуговування громадян (центрів надання адміністративних послуг), щоб забезпечити більш гнучку роботу.
8	Доводити до завершення розпочаті реформи	Реформи проводяться поетапно, щоб встигнути впровадити всі реформи. Результати контролюються за допомогою збору даних, які включають опитування громадян, кращі працівники отримують премію. Впроваджується прагнення до прозорості та відкритої корпоративної культури, а також прагнення до завершення реформ.

проаналізовано основні показники розвитку програми Причорноморського регіону для Донецької області з метою більш якісного впровадження інвестиційних механізмів реалізації європейської та євроатлантичної інтеграції. Розроблені основні напрями розвитку інвестиційних програм і проектів щодо впровадження механізмів реалізації європейської та євроатлантичної інтеграції в регіоні дають змогу досягти кращої якості державних послуг зі скороченням витрат. Створені етапи впровадження реформ на основі підвищення ефективності впровадження механізмів реалізації європейської та євроатлантичної інтеграції дадуть змогу залучати більше інвестицій в економіку регіону. Подальшого дослідження потребує проблема комплексної характеристики координації діяльності щодо питань зовнішніх зносин та залучення небюджетного фінансування проектів розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Сазонова А.О., Шереметинська О.В. Перспективи розвитку експортоорієнтованої стратегії підприємств причорноморського регіону. *Причорноморські економічні студії*. 2016. № 6. С. 21–25.
2. Євтухова С.М. Якісні параметри оцінки стратегічного планування підприємств причорноморського регіону. *Причорноморські економічні студії*. 2016. № 7. С. 102–106.
3. Пинда Ю.В. Сучасний стан та особливості розвитку будівельного сектора у Причорноморському регіоні України. *Причорноморські економічні студії*. 2016. № 9(2). С. 41–46.
4. Кузьмук С.Г. Розвиток Причорноморського регіону: біхевіористичний аспект. *Причорноморські економічні студії*. 2017. № 23. С. 120–123.
5. Пилипак О.В., Лабунець О.О. Розвиток зовнішньоекономічної діяльності Причорноморського регіону. *Причорноморські економічні студії*. 2018. № 27(1). С. 24–28.
6. Манаєнко І.М., Іванова Т.В. Пріоритети розвитку Причорноморського регіону за умов міжнародного співробітництва. *Причорноморські економічні студії*. 2019. № 38 (1). С. 32–36.
7. Зубков Р.С. Сучасний стан та особливості інвестиційно-інноваційної діяльності підприємств причорноморського регіону України. *Економіка та держава*. 2016. № 12. С. 32–33.
8. Зубков Р.С. Основні джерела фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств причорноморського регіону України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 23. С. 43–45.
9. Прядко І.В. Особливості розвитку промисловості в Причорноморському регіоні України. *Modern economics*. 2019. № 15. С. 159–165.
10. Білотіл О.М. Формування стратегії розвитку державного управління в туристичній індустрії Причорноморського регіону України. *Теорія та практика державного управління: практика та досвід*. 2015. № 3. С. 65–70.
11. Головне управління статистики у Донецькій області. Бахмут, 1991. URL: <http://donetskstat.gov.ua/statinform1/index.php> (дата звернення: 01.09.2020).

REFERENCES:

1. Sazonova A.O., Sheremetynska O.V. (2016) Perspektyvy rozvytku eksportoorientovanoi stratehii pidpriemstv prychnomorskoho rehionu [Prospects for the development of export-oriented strategy of enterprises in the Black Sea Region]. *Black Sea Economic Studies*, no. 6, pp. 21–25.
2. Yevtukhova S.M. (2016) Yakisni parametry otsinky stratehichnoho planuvannia pidpriemstv prychnomorskoho rehionu [Qualitative parameters of assessment of strategic planning of enterprises of the Black Sea Region]. *Black Sea Economic Studies*, no. 7, pp. 102–106.
3. Pynda Yu.V. (2016) Suchasnyi stan ta osoblyvosti rozvytku budivelnoho sektora u Prychnomorskomu rehioni Ukrainy [Current state and features of development of the construction sector in the Black Sea region of Ukraine]. *Black Sea Economic Studies*, vol. 2, no. 9, pp. 41–46.
4. Kuzmuk S.H. (2017) Rozvytok Prychnomorskoho rehionu: bikheviorystychnyi aspekt [Development of the Black Sea region: behavioral aspect]. *Black Sea Economic Studies*, no. 23, pp. 120–123.
5. Pylypiak O.V., Labunets O.O. (2018) Rozvytok zovnishnoekonomichnoi diialnosti Prychnomorskoho rehionu [Development of foreign economic activity of the Black Sea Region]. *Black Sea Economic Studies*, vol. 1, no. 27, pp. 24–28.
6. Manaienko I.M., Ivanova T.V. (2019) Rozvytok zovnishnoekonomichnoi diialnosti Prychnomorskoho rehionu [Development of foreign economic activity of the Black Sea Region]. *Black Sea Economic Studies*, vol. 1, no. 38, pp. 32–36.
7. Zubkov R.S. (2016) Suchasnyi stan ta osoblyvosti investytsiino-innovatsiinoi diialnosti pidpriemstv prychnomorskoho rehionu Ukrainy [The current state and features of investment- innovative activity of enterprises in the Black Sea Region of Ukraine]. *Economy and state*, no. 12, pp. 32–33.
8. Zubkov R.S. (2016) Osnovni dzhерela finansuvannia innovatsiinoi diialnosti promyslovykh pidpriemstv prychnomorskoho rehionu Ukrainy [The main sources of financing of innovative activity of industrial enterprises of the Black Sea Region of Ukraine]. *Investments: practice and experience*, no. 23, pp. 43–45.
9. Priadko I.V. (2019) Osoblyvosti rozvytku promyslovosti v Prychnomorskomu rehioni Ukrainy [Features of industrial development in the Black Sea Region of Ukraine]. *Modern economics*, no. 15, pp. 159–165.
10. Bilotil O.M. (2015) Formuvannia stratehii rozvytku derzhavnoho upravlinnia v turystychnii industrii Prychnomorskoho rehionu Ukrainy [Formation of public administration development strategy in the tourism industry of the Black Sea Region of Ukraine]. *Theory and practice of public administration*, no. 3, pp. 65–70.
11. Holovne upravlinnia statystyky u Donetskii oblasti [Main Department of Statistics in Donetsk region]. Bahmut, 1991. Available at: <http://donetskstat.gov.ua/statinform1/index.php> (accessed 1 September 2020).

ЕКОНОМІЧНІ ШОКИ ПАНДЕМІЇ: ОСНОВНІ ВИДИ ТА НАСЛІДКИ

ECONOMIC SHOCKS OF PANDEMIC: MAJOR TYPES AND OUTCOMES

УДК 339.97

<https://doi.org/10.32843/bses.56-3>

Шевченко В.Ю.

к.е.н., доцент

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

Shevchenko Volodymyr

National Taras Shevchenko
University of Kyiv

У статті розглядається зміст та основні форми економічних шоків пандемії, їхній вплив на рецесію та соціальні процеси. Розгортання глобальної пандемії COVID-19 зумовило виникнення шоків для систем охорони здоров'я, спроможності медицини забезпечити лікування невідомої раніше інфекції, додаткові витрати на протидію коронавірусу. Карантинні заходи, обмеження пересування людей та економічної діяльності спровокували соціально-психологічні та економічні шоки. Визначено основні види глобальних пандемічних економічних шоків – шоки попиту, пропозиції, фінансові, зайнятості, соціальні. Виявлено основні особливості шоків та їх взаємодія. Оцінено вплив шоків на розгортання економічної рецесії в розвинутих країнах та зростаючих економіках. Сукупним результатом таких шоків є виникнення рецесії світової економіки, невизначеність її відновлення та повернення до сталого економічного зростання. **Ключові слова:** пандемія, психологічні шоки, медичні шоки, економічні шоки, шоки попиту і пропозиції, рецесія.

В статье рассматривается содержание и основные формы экономических шоков пан-

демии, их влияние на рецессию и социальные процессы. Развертывание глобальной пандемии COVID-19 обусловило возникновение шоков для систем здравоохранения, способности медицины обеспечить лечение неизвестной ранее инфекции, дополнительные расходы на противодействие коронавирусу. Карантинные мероприятия, ограничения передвижения людей и экономической деятельности спровоцировали социально-психологические и экономические шоки. Определены основные виды глобальных пандемических экономических шоков – шоки спроса, предложения, финансовые, занятости, социальные. Выявлены основные особенности шоков и их взаимодействие. Оценено влияние шоков на развертывание экономической рецессии в развитых странах и растущих экономиках. Совокупным результатом таких шоков является возникновение рецессии мировой экономики, неопределенность ее восстановления и возвращения к устойчивому экономическому росту. **Ключевые слова:** пандемия, психологические шоки, медицинские шоки, экономические шоки, шоки спроса и предложения, рецессия.

The article considers the content and main forms of economic shocks of pandemic, their impact on the recession and social processes. Global COVID-19 pandemic has led to shocks to health care systems, the ability of medicine to provide treatment for a previously unknown infection, and the additional costs of prevention the coronavirus. Quarantine measures, restrictions on the movement of people and economic activity provoked socio-psychological and economic shocks. Pandemic have generated a number of shocks for the world. Pandemic generated shocks cluster could be designated such as: psychological shock as reaction on the unexpected event of unknown and deadly coronavirus, this put strong stress and fear of uncertainty for people; public health shock have emerged due to spread of COVID-19, lack of effective medications and medical supplies, challenge to the hospitals capacity; economic shocks resulting of public policies of lockdown, led to contraction of the economies; financial shocks due to extraordinary expenses for COVID-19 localization, business and social losses; social shocks due to changes of social conditions of life, unemployment and switch to distance activities. The main types of global pandemic economic shocks are identified – demand shocks, supply shocks, financial, employment, social. The impact of shocks is the recession in developed countries and emerging economies. The recession extent is different in the countries due to pandemic intensity and economies structure. Ukraine as the small open economy is experiencing similar pandemic shocks such as other European countries. Macroeconomic situation looks stable with low inflation and moderate contraction Global conditions for the Ukrainian exports looks controversial, prices for the major export goods fluctuating due to global supply and demand shocks. The cumulative result of such shocks is the recession in the world economy, the uncertainty of its recovery and uneven return to sustainable economic growth.

Key words: pandemic, psychological shocks, medical shocks, economic shocks, supply and demand shocks, recession.

Постановка проблеми. Неочікувана глобальна пандемія коронавірусу COVID-19 спричинила швидкі зміни у світовому економічному та соціальному середовищі.

Влада різних країн запровадила екстрені заходи у сфері охорони здоров'я, жорсткі обмеження соціального спілкування, економічної діяльності та ізоляції населення для протидії поширенню коронавірусу. Такі заходи кардинально вплинули на діяльність підприємств і домогосподарств, економіку, зайнятість. Відбулось падіння темпів національних економік та наростання рецесії.

Масштабні карантинні обмеження у багатьох країнах, зупинка діяльності бізнесу, падіння економік та міжнародної торгівлі – все це можна охарактеризувати як прояви пандемічних шоків, суттєві зміни умов і змісту економічної та соціальної діяльності.

В економічних дослідженнях є різні підходи та трактування суті та видів економічних шоків,

їх наслідків. Шоки розглядаються як зумовлені в основному економічними факторами та взаємозв'язками, такими як неочікувані макроекономічні зміни, циклічні та контрциклічні процеси, значні коливання цін і попиту, внутрішні і зовнішні дисбаланси, економічні політики.

Сучасна пандемія зумовила якісно нову ситуацію. Економічні шоки виникли в результаті одночасної дії природного фактору – коронавірусу – та зумовлених ним реакцій урядів, міжнародного поширення. Певною мірою економічні шоки є результатом реакції населення, економік та урядових політик на невивчену загрозу корона вірусу COVID-19.

Водночас економічні шоки тісно пов'язані з іншими ризиками, що в свою чергу впливає на стан національних та міжнародної економік, невизначеність економічних процесів та регуляторних заходів. Пандемічні економічні шоки спровокували

економічну рецесію в світі та непрогнозованість виходу з неї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Наукові розробки відображають суть та форм економічних шоків, специфіки зовнішніх шоків та каналів їх трансмісії, особливості шоків в умовах глобальної пандемії.

Економічні шоки мають різні причини та форми прояву, що зумовлює різні підходи до їх дослідження в науковій літературі. Зміст та прояви внутрішніх і зовнішніх економічних шоків відображено в працях О. Бланшара [9], К. Форбса [16], І. Джакард [19], А. Косе [21], І. Леттан [20], І. Міклоша [5], Е. Рида [14], Н. Рубіні [22], Дж. Чапелу [10]. Зовнішні та зумовлені коронавірусом шоки розглядаються в роботах українських вчених О. Бажену [1], І. Чорнодіда [1], І. Бураковського [2], І. Калінкової [3], В. Косюка [4], О. Петрика [7], О. Шепотила [8].

У загальному вигляді прояви шоків зумовлені певними непланованими або некерованими подіями чи процесами, які фактом свого виникнення впливають на зміни перебігу економічних процесів та зв'язків, що приводить до порушень балансів та параметрів. Такими подіями можуть бути фундаментальні зміни макроекономічних показників, значна волатильність світових товарних і фінансових ринків, рішення в галузі економічної політики, значні технологічні інновації. Основні наслідки шоків – зміни економічних процесів та результатів, дисбаланси, рецесія, падіння цін активів і ринкових індикаторів, негативні очікування суб'єктів ринку. Таким чином, економічні шоки мають непередбачуваний, ймовірнісний характер і вплив на зміни ринкових та економічних процесів [15].

Події або процеси, що генерують економічні шоки, можуть бути різними та своїм походженням. Їх загальними характеристиками є непередбачуваний характер, зв'язок з економічними процесами [10], нелінійний вплив на ринки та економіку.

Останній аспект притягує інтерес дослідників економічної динаміки та циклів. Так, на думку І. Калінкової, динамічним є визначення «економічний шок» як несистемного імпульсного відхилення значущої економічної змінної, яке не поглинається вбудованими автоматичними регуляторами миттєво і може бути змодельоване як низка згасаючих коливань, де початкова амплітуда відповідає силі ураження економічної системи; сформульовано і статистично підтверджено макроекономічну гіпотезу [3, с. 5].

Основними видами шоків розглядаються: пропозиції, попиту, фінансові, економічної політики, технологічні. Шокам властиві взаємодії, вони можуть мати секторальні, крос-секторальні та регіональні форми прояву.

За походження та сферою прояву важливо розрізняти внутрішні (ендогенні) зовнішні (екзо-

генні) шоки. Ендогенні шоки можна в свою чергу визначити як макроекономічні за походженням, формами та результатами, наприклад внаслідок зміни основних макроекономічних параметрів. Такі зміни зумовлюють основні економічні шоки попиту та пропозиції, технологій та продуктивності.

Ендогенними є також шоки в сфері бізнесу, зумовлені відхиленнями від нормальних бізнес-процесів – банкрутства, злиття і поглинання, реструктуризації, страйки [11], змінами моделей бізнесу – аутсорсинг, офшоринг, роботизація, диджиталізація. Такі шоки є «повторювана та регулярна складова процесу економічного розвитку і зростання» [11, с. 5].

Зовнішні (екзогенні) шоки мають три основних походження: 1) значні неочікувані коливання світових ринків – товарних (світові ціни, попит, умови торгівлі, торговельні війни) та фінансових (процентні ставки та фондові індекси, валютні курси, ціна золота, приплив та відплив капіталу) [1];

2) екстремальні природні явища – повені, урагани, землетруси, засухи, епідемії; 3) конфлікти – військові, територіальні, політичні, міжнаціональні, релігійні.

Економічні шоки можуть мати коротко-, середньо- або широкий та довгостроковий вплив на економіку [2].

Несподіване та стрімке поширення коронавірусу COVID-19 зумовило зовнішні шоки для національних та світової економік. Прояви економічних шоків в умовах пандемії COVID-19 розглядалися в працях І. Бураковського [2], В. Косюка [4], І. Міклоша [5], О. Шепетилу [8].

У науковій літературі також відображено особливості пандемічних шоків, їх вплив на економічну рецесію та невизначеність – у дослідженнях А. Косе і Н. Сугавари [23], М. Ейхнбаумо, С. Редібо і Н. Трабандт [16], О. Джорда, С. Сингха і А. Тейлора [32]. Характер пандемічних шоків слід виявити для того, щоб оцінити їх вплив на економіку та фінансову систему.

Постановка завдання. Виявлення природи та основних видів шоків, генерованих світовою пандемією коронавірусу COVID-19. Визначення взаємодії пандемічних економічних шоків, особливостей їх прояву в різних типах економік. Характеристика впливу шоків на формування рецесії національних і світової економіки, шляхів її відновлення в умовах невизначеності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Швидке поширення коронавірусу COVID-19 з січня 2020 року спочатку спричинило шоки для національних систем охорони здоров'я, створило загрозу для спроможності приймати хворих та лікувати невідомий раніше коронавірус. Такий шок набув міжнародного характеру через економічні, інформаційні та людські комунікації. Країни виявилися не в стані оперативно та науково обґрунто-

вано оцінити загрози COVID-19, налагодити міжнародне співробітництво. Одночасно проявився соціально-психологічний шок у населення від поширення остраху та невпевненості перед смертельно небезпечним коронавірусом.

Швидке поширення небезпечного COVID-19 спричинило шок для систем охорони здоров'я, надзвичайний попит на протиепідемічні медичні послуги, відсутність необхідних медичних засобів. Виник надзвичайний міжнародний попит на критичні медичні товари – маски, захист для персоналу, спеціальне обладнання, таке як апарати для вентиляції легенів. Відбулось екстрене розширення інфекційних лікарняних потужностей, будівництва нових і переобладнання великих просторів (наприклад, спортивні та виставкові зали) для медичних потреб.

Шоки для системи громадського здоров'я викликали надзвичайний попит на додаткове фінансування, яке неможливо було б задовольнити в рамках бюджетних призначень. Країнам довелося залучати невідкладне фінансування з внутрішніх та міжнародних джерел, включаючи екстрене фінансування з боку МВФ та інших міжнародних організацій.

З метою зменшення впливу коронавірусу у багатьох країнах було введено карантини, робота більшості підприємств була припинена, внутрішній та міжнародний транспорт були зупинені, економічне та соціальне життя в основному заморожене. Комунікації всередині та між країнами були порушені, зовнішня торгівля і міжнародні мережі поставок теж. Пандемія швидко спричинила шоки для економік. За висловом професора Н. Рубіні, відомого футуролога, який передбачив світову фінансову кризу 2008 року, «шок для світової економіки від COVID-19 був швидшим і серйознішим, ніж глобальна фінансова криза 2008 року і навіть Велика депресія. У цих двох попередніх епізодах фондові ринки обвалилися на 50% або більше, кредитні ринки заморозили, пішли масові банкрутства, рівень безробіття зріс вище 10%, а ВВП зменшився за річною ставкою 10% або більше. Але на все це пішло близько трьох років, щоб розігратися. Під час нинішньої кризи аналогічні страшні макроекономічні та фінансові результати реалізуються за три тижні» [12].

Масштаб описаних процесів ставить питання загального розуміння природи економічних шоків та особливостей пандемічних шоків.

В умовах пандемії виникає психологічний шок в результаті індивідуальної (або групової) реакції на несподівану стресову подію. Це спричиняє неадекватні емоційні реакції: невпевненість, острах, публічні спекуляції, рішення в умовах стресу та невизначеності. Психологічний шок під час пандемії був початковою реакцією населення, медичних працівників та урядовців на інформацію про новий небезпечний коронавірус COVID-19.

Пандемічні шоки відрізняються від економічних та фінансових криз. Останні зумовлені загостренням дисбалансів, накопичених в економіці та фінансовому секторі. Криза – це спосіб відновлення балансів економіки та фінансового сектору на основі ринкових сил та державного регулювання.

Загальна характеристика пандемічних шоків відображає їх походження, зміст, вплив на економіку та суспільство. Фактично в сучасних умовах проявився кластер пандемічних шоків з основними їх формами:

- психологічний шок як реагування на несподівану подію смертельно небезпечного коронавірусу в умовах відсутності перевірених ліків та вакцин, це спричинило сильний стрес та страх перед невизначеністю для населення;

- медичний шок в системі охорони здоров'я у результаті швидкого поширення коронавірусу COVID-19 в умовах відсутності ефективних ліків, вакцин, недостачі медичних засобів, недостатніх можливостей лікарень;

- економічні шоки, спричинені запровадженням карантину, протидії розповсюдженню коронавірусу шляхом обмеження ділової та соціальної діяльності, що привело до скорочення виробництва товарів і послуг, рецесії економіки;

- фінансові шоки, спричинені надзвичайними витратами на протидію коронавірусу, підтримання бізнесу та зайнятості, соціальні витрати;

- соціальні шоки спричинили безробіття, закриття підприємств та перехід на дистанційну зайнятість, закриття дитячих садків, шкіл та переведення університетів на дистанційне навчання.

В умовах глобалізації пандемічні шоки швидко стали транскордонними та системними, зачіпають основні сфери соціального та економічного життя.

Протидія коронавірусу – карантин, соціальна дистанція, обмеження колективних заходів, заморожування місцевих та міжнародних перевезень, припинення господарської діяльності, розрив соціальних комунікацій, відміна навчання у школах та університетах, скасування масових заходів та громадських послуг – сприяли генерації економічних шоків.

Тому пандемічні економічні шоки значною мірою зумовлені урядовими рішеннями, а не ринковими дисбалансами, як це має місце у випадку економічних та фінансових криз.

Основні форми пандемічних економічних шоків можуть бути визначені відповідно основними економічними функціями або секторами.

Пандемічні шоки попиту є результатом швидкого обмеження виробничої діяльності, що спричиняє помітне зменшення попиту на матеріали, сировинні товари (крім аграрної продукції), електроенергію, паливо, транспортні та ділові послуги. Ключовим результатом шоків попиту є скорочення споживання та швидке падіння цін на нафту та

природний газ що приводить багато нафтогазових компаній до фінансових втрат.

Шок попиту на нафту спричинив тиск на угоду, відому як ОПЕК+, щодо регулювання видобутку, заходи скорочення постачання нафти на ринки вступили в дію з травня 2020 року зі зниження поставок нафти з великих нафтовидобувних країн, таких як Саудівська Аравія, Росія, Нігерія, щоб збалансувати попит і пропозицію на ринку і досягнути розумних цін.

Системним показником пандемічного шоку попиту є зменшення споживання електроенергії під час карантину через закриття бізнесів, перехід на дистанційну роботу, зупинка міського та залізничного транспорту тощо. Електроенергетика має стабільний стан тоді, коли виробництво електроенергії, попит і пропозиція збалансовані в будь-який час. Тому енергетичні компанії були поставлені в надзвичайну ситуацію, вони здійснювали великі зусилля для збалансування.

Пандемічні шоки попиту привели до скорочення виробництва товарів та послуг, порушень міжнародних ланцюгів постачань, кризи міжнародних авіап перевезень. Обсяг міжнародних повітряних перевезень впав на 82% у другому кварталі 2020 року, за оцінками, втрати надходжень авіакомпаній становлять 314 мільярдів доларів США в цьому році [17, с. 3; 5].

Пандемічні шоки пропозиції проявилися в результати заборони певних видів бізнесу – торговельних центрів, кафе та ресторанів, місцевого та залізничного транспорту, послуг дозвілля, фітнесу та спортклубів, салонів краси тощо. Багато послуг, які постраждали від цього, були традиційними сферами малого та середнього бізнесу, які фактично опинилися під великим тиском і не всі змогли вижити під час пандемії. Міжнародна торгівля серйозно порушилась і скоротилася на багатьох ринках та регіонах.

Пандемічний шок пропозиції проявився у структурних змінах постачання, що здебільшого були пов'язані з припиненням роботи частини оптової та роздрібної торгівлі. Системні зміни пропозиції: 1) швидкий розвиток дистанційного постачання продовольства та електронної торгівлі; 2) робота супермаркетів і закриття невеликих магазинів. Щодо їх перспектив у період відновлення багато невеликих магазинів можуть не відкриватися або не бути конкурентоспроможними, а позиції супермаркетів можуть зростати.

Пандемічні соціальні шоки зумовлені повною або частковою втратою робочих місць, переходом від традиційної до дистанційної організації різних робочих місць, звільненням мігрантів і частковим їх поверненням. Повне або часткове звільнення зачепило 2,7 млрд робітників, або 81% світової робочої сили на початок 2020 року. 1,25 млрд робітників, або 38% світової робочої сили, знахо-

дяться в секторах серйозного зниження виробництва і тому піддаються ризику [18, с. 1–3].

Пандемічні фінансові шоки пов'язані з додатковими витратами на підтримку систем охорони здоров'я, втраченими доходами бізнесу, витратами на підтримку компаній та соціальний захист. Одночасно зростають фіскальний дефіцит та витрати на обслуговування державного боргу, обмежений доступ до міжнародних фінансових ринків, відбувається відтік капіталу з країн, що розвиваються, та зростаючих економік.

Відповіді на фінансові шоки в різних країнах полягають у використанні поєднання монетарних та фіскальних заходів. Типовими монетарними інструментами були: зниження ставок центральних банків із метою підтримки кредитної діяльності, кількісне пом'якшення пропозиції грошей, екстрені гарантії та кредитні засоби, підтримка стабільності банків.

Додаткові гнучкі фінансові можливості були надані міжнародними організаціями – Міжнародним валютним фондом, Групою Світового банку, Європейським союзом, Європейським центральним банком – для країн із метою підтримки подолання відповідних фінансових шоків.

Одним із наслідків пандемічних фінансових шоків є додаткове зростання внутрішньої та міжнародної заборгованості.

Характер і масштаби глобальних потрясінь та пандемічного економічного спаду вважаються найбільш серйозними після Великої депресії 1929–1933 років та несуть більше втрат, ніж глобальна фінансова криза 2008 року.

Глобалізаційні умови та взаємозалежність країн сприяють трансмісії шоків через зовнішню торгівлю, фінансові потоки, міжнародні комунікації.

Новий небезпечний коронавірус і відсутність вакцин роблять невизначеним майбутнє після постпандемічне відновлення. Тому економічні та фінансові перспективи багатьох країн і світової економіки виглядають нестабільними у коротко- та середньостроковому періоді. Наслідком пандемічних шоків є рецесія національних та світової економік, яка характеризується диференціацією, що в свою чергу породжує додаткові ризики.

У 2020 році відносно більше падіння ВВП в результаті пандемії очікується у розвинутих економіках, що зумовлено як відносно більшим поширенням коронавірусу та карантинними заходами, так і структурними факторами, зокрема значною часткою сектору послуг. Прогноз підвищення темпів ВВП у 2021 році відображає ефект «низької бази» падіння у 2020 році, фактичне ж досягнення допандемічних показників очікується за 2–4 роки. Прогнози для України повинні враховувати нестабільність експорту та вплив витрат на обслуговування зовнішнього боргу.

Економічні наслідки пандемічних шоків є диференційованими в різних країнах під впливом між-

народних та специфічних факторів. Міжнародними чинниками є: транспортні та експортні обмеження, умови міжнародної торгівлі, прогалини у світових виробничих ланцюгах, нестабільність міжнародних фінансових ринків. Специфічними для країни чинниками є: інтенсивність випадків COVID-19, потужність системи охорони здоров'я, структура економіки, фінансові та фіскальні витрати на протидію коронавірусу, додаткові витрати на підтримку бізнесу та зайнятості.

Таблиця 1

**ВВП у 2019 році та прогноз
на 2020–2021 роки, % рік до року**

	2019	2020	2021
Світ	2,4	-3,0	5,8
Розвинуті економіки	1,7	-6,1	4,5
США	2,3	-5,9	4,7
Єврозона	1,2	-7,5	4,7
Економіки, що розвиваються, та зростаючі економіки	3,7	-1,0	6,6
Зростаючі економіки Європи	2,1	-5,2	4,2
Україна	3,2	-7,7	3,6

Джерело: складено автором за даними [3, р. 19, 31]

Таблиця 2

**Зміна ВВП у обраних промислово розвинених
країнах ЄС та країнах Центральної і Східної
Європи, перший квартал 2020 року, %**

Країна	Зміна ВВП за 1 квартал 2020 року, %	Зміна ВВП країни відносно ЄС, %
ЄС 27	-3,2	—
Єврозона	-3,5	—
Обрані індустріальні Європа		
Австрія	-2,6	+0,6
Бельгія	-3,6	-0,4
Німеччина	-2,2	+1,0
Франція	-5,3	-2,1
Італія	-5,3	-2,1
Нідерланди	-1,7	+1,5
Португалія	-3,5	-0,3
Іспанія	-5,2	-2,0
Швеція	+0,4	+3,6
Обрані країни Центральної і Східної Європи		
Естонія	-3,7	-0,5
Чехія	-3,3	-0,1
Угорщина	-0,4	+2,8
Польща	-0,4	+2,8
Латвія	-2,9	+0,3
Литва	-0,3	+2,9

Джерело: розраховано за даними [13]

Промислово розвинені країни ЄС, які значною мірою постраждали від пандемії COVID-19 (Італія, Іспанія, Франція, Швеція), мають більш високе скорочення ВВП порівняно із середнім

рівнем ЄС. Країни Центральної і Східної Європи (Угорщина, Польща, Латвія, Литва та інші) мають нижчий рівень випадків та порівняно кращі показники ВВП.

Різні темпи скорочення ВВП під час пандемії впливатимуть на можливості відновлення. Промислово розвинені країни і Китай зараз рухаються до поступового відновлення. Стосовно країн, що розвиваються, то їх перспективи будуть диференційовані залежно від внутрішніх і зовнішніх факторів, ефективності інституцій та політик.

Непередбачуваність відновлення економіки є системним результатом шоків впливів на національні та міжнародну економіки. Невизначеність протікання рецесії та переходу до відновлення залежить від низки обставин:

1) ймовірності настання наступних хвиль пандемії та можливих масштабів в окремих країнах, регіонах чи світі;

2) термінів отримання вакцини проти коронавірусу, її ефективності та масштаби вакцинації;

3) суспільного сприйняття чи спротиву обмежувальним заходам у разі виникнення другої хвилі пандемії;

4) зміни ділових очікувань та поведінки споживачів в період подолання пандемії та переходу до відновлення.

Україна як мала відкрита економіка переживає пандемічні шоки подібно до інших європейських країн та застосовує аналогічні політики, такі як: обмеження соціальних контактів, замороження ділової діяльності, дистанційна зайнятість, онлайн торгівля. Макроекономічна ситуація виглядає стабільною, коли інфляція становить все ще нижче від запланованого на рівні 5%. У 2020 році прогнозовані показники падіння (рік до року): промисловість – 12,2%, сільське господарство – 4,0%, транспорт – 26%, електроенергетика – 8,2%. [16]. Масштаби впливу економічних шоків будуть зрозумілі в період переходу до стійкого відновлення національної економіки наступного року.

Міжнародні умови для українського експорту є суперечливими, ціни на основні експортні товари – чорні метали та сільськогосподарські товари – коливались через глобальні зміни попиту та пропозиції. Одночасно шоки спричинили падіння цін на нафтопродукти та природний газ, знизили попит на імпортні товари, що сприяє збалансуванню зовнішньої торгівлі, платіжного балансу та стабілізації валютного курсу. Відплив капіталу відбувався в основному за рахунок погашення державних облігацій.

Висновки з проведеного дослідження. Глобальні пандемічні шоки проявилися в декількох формах, таких як психологічні шоки, медичні, економічні, фінансові, соціальні. Вони зумовили скорочення економіки та соціальний стрес. Пандемія створила невизначеності щодо ситуації з

COVID-19 у кожній країні, а також щодо можливостей подолання пандемії. Невизначеність залишається фундаментальною системною ознакою поточної ситуації. Для того, щоб протистояти глобальним пандемічним шокам, поточна політика повинна бути орієнтована на запобігання поширенню коронавірусу, покращення медичного обслуговування та поступове зменшення обмежень для бізнесу та людей. Короткострокові політики (1–2 квартали) повинні бути спрямовані на відновлення бізнесу і споживання, стабілізацію фінансового стану. Середньострокова політика повинна бути зосереджена на макроекономічній стабільності, зовнішніх балансах та стійкому економічному зростанні. Структурні реформи та інновації стали б важливими для довгострокової політики стійкого зростання. Для підвищення готовності до майбутніх шоків та ризиків потрібно зосередитися на переході до інноваційного розвитку, стимулювання біотехнологій, технологій великих даних та штучного інтелекту, комунікаційних мереж та інклюзивного суспільства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Баженова О., Чорнодід І. Зовнішні шоки: концептуальні засади та особливості впливу на економіку України. 2016. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/13116/Zovnishni_shoky_kontseptualni_zasady_ta_osoblyvosti_vplyvu_na_ekonomiku_Ukrainy.pdf? (дата звернення: 21.05.2020).
2. Бураковський І. Коронавірус: епідемія як економічний шок. ZN.UA. 2020. URL: <https://rpr.org.ua/news/koronavirus-epidemiia-ia-ekonomichnyy-shok/> (дата звернення: 21.05.2020).
3. Калінкова І.Ю. Економічні шоки в макроекономічній динаміці : автореф. дис. ... канд. екон. наук : Київ, 2016. 21 с.
4. Косюк В. Перший місяць кризи чи залишаються валютні резерви універсальною панацеєю. Vox Ukraine. 2020. URL: <https://voxukraine.org/uk/pershij-misyats-krizi-chi-zalishayutsya-valyutni-rezervi-universalnoyupanatsyeyu/> (дата звернення: 21.05.2020).
5. Міклош І. Як врятувати економіку від вірусу: 5 уроків для світу та України. 2020. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2020/04/3/7108283/> (дата звернення: 21.05.2020).
6. Національний банк України. Макроекономічний і монетарний огляд. 2020. НБУ. Київ. 2020. 15 с. URL: www.bank.gov.ua (дата звернення: 21.05.2020).
7. Петрик А. О стимулах и рисках. ZN.UA. 2020. URL: <https://zn.ua/articl/print/finances/o-stimulah-i-riskah> (дата звернення: 21.05.2020).
8. Шепетило О. Вплив COVID 19 на світову економіку та зовнішню торгівлю. VoxUkraine. URL: <https://voxukraine.org/uk/vpliv-covid-19-na-svitovu-ekonomiku> (дата звернення: 21.05.2020).
9. Blanchard O. Rethinking Macroeconomic Policy / IMF staff discussion note. SPN 10/03 International Monetary Fund. Washington. 2010. URL: <https://www.imf.org/en/Publications> (дата звернення: 21.05.2020).
10. Chappelow J. Economic shock. Investopedia URL: www.investopedia.org/articles (дата звернення: 21.05.2020).
11. Cook L., Pringles S., Bailey D., Cammiss S., Wilkinson C., Atkinson P. Economic shocks research. University of Coventry. London. 2019. 217 p. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/economic-shocks-research> (дата звернення: 21.05.2020).
12. Covid economic impact on Ukraine. German Economic Team. Berlin. 2020. URL: https://www.german-economic-team.com/ukraine/wpcontent/uploads/sites/7/GET_UKR_PS_01_2020.pdf (дата звернення: 21.05.2020).
13. Eurostat. Data GDP 2020 URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/11156775/2-31072020-BP-EN.pdf/cbe7522c-ebfa-ef08-be60-b1c9d1bd385b> (дата звернення: 21.05.2020).
14. Reed E. Economic Shocks Definition and Examples. 2020. URL: <https://finance.yahoo.com/news/economic-shocks-definition-examples-221454349.html> (дата звернення: 21.05.2020).
15. Eichenbaum M., Rebelo S., Trabandt M. (2020) The Macroeconomics of Epidemics, *NBER Working Paper* 26882, URL: www.nber.org/papers/26882 (дата звернення: 21.05.2020).
16. Forbes K., Warhock F. Capital flows waves, surges, stops, flights and retranchments. *NBER Working paper* 17351. 2011. 38 p. URL: www.nber.org/papers/17351. (дата звернення: 21.05.2020).
17. IATA COVID-19 fourth impact assessment. IATA Geneva. 2020, 8 p. URL: <https://www.iata.org/en/iata-repository/publications/economic-reports/covidfourth-impact-assessment/> (дата звернення: 21.05.2020).
18. ILO Monitor: COVID-19 and the world of work. 2 ed. International Labor Organization. Geneva. 2020. 11 p. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/dgreports/dcomm/documents/briefingnote/wcms_740877.pdf (дата звернення: 21.05.2020).
19. Jaccard I. Asset pricing and the propagation of macroeconomic shocks. *Journal of the European Economic Association*. 2018. P. 431–486.
20. Lettan M., Ludvigson S. Shocks and Crashes. *NBER Working Paper* 16996. 2011. 73 p. URL: www.nber.org/papers/16996 (дата звернення: 21.05.2020).
21. Jordà O., Singh S., Taylor A. 2020 The longer run economic consequences of pandemics. URL: www.vox.org (дата звернення: 21.05.2020).
22. Kose A., Sugavara N. Understanding the depth of the 2020 global recession in 5 charts. World Bank. 2020. URL: <https://blogs.worldbank.org/opendata/understanding-depth-2020-global-recession> (дата звернення: 21.05.2020).
23. Roubini N. Coronavirus pandemic has delivered the fastest deepest economic shock in history. *The Guardian*. 25 March 2020. URL: <https://www.theguardian.com/business/2020/mar/25/coronavirus-pandemic-has-delivered-the-fastest-deepest-economic-shock-in-history> (дата звернення: 21.05.2020).
24. Shibata I. The Distributional Impact of Recessions. The Global Financial Crisis and the Recession. International Monetary Fund. Washington. IMFWP/20/96. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2020/06/19/The-Distributional-Impact-of-Recessions-the>

Global-Financial-Crisis-and-the-Pandemic-49492 (дата звернення: 21.05.2020).

25. World Economic Outlook. April 2020. International Monetary Fund. Washington. 2020. 49 p. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/04/14/weo-april-2020> (дата звернення: 21.05.2020).

REFERENCES:

1. Bazhenova O., Chornodid I. (2016) Zovnishni shoky: kontseptualni zasady ta osoblyvosti vplyvu na ekonomiku Ukrainy [External shocks: conceptual background and features of influence on the economy of Ukraine]. Available at: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/13116/Zovnishni_shoky_kontseptualni_zasady_ta_osoblyvosti_vplyvu_na_ekonomiku_Ukrainy.pdf? (accessed 21 May 2020).

2. Burakovsky I. (2020) Koronavirus: epidemia ta ekonomichny shok [Coronavirus: epidemic and economic shock]. ZN.UA. Available at: <https://rpr.org.ua/news/koronavirus-epidemiia-iak-ekonomichnyy-shok/> (accessed 21 May 2020).

3. Kalinkova I. (2016) *Ekonomichni shoky v makroekonomichnij dynamitsi* [Economic shocks in macroeconomic dynamics] (PhD Thesis), Kyiv.

4. Kosiuk V. (2020) Pershij misiats kryzy: chi zalyshatsia valiutni rezrvy universalnoiu panatseeiu [First month of crisis: if currency reserves will remain as universal panacea]. VoxUkraine. Available at: <https://voxukraine.org/uk/pershij-misyats-kryzi-chi-zalishayutsya-valyutni-rezervi-universalnoyu-panatseyeyu/> (accessed 21 May 2020).

5. Miklosi. (2020) Jak vriativaty ekonomiku vid virusu: 5 urokiv dla svity ta Ukrainy [How to defend an economy from virus: 5 lessons for the world and Ukraine]. Available at: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2020/04/3/7108283/> (accessed 21 May 2020).

6. Natsionalny bank Ukrainy. (2020) Macroeconomiczny i monetarnyi oghiad [National bank of Ukraine. Macroeconomic and monetary review]. Kyiv. 15 p. Available at: www.bank.gov.ua. (accessed 21 May 2020).

7. Petryk O. (2020) O stimulakh i riskah [On stimulus and risks]. ZN.UA Available at: https://zn.ua/article/print/finances/o-stimulah-i-riskah-349824_.html (accessed 21 May 2020).

8. Shepetylo O. (2020) Vplyv COVID 19 na svitovu ekonomiku ta zovnishniu torgivliu [COVID 19 influence on the world economy and foreign trade]. VoxUkraine. Available at: <https://voxukraine.org/uk/vplyv-covid-19-na-svitovu-ekonomiku/> (accessed 21 May 2020).

9. Blanchard O. (2010) Rethinking Macroeconomic Policy / IMF staff discussion note. SPN 10/03 International Monetary Fund. Washington. Available at: <https://www.imf.org/en/Publications> (accessed 21 May 2020).

10. Chappelou J. (2020) Economic shock. Investopedia Available at: www.investopedia.org/articles (accessed 21 May 2020).

11. Cook L., Pringles S., Bailey D., Cammiss S., Wilkinson C., Atkinson P. (2019) Economic shocks research. University of Coventry. London. 217 p. Available at: <https://www.gov.uk/government/publications/economic-shocks-research> (accessed 21 May 2020).

12. Covid economic impact on Ukraine. German Economic Team. Berlin. (2020) Available at: https://www.german-economic-team.com/ukraine/wpcontent/uploads/sites/7/GET_UKR_PS_01_2020.pdf (accessed 21 May 2020).

13. Eurostat. Data GDP (2020) Available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/11156775/2-31072020-BP-EN.pdf/cbe7522c-ebfa-ef08-be60-b1c9d1bd385b> (accessed 21 May 2020).

14. Reed E. Economic Shocks Definition and Examples. (2020). Available at: <https://finance.yahoo.com/news/economic-shocks-definition-examples-221454349.html> (accessed 21 May 2020).

15. Eichenbaum M., Rebelo S., Trabandt M. (2020), The Macroeconomics of Epidemics, *NBER Working Paper* 26882, Available at: www.nber.org/papers/26882 (accessed 21 May 2020).

16. Forbes K., Warhock F. (2011) Capital flows waves, surges, stops, flights and retranchments. *NBER Working paper* 17351. 38 p. Available at: www.nber.org/papers/17351. (accessed 21 May 2020).

17. IATA (2020) COVID-19 fourth impact assessment. IATA Geneva. 8p. Available at: <https://www.iata.org/en/iata-repository/publications/economic-reports/covid-fourth-impact-assessment/> (accessed 21 May 2020).

18. ILO (2020) Monitor: COVID-19 and the world of work. 2 ed. International Labor Organization. Geneva. 11 p. Available at: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/dgreports/dcomm/documents/briefingnote/wcms_740877.pdf (accessed 21 May 2020).

19. Jaccard I. (2018) Asset pricing and the propagation of macroeconomic shocks. *Journal of the European Economic Association*. P. 431–486.

20. Lettan M., Ludvigson S. (2011) Shocks and Crashes. *NBER Working Paper* 16996. 73 p. Available at: www.nber.org/papers/16996 (accessed 21 May 2020).

21. Jordà O., Singh S., Taylor A. (2020) The longer run economic consequences of pandemics. Available at: www.vox.org (accessed 21 May 2020).

22. Kose A., Sugavara N. (2020) Understanding the depth of the 2020 global recession in 5 charts. World Bank. Available at: <https://blogs.worldbank.org/opendata/understanding-depth-2020-global-recession> (accessed 21 May 2020).

23. Roubini N. (2020) Coronavirus pandemic has delivered the fastest deepest economic shock in history. *The Guardian*. 25 March 2020. Available at: <https://www.theguardian.com/business/2020/mar/25/coronavirus-pandemic-has-delivered-the-fastest-deepest-economic-shock-in-history> (accessed 21 May 2020).

24. Shibata I. (2020) The Distributional Impact of Recessions. The Global Financial Crisis and the Recession. International Monetary Fund. Washington. IMF WP/20/96. Available at: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2020/06/19/The-Distributional-Impact-of-Recessions-the-Global-Financial-Crisis-and-the-Pandemic-49492> (accessed 21 May 2020).

25. IMF (2020) World Economic Outlook. April 2020. International Monetary Fund. Washington. 49 p. Available at: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/04/14/weo-april-2020> (accessed 21 May 2020).

РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ
НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ МУЛЬТИМОДАЛЬНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ
ЯК ОСНОВИ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ОЦІНКИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИFORMATION OF MULTIMODAL TRANSPORTATION STRATEGY
AS A BASIS FOR STATE POLICY EVALUATION

Враховуючи світові і національні тенденції у сфері транспорту, можна зазначити, що майже всі перевезення виконуються з використанням декількох видів транспорту. Виникає необхідність формування та оцінювання державної політики мультимодальних перевезень. Метою цієї статті є дослідження стратегічного планування мультимодальних перевезень і обґрунтування необхідності та оцінки державної політики змішаних перевезень. У процесі дослідження обґрунтовано необхідність, сформульовано цілі, завдання, запропоновані етапи оцінки державної політики мультимодальних перевезень та показано її зв'язок зі стратегічним управлінням. Визначено основні напрями розвитку транспортної інфраструктури: залізничної, автодорожньої, водної та авіаційної. Сформовано та охарактеризовано головні моделі фінансування розвитку мультимодальних перевезень в Україні. Оцінку вибраної моделі фінансування планується здійснювати з використанням запропонованої авторської схеми моніторингу оцінювання державної політики формування стратегічного управління мультимодальними перевезеннями з використанням непрямого, прямого та оціночного підходів.

Ключові слова: державна політика, стратегічне управління, транспорт, транспортні послуги, мультимодальні перевезення, оцінка.

Учитывая мировые и национальные тенденции в сфере транспорта, можно отметить, что почти все перевозки выполняются с использованием нескольких видов транспорта. Возникает необходимость формирования и оценки государственной политики мультимодальных перевозок. Целью работы является исследование стратегического планирования мультимодальных перевозок и обоснование необходимости и оценки государственной политики смешанных перевозок. В ходе исследования обоснована необходимость, сформулированы цели, задачи, предложены этапы оценки государственной политики мультимодальных перевозок и показана ее связь со стратегическим управлением. Определены основные направления развития транспортной инфраструктуры: железнодорожной, автодорожной, водной и авиационной. Сформированы и охарактеризованы главные модели финансирования развития мультимодальных перевозок в Украине. Оценка выбранной модели финансирования развития планируется с использованием предложенной авторской схемы мониторинга оценки государственной политики формирования стратегического управления мультимодальными перевозками с использованием косвенного, прямого и оценочного подходов.

Ключевые слова: государственная политика, стратегическое управление, транспорт, транспортные услуги, мультимодальные перевозки, оценка.

УДК 339.168.6:338.47(447)

<https://doi.org/10.32843/bses.56-4>

Ганжуренко І.В.

д.е.н., старший науковий співробітник
відділу ринку транспортних послуг
Інститут проблем ринку
та економіко-екологічних досліджень
Національної академії наук України

Hanzhurenko Iryna

Institute of Market Problems
and Economic and Ecological Research
of the National Academy
of Sciences of Ukraine

Given the global and national trends in the field of transport, it can be noted that almost all transportation is performed using several modes of transport. There is a need to form and evaluate the state policy of multimodal transportation. Unfortunately, the system of state policy that existed during the Soviet era turned out to be not effective in a market economy. Therefore, the processes of reforming the transport sector that take place in Ukraine require the use of new management methods. The purpose of this article is to study the strategic planning of multimodal transportation and substantiate the necessity and assessment of state policy of mixed transportation. In the course of the research the necessity is substantiated, the purposes, tasks are formulated, the stages of an estimation of the state policy of multimodal transportations are offered and its connection with strategic management is shown. We have identified the main directions of development of transport infrastructure, namely: railway, road, water and aviation components. The author has formed and characterized the main models of financing the development of multimodal transportation in Ukraine. The evaluation of the chosen financing model is planned using the proposed author's scheme of monitoring the evaluation of the state policy of formation of strategic management of multimodal transportation, using indirect, direct and evaluation approaches. The implementation of the proposed approach, in our view, should belong to the sphere of influence of the Ministry of Infrastructure, other executive bodies with the participation of public organizations and associations of entrepreneurs, international organizations. The monitoring process should be carried out by a special monitoring committee formed by the Ministry of Infrastructure. Monitoring should be carried out in stages, ie after the end of the relevant three-year plans to be developed by the relevant authorities. It is expedient to carry out monitoring within the limits of the following indicators: performance of the specified tasks and actions; assessment of planned and spent resources in volume and cost terms.

Key words: state policy, strategic management, transport, transport services, multimodal transportations, estimation.

Постановка проблеми. Транспортна інфраструктура в Україні виступає ключовим елементом розбудови всієї національної економіки. Вантажопотоки здійснюються з використанням та залученням різноманітних видів транспорту.

Але для забезпечення високого рівня ефективності потребує розроблення та реалізація стратегічних засад управління транспортною галуззю України. Одним із важливих завдань у цій площині є розвиток мультимодальних пере-

везень як найбільш ефективної комбінованої доставки вантажів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розвиток стратегічного управління транспортом, транспортними системи та перевезеннями зроблено у працях видатних учених, таких як: Р. Акофф, І. Ансофф, Г. Армстронг, Р. Брейлі, К. Боумен, Ю. Вебер, І. Вонг, Х. Гельдель, Д. Сондерс, Ф. Котлер, С. Майерс, Х. Шеффер та ін. Особливості формування національних особливостей стратегічного планування та управління мультимодальними перевезеннями досліджували О. Бабінова, О. Білан, Ю. Білан, А. Войтовічова, Н. Гончарук, В. Грабауров, С. Котенко, В. Ніценко, Т. Калина, М. Каракай, Н. Карасьова, І. Крюкова, А. Мардані, М. Михайлова, В. Муковіз, І. Ненно, Р. Одиноків, М. Плотникова, А. Раїшієне, І. Сташкевич, С. Стреймікієне, Т. Тананайко, І. Ушкаренко, А. Хмут, О. Шарапа, О. Чукурна, О. Яценко та інші.

На жаль, питання формування стратегії мультимодальних перевезень як основи для проведення оцінки державної політики розкриті недостатньо, що потребує більш детального глибокого пророблення, що й визначає мету дослідження.

Постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні процесу формування та оцінювання стратегічного державного управління мультимодальними перевезеннями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Транспортна система країни створювалася в умовах планової економіки і потреб. Задоволення потреб у перевезеннях не було основою для розвитку транспортних систем. Результати оцінювалися тільки за виконанням планових показників, які спускалися верхньою ланкою управління. Управління процесом перевезення було складним і, як наслідок, неефективним. Процеси реформування транспортного сек-

тору, які відбуваються в Україні, потребують використання нових методів управління.

Пошук ефективних методів управління стає все складнішим завданням. В умовах нестабільного зовнішнього середовища проблема економічного прогнозування і його оцінки стає все більш значущою і необхідною. На допомогу приходить закордонний досвід. Можливе застосування проаналізованого досвіду з пристосуванням до українських реалій [1–3].

Розглянемо попит на мультимодальні перевезення, який має компілятивний характер і формується під впливом макроекономічних факторів (табл. 1).

Темпи розвитку мультимодальних перевезень за 2014–2018 рр. були навіть вищими за національні показники розвитку, однак за останні два роки вони знизились (у частині експортно-імпорتنих операцій).

Для адаптації існуючого контролю і створення більш гнучкої та лабільної системи управління можливе використання деяких форм планування [5].

Стратегічне планування розуміється як управлінський процес створення та підтримки стратегічної відповідності між цілями фірми та її потенційними нагодами і ринковими можливостями [6].

Існування різних форм, типів і методів планування та управління, на нашу думку, є прикладом спроби адаптування до невизначеності економічного середовища, до зростаючої складності та нестабільності соціальних процесів.

Зміни, які відбуваються на українському ринку мультимодальних перевезень, помилки, які виникають внаслідок відсутності продуманої, цілісної, якісно проробленої концепції переходу, приводять до зростання нестабільності організаційного та економічного середовища [7].

Все це, з одного боку, унеможливорює використання жорстко централізованої директивної форми

Таблиця 1

**Показники розвитку мультимодальних перевезень за 2014–2018 рр.
(у фактичних цінах, млн грн.)**

Показники	2014	2015	2016	2017	2018	Приріст (убуток) 2018	
						2014	2017
Валовий внутрішній продукт, усього, в т.ч.:	3558223	4488398	5420433	6719718	8035875	125,8	19,6
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	217287	295634	341938	420484	503326	131,6	19,7
Питома вага, %	6,11	6,59	6,31	6,26	6,26	0,16	0,01
Експорт товарів і послуг	771129	1045928	1175953	1432690	1609365	108,7	12,3
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	76133	118467	143692	165619	171445	125,2	3,5
Питома вага, %	9,87	11,33	12,22	11,56	10,65	0,78	-0,91
Імпорт товарів і послуг	826764	1097854	1341115	1662128	1919862	132,2	15,5
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	44327	54377	84447	97887	108361	144,5	10,7
Питома вага, %	5,36	4,95	6,30	5,89	5,64	0,28	-0,25

Джерело: [4]

планування та управління, що було раніше характерно для управління; з іншого боку, виникає необхідність пошуку нових форм та методів управління та планування, які характерні для західних форм управління [8]. У зв'язку з цим для підвищення ефективності транспортної галузі є доцільним використовувати певні елементи, характерні для систем управління, які використовують за кордоном. Необхідно сконцентруватися на вирішенні нагальних потреб, а не на спробі здійснити всеохоплююче планування. Ґрунтуючись на принципі своєчасних рішень, менеджмент шляхом ранжування стратегічних завдань розділяє всі завдання на чотири категорії: а) найактуальніші та найважливіші завдання, які потребують негайного розгляду; б) важливі завдання середньої актуальності, які можна вирішити протягом наступного планового циклу; в) важливі, але невідкладні завдання, що потребують постійного моніторингу; г) завдання, що викликають помилкову тривогу і не варті подальшого розгляду [1].

Зазначений підхід можливо також застосувати для транспортних підприємств, для підвищення їхньої ефективності [9].

Наступним кроком є розроблення стратегії розвитку конкретного підприємства замість розроблення детального плану розвитку, що допоможе більш вдало поводитися в умовах нестабільності.

У розвинутих країнах управління транспортом здійснюється державою через систему органів управління. Функціями центральних органів є розроблення концепції транспорту і загальної політики, підготовка законодавчих актів. Оперативне управління повністю покладено на регіональні і місцеві органи [10]. Тому, на нашу думку, необхідним є розроблення стратегії мультимодальних перевезень на вищому рівні управління країною.

Сучасна державна політика в Україні найчастіше зосереджена на «заходах» і «процесі діяльності», а не на результатах. Сучасна політика держави настільки багатогранна і різноманітна, дії держави складні, тому виникає необхідність визначення методів її оцінки [11].

Одним із методів, що допомагає державі зменшити кількість помилкових дій, є оцінювання.

Для того щоб Україна змогла увійти до європейської об'єднаної транспортної системи, для покращення перевезень необхідно розробити систему оцінки ефективності та якості роботи всіх елементів у процесі прийняття рішень.

Необхідність оцінки полягає в тому, що можна співвіднести напрями діяльності і методи, завдяки яким відбувається досягнення цілей; оцінюються ресурси, які необхідні для створення продукту (послуги), й отриманий результат [12].

Оцінювання повинно проходити як ритмічний процес, який постійно вдосконалюється, завдяки чому створюється інформаційна система, за допомогою якої можна відстежити еволюцію об'єкта

оцінки, скоригувати напрями розвитку, внести корективи в процес діяльності і в сукупність показників функціонування системи. Використання оцінювання [13]: допомагає поліпшити якість, прозорість діяльності влади, тому що результати оцінювання завжди доступні широкому колу громадськості.

Основою (базою) для оцінки може стати стратегічне планування. Необхідність розроблення стратегічного бачення є складним і потребує удосконалення існуючої нормативно-правової бази для визначення чіткої ієрархії і їх взаємозв'язку. Необхідне створення чітко продуманої стратегічної політики в сфері мультимодальних перевезень, тому оцінювання політики мультимодальних перевезень не проводиться, і немає базових показників, які би вказували на результативність політики. Нині тільки прийнято законопроект, який регламентує мультимодальні перевезення [14].

Завданнями або етапами досягнення мети є:

1. Зменшення диспропорції потужностей між різними видами транспорту.

Диспропорції між рівнями розвитку потужностей портів із перероблення вантажів та залізничної інфраструктури, що до них примикає, що гальмує розвиток контейнерних і контейнерних перевезень [15]. Наприклад, Чорноморський морський торговельний порт може за добу обробити 1388 вагонів, а сусідня залізнична станція – 755 (диспропорція у 633 вагони), Одеський морський торговельний порт здатен за добу обробити 713 вагонів, а припортова залізнична станція – лише 432 вагони, Миколаївський морський торговельний порт – 531 вагон, а станція – 310 вагонів.

2. Розвиток транспортної інфраструктури. Основними нормативно-правовими документами виступають Закони України (Закон України «Про морські порти України», ст. 7; Закон України «Про залізничний транспорт», ст. 19; Закону України «Про автомобільний транспорт», ст. 14; Проект Закону про внутрішній водний транспорт, ст. 7; Проект Закону про внутрішній водний транспорт, ст. 7) та стратегічні документи розвитку транспорту та транспортної інфраструктури (Національна транспортна стратегія України на період до 2030 року; Стратегія розвитку морських портів України на період до 2038 року; Стратегія розвитку залізничного транспорту на період до 2020 року; Проект Стратегії розвитку авіаційного транспорту та аеропортів України на період до 2030 року; Проект Стратегічного плану розвитку річкового транспорту на період до 2020 року).

Розглянемо пріоритетні напрями розвитку транспортної інфраструктури за секторами (табл. 2).

3. Імплементация законодавства, необхідного для ефективного функціонування мультимодальних перевезень.

4. Створення сучасних мультимодальних логістичних центрів (МЛЦ), оснащених згідно з досягненнями світового досвіду.

Таблиця 2

Пріоритетні напрями розвитку транспортної інфраструктури України

Сектора	Напрями розвитку
Залізничний	створення мережі взаємопов'язаних логістичних центрів та ММТ у найбільших транспортних вузлах, пунктах пропуску через державні кордони України та країн ЄС; проектування, фінансування, відновлення, експлуатація при будівництві нових та реконструкції існуючих залізничних колій та інших об'єктів залізничного транспорту, пов'язаних з обслуговуванням вантажів, рухомого складу на умовах державно-приватного партнерства; будівництво швидкісних залізничних коридорів для збільшення економічної ефективності вантажних та пасажирських перевезень; закупівля вантажних вагонів та експлуатація вантажного рухомого складу.
Автодорожній	будівництво нових автомобільних доріг на умовах концесії та механізму ДПП; розроблення, впровадження та застосування національної транспортної моделі під час планування та реалізації стратегії розвитку транспортної інфраструктури; управління автомобільними дорогами на основі інформаційних технологій.
Водний	будівництво нових і поглиблення існуючих водних шляхів та акваторій морських портів для безперешкодного проходження суден великого дедвейту; будівництво та використання річкових причалів, шлюзів, проведення днопоглиблювальних робіт; модернізації та створення об'єктів портової інфраструктури на підставі договорів довгострокової оренди, концесії, ДПП, договорів про спільну діяльність, інших інвестиційних договорів; створення та впровадження енергозберігаючих технологій на морському транспорті, впровадження сучасних технологій; сучасне навігаційне забезпечення судноплавства на внутрішніх водних шляхах та оперативного технологічного зв'язку.
Авіаційний	розбудова системи існуючих терміналів, злітно-посадових смуг на аеродромах та їх інфраструктурі; передача прав володіння та користування майном аеропортів в концесію; оновлення парку повітряних суден.

Джерело: розроблено автором

Таблиця 3

Моделі фінансування розвитку мультимодальних перевезень в Україні

Модель	Характеристика моделі
1	Уряд країни (через профільне міністерство МІУ) є власником усієї інфраструктури. Інвестиції в інфраструктуру закладаються щорічно у національний бюджет із загальних податкових зборів.
2	Уряд країни є власником залізниць, автомобільних доріг та внутрішніх водних шляхів. Інвестиції забезпечуються загальними податками та іншими спеціальними зборами (податок на габаритні вантажні автомобілі, на паливо та ін.) та плати за користування інфраструктури (наприклад, за доступ до залізничних ліній).
3	Держава є: 1) власником інфраструктури; 2) управляє інфраструктурою 3) має повноваження здійснювати займи для розвитку інфраструктури. Інфраструктурні фонди формуються із зборів з вантажних автомобілів і/або з інших спеціальних зборів.
4	Спеціалізовані (за видами транспортної інфраструктури) або проектно орієнтовані інфраструктурні фонди, які можуть формуватися з одного або декількох джерел.
5	Мультимодальні інфраструктурні фонди під конкретні цілі розвитку видів транспорту інфраструктури. Інвестиційні фонди забезпечуються комбінацією податків (наприклад, бюджетних асигнувань, загальних податків, на паливо, на землю, податків за використання, за доступ, за проїзд, перехресне субсидування, приміром, потреб залізничної інфраструктури з дорожніх зборів).
6	Фонди спеціального призначення зі змішаним капіталом – державним і приватним. Інвестиції в інфраструктуру формуються з комбінацій капіталу та кредитних коштів (з або без державних гарантів, податкових кредитів та ін.).
7	Публічно-приватне партнерство. Уряди є власниками земельних ресурсів. Інфраструктура будується приватним сектором та фінансується повністю з плати за користування (дороги, залізнична інфраструктура).
8	Модель фінансується за рахунок приватного сектора. Приватні оператори володіють землею, інфраструктура фінансується за рахунок плати користувачів. Якщо власник інфраструктури використовує власну інфраструктуру (наприклад, гірничозбагачувальний комбінат володіє залізничною гілкою), то може допускати до її використання, відповідно до політики справедливої конкуренції, третю сторону.

Джерело: [20]

5. Налагодження зворотного зв'язку між усіма рівнями управління. Для цього можливе створення в Організаційній структурі Міністерства Інфраструктури України Координаційної ради з питань мультимодальних перевезень [9].

6. Створення системи моніторингу контролю доставки вантажів [16; 17].

7. Розроблення та реалізація ефективної системи управління ризиками, які виникають у процесі мультимодальних перевезень [18].

8. Впровадження інноваційних інформаційних технологій, зокрема хмарних технологій, систем гео-позиціонування і технологій, інтегрованих з big data.

9. Підвищення якості послуг, що надаються, за рахунок використання сучасних технологій перевезення і перевантаження [19].

10. Удосконалення регіональної політики мультимодальних перевезень.

11. Удосконалення політики, щодо розвитку міжнародної торгівлі і зовнішньо економічної діяльності [20].

Щодо міжнародної торгівлі як головного об'єкту регулювання, то уряд може використовувати такі інструменти та засоби впливу, як: митні тарифи, податки, обмежувальні умови, міждержавні договори та угоди, заходи щодо стимулювання експорту та імпорту. Крім того, інструментом державного регулювання є кількісні, або нетарифні обмеження, що являють собою становлення державою прямих адміністративних норм, що визначають кількість і номенклатуру товарів, дозволені до вивозу або ввезення.

На першому етапі можливо проведення оцінки. До критеріїв, за якими можливо оцінити досягнення завдань, відносять: економічні, політичні, соціальні, екологічні.

Показниками, які характеризують досягнення завдань, можуть бути: законодавчо-правові, мікро-економічні, інноваційні, нормативні, територіально-географічні, політичні, мотиваційні.

Другим етапом є застосування моделі політики. В таблиці 3 запропоновано моделі, які з погляду фінансування розвитку мультимодальних перевезень можуть бути використані для оцінки.

Після вибору моделі можливо оцінити її результативність. Моделі відрізняються способом фінансування, тому необхідно визначити метод проведення оцінки. Можна запропонувати ступенем результативності політики визначити ступінь досягнення цілей політики. Оцінити досягнення можна за допомогою моніторингу. Оцінка державної політики потребує наявності зворотного зв'язку з моніторингом, оскільки і перше, і друге потребує повсякчасного вдосконалення.

На рис. 1 показана можлива схема проведення оцінки державної політики за допомогою моніторингу. Застосування наведеної методики доцільне в умовах розроблених та затверджених законів (проектів) та стратегій розвитку різних видів транспорту та транспортної інфраструктури (проектів), пов'язаних з мультимодальними перевезеннями.

Реалізація зазначених стратегій відноситься до сфери управління Мінінфраструктури, інших органів виконавчої влади за участю громадських організацій та об'єднань підприємців, міжнародних організацій.

Механізм реалізації процесу моніторингу доцільно покласти на моніторинговий комітет, який утворюється при Мінінфраструктури. До складу зазначеного органу входять представники

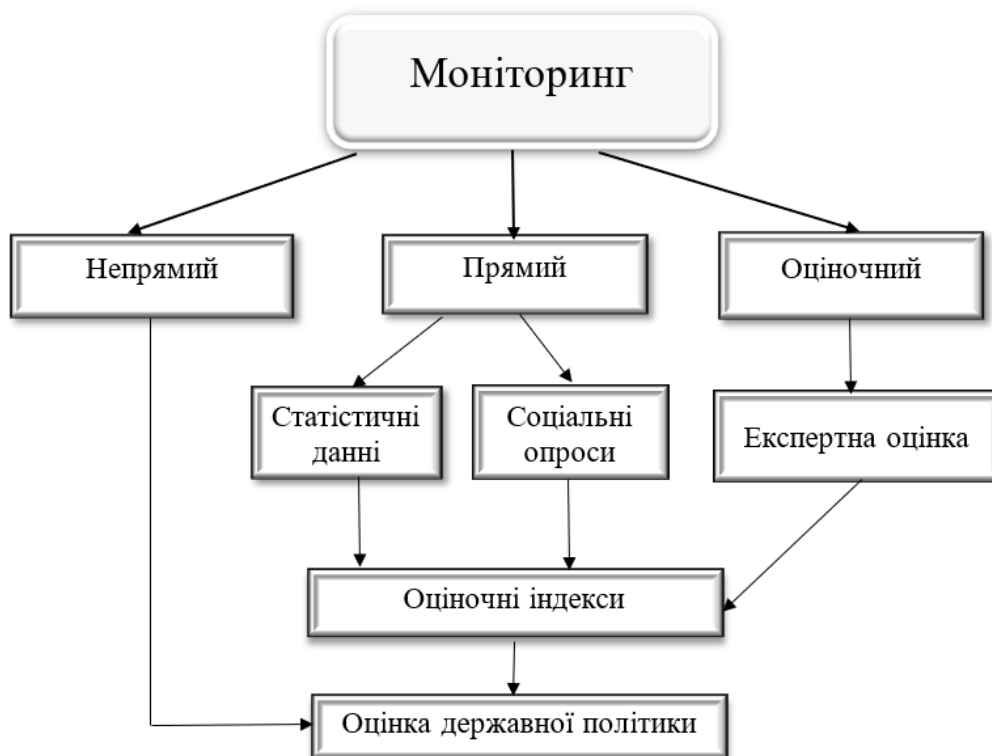


Рис. 1. Оцінювання державної політики формування стратегічного управління мультимодальними перевезеннями

зацікавлених органів виконавчої влади, громадських організацій, представників бізнесу, засобів масової інформації тощо.

Моніторинг доцільно проводити поетапно, тобто після закінчення відповідних трирічних планів, що повинні розроблятися відповідними органами. Моніторинг доцільно проводити в межах таких індикаторів, як: виконання зазначених завдань та заходів; оцінка запланованих та затрачених ресурсів у натуральному та вартісному виразах. У разі необхідності деякі показники можуть коригуватися з метою виконання завдань Стратегії.

У рамках проведення моніторингу передбачається підготовка та оприлюднення щорічного звіту про стан виконання плану заходів з реалізації Стратегії [20].

Висновки з проведеного дослідження. Розвиток системи мультимодальних перевезень допоможе подальшому розвитку усіх галузей виробництва, сприяє міжнародному співробітництву. Зростаюча роль транспорту в економіці країни потребує впровадження ефективних методів управління, що виведе на новий рівень і допоможе поліпшити якість усієї системи. Виявлено необхідність проведення інституціональних змін, змін у структурі управління. Оцінювання державної транспортної політики змішаних перевезень в Україні потребує детального розроблення. По-перше, необхідно на державному рівні розробити план реалізації державної стратегії з мультимодальних перевезень, створити організаційну структуру, яка відповідає б за прийняття рішень і оцінку результату, розробити комплекс показників для оцінки. Виявлено необхідність створення інституту відповідальних за контролем оцінки державної транспортної політики. Питання моніторингу державної політики потребують подальшого дослідження. Невизначеність і нестабільність економічного середовища, процеси реформування, які здійснюються на транспорті, потребують формування нової парадигми планування, управління та контролю.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Ансофф И. Стратегическое управление. Перевод с английского. Москва : Экономика, 1989. 345 с.
2. Чукурна О.П., Ніценко В.С., Михайлова М.В., Одиноків Р.Д. Удосконалення системи складської логістики в контексті технологій «Індустрії 4.0». *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2018. № 1 (27). С. 220–232.
3. Yatsenko O., Nitsenko V., Mardani A., Tananaiko T. The impact of global risks on the world trade and economic environment. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2018. № 4 (27). Pp. 435–444.
4. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. (дата звернення: 14.06.2020).

5. Бізнес-планування в аграрних формуваннях: Навч. посіб. / Г.Є. Мазнев, О.О. Красноручий, В.С. Ніценко та ін.; за ред. проф. Г.Є. Мазнева; Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка. Видання 3-є, перероб. Харків : ХНТУСГ, 2016. 272 с.

6. Котлер Ф., Армстронг Г., Вонг И., Сондерс Д. Основы маркетинга. 5-е европейское издание. Москва : Диалектика, 2020. 752 с.

7. Chukurna O.P., Nitsenko V.S., Hanzhurenko I.V., Honcharuk N.R. Directions of Innovative Development of Transport Logistics in Ukraine. *Economic Innovations*. 2019. Vol. 21, Issue 1 (70). Pp. 170–181.

8. Bilan Y., Nitsenko V., Ushkarenko I., Chmut A., Sharapa O. Outsourcing in international economic relations. *Montenegrin Journal of Economics*. 2017. № 13 (3). Pp. 175–185. <https://doi.org/10.14254/1800-5845/2017.13-3.14>.

9. Ніценко В.С., Ганжуренко І.В. Розвиток мультимодальних перевезень в Україні: оцінка регуляторного впливу. Матеріали X Міжнародного круглого столу «Актуальні соціально-економічні та правові проблеми розвитку України та її регіонів» (10 травня 2019 року, м. Одеса). МОН України; ОНУ імені І.І. Мечникова; відп. ред. Н.Л. Кусик; ред. кол. : О.В. Побережець, В.С. Ніценко, Є.І. Масленников [та ін.]. Одеса : ОФФСЕТіК, 2019. С. 49–53.

10. Грабауров В.А. Менеджмент на транспорте: учеб. пособ. Минск : Вышэйшая школа, 2015. 287 с.

11. Ніценко В.С., Білан Е.В. Проектирование развития логистического центра на основе консолидации фермеров. *Економіка и бизнес: теория и практика*. 2016. № 2. С. 89–91.

12. Yatsenko O., Nitsenko V., Mardani A., Streimikienė S. & Tananaiko T. Global Risks of Trade and Economic Cooperation of Ukraine with Countries of the Northern American Region. *Montenegrin Journal of Economics*. 2019. Vol. 15. No. 3. Pp. 217–225.

13. Бабінова О. Проблеми оцінки якості та ефективності діяльності органів місцевої влади. URL: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/September/6.htm>. (дата звернення: 19.06.2020).

14. Про мультимодальні перевезення: Проект Закону України від 27.12.2019 р. N 2685. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/J101075A.html. (дата звернення: 21.06.2020).

15. Nitsenko V., Sharapa O., Burdeina N. & Hanzhurenko I. (2017). Accounting and analytical information in the management system of a trading enterprise in Ukraine. *Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. Серія «Економічні науки»*. № 2. Pp. 3–18.

16. Nitsenko V., Mukoviz V. & Sharapa O. Accounting of transaction expenses of economic entities. *Scientific Bulletin of Polissia*. 2017. № 4 (12). P. 2. Pp. 71–78.

17. Nitsenko V., Kotenko S., Hanzhurenko I., Mardani A., Stashkevych I. & Karakai M. Mathematical Modeling of Multimodal Transportation Risks. (pp. 439–447). In: Ghazali R., Nawi N., Deris M., Abawajy J. (eds) *Recent Advances on Soft Computing and Data Mining*. SCDM 2020. Advances in Intelligent Systems and Computing. 2020. 978. Springer, Cham.

18. Raišienė A.G., Yatsenko O., Nitsenko V., Karasova N. & Vojtovicova A. Global dominants of Chinese

trade policy development: Opportunities and threats for cooperation with Ukraine. *Journal of International Studies*. 2019. № 12 (1). Pp. 193–207.

19. Nitsenko V., Nyenno I., Kryukova I., Kalyna T. & Plotnikova M. Business model for a sea commercial port as a way to reach sustainable development goals. *Journal of Security and Sustainability Issues*. 2017. № 7(1). Pp. 155–166.

20. Strategic Transport Infrastructure needs to 2030. OECD. URL: <http://www.oecd.org/futures/infrastructure-to2030/strategictransportinfrastructureneedsto2030.htm>. (дата звернення: 27.06.2020).

REFERENCES:

1. Ansoff I. (1989). *Strategicheskoe upravlenie* [Strategic management]. Perevod s angliyskogo. Moscow : Ekonomika. (in Russian)

2. Chukurna O., Nitsenko V., Mykhailova M., Odinokov R. (2018). Improvement of Warehouse Logistics System in the Context of "Industry 4.0" Technologies. *Economic strategy and perspectives of the development of trade and services sphere*, 1(27), 220–232.

3. Yatsenko O., Nitsenko V., Mardani A., Tananaiko T. (2018). The impact of global risks on the world trade and economic environment. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, 4(27), 435–444. <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v4i27.154279>.

4. State Statistics Service of Ukraine. (n.d.). URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 14 June 2020).

5. Mazniev H.le., Krasnorutskiy O.O., Nitsenko V.S. ta in. (2016). *Biznes-planuvannya v ahrarynykh formuvanniakh* [Business planning in agricultural formations]. Kharkivskiy natsionalnyi tekhnichnyi universytet silskoho hospodarstva imeni Petra Vasylenska. Vydannia 3-ye, pererob. Kharkiv: KhNTUSH. (in Ukrainian)

6. Kotler F., Armstrong G., Vong I., Sonders D. (2020). *Osnovy marketinga* [Marketing basics]. 5-e evropeyskoe izdanie. Moscow : Dialektika. (in Russian)

7. Chukurna O.P., Nitsenko V.S., Hanzhurenko I.V., Honcharuk N.R. (2019). Directions of Innovative Development of Transport Logistics in Ukraine. *Economic Innovations*. Vol. 21. Issue 1(70). Pp. 170–181. [https://doi.org/10.31520/ei.2019.21.1\(70\).170-181](https://doi.org/10.31520/ei.2019.21.1(70).170-181).

8. Bilan Y., Nitsenko V., Ushkarenko I., Chmut A., Sharapa O. (2017). Outsourcing in international economic relations. *Montenegrin Journal of Economics*, 13 (3), 175–185. <https://doi.org/10.14254/1800-5845/2017.13-3.14>.

9. Nitsenko V.S., Hanzhurenko I.V. (2019). Rozvytok multimodalnykh perevezen v Ukraini: otsinka rehuliatornoho vplyvu [Development of multimodal transportation in Ukraine: regulatory impact assessment]. Materialy X Mizhnarodnoho kruhloho stolu «Aktualni sotsialno-ekonomichni ta pravovi problemy rozvytku Ukrainy ta yii rehioniv» [Proceedings of the X International Round Table «Actual socio-economic and legal problems of development of Ukraine and its regions»]

(10 travnia 2019 roku, m. Odesa). MON Ukrainy; ONU imeni I.I. Mechnykova; vidp. red. N.L. Kusyk; red. kol. : O.V. Poberezhets, V.S. Nitsenko, Ye.I. Maslennikov [ta in.]. Odesa: OFFSleTiK, pp. 49–53.

10. Hrabaurov V.A. (2015). *Menedzhment na transporte* [Transport management]. Minsk: Vvisheyshaya shkola. (in Russian)

11. Nitsenko V., Bilan E. (2016). Projection of Logistic Centers Development by Consolidating Farmers. *Economy and Business: theory and practice*, № 2, pp. 89–91.

12. Yatsenko O., Nitsenko V., Mardani A., Stremikiene S. & Tananaiko T. (2019). Global Risks of Trade and Economic Cooperation of Ukraine with Countries of the Northern American Region. *Montenegrin Journal of Economics*. Vol. 15. No. 3. Pp. 217–225. <https://doi.org/10.14254/1800-5845/2019.15-3.16>.

13. Babinova O. Problemy otsinky yakosti ta efektyvnosti diialnosti orhaniv mistsevoi vlady [Problems of assessing the quality and efficiency of local authorities]. URL: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/September/6.htm> (accessed 19 June 2020).

14. Pro multimodalni perevezennia [On multimodal transportation] (2019): Proekt Zakonu Ukrainy vid 27.12.2019 r. N 2685. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JI01075A.html. (accessed 21 June 2020).

15. Nitsenko V., Sharapa O., Burdeina N., Hanzhurenko I. (2017). Accounting and analytical information in the management system of a trading enterprise in Ukraine. *Visnyk KhNAU im. V.V. Dokuchaieva. Seriiia «Ekonomichni nauky»*, 2, 3–18.

16. Nitsenko V., Mukoviz V. & Sharapa O. (2017). Accounting of transaction expenses of economic entities. *Scientific Bulletin of Polissia*, № 4 (12), pp. 2, 71–78. [https://doi.org/10.25140/2410-9576-2017-2-4\(12\)-71-78](https://doi.org/10.25140/2410-9576-2017-2-4(12)-71-78).

17. Nitsenko V., Kotenko S., Hanzhurenko I., Mardani A., Stashkevych I., Karakai M. (2020). *Mathematical Modeling of Multimodal Transportation Risks*. (pp. 439–447). In: Ghazali R., Nawi N., Deris M., Abawajy J. (eds) Recent Advances on Soft Computing and Data Mining. SCDM 2020. Advances in Intelligent Systems and Computing, 978 p. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-36056-6_4.

18. Raišienė A.G., Yatsenko O., Nitsenko V., Karasova N., Vojtovicova A. (2019). Global dominants of Chinese trade policy development: Opportunities and threats for cooperation with Ukraine. *Journal of International Studies*, № 12 (1), pp. 193–207. <https://doi.org/10.14254/2071-8330.2019/12-1/13>.

19. Nitsenko V., Nyenno I., Kryukova I., Kalyna T., & Plotnikova M. (2017). Business model for a sea commercial port as a way to reach sustainable development goals. *Journal of Security and Sustainability Issues*, № 7(1), pp. 155–166. [https://doi.org/10.9770/jssi.2017.7.1\(13\)](https://doi.org/10.9770/jssi.2017.7.1(13)).

20. Strategic Transport Infrastructure needs to 2030 (n.d.). OECD. URL: <http://www.oecd.org/futures/infrastructure-to2030/strategictransportinfrastructure-needsto2030.htm>. (accessed 27 June 2020).

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ КОМПЛЕКСНОЇ АКТИВІЗАЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В АГРАРНІЙ СФЕРІ

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF FORMATION OF ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF COMPLEX ACTIVATION OF INVESTMENT PROCESSES

УДК 65.011.47:653.27:631.11

<https://doi.org/10.32843/bses.56-5>

Зоря О.П.

д.е.н., доцент,
професор кафедри фінансів,
банківської справи та страхування
Полтавська державна аграрна академія
Сергієнко В.І.

здобувач кафедри фінансів,
банківської справи та страхування
Полтавська державна аграрна академія
Зоря С.П.

к.е.н., доцент, доцент кафедри фінансів,
банківської справи та страхування
Полтавська державна аграрна академія

Zoria Oleksii

Poltava State Agrarian Academy

Serhienko Volodymyr

Poltava State Agrarian Academy

Zorya Svitlana

Poltava State Agrarian Academy

У статті здійснено розроблення й обґрунтування теоретико-методологічних, науково-методичних та прикладних засад формування і розвитку організаційно-економічного механізму комплексної активізації інвестиційних процесів в аграрній сфері економіки нашої держави. Проведено розроблення системи цілей комплексної активізації інвестиційної діяльності в аграрній сфері для всіх учасників цього процесу (державних структур, інвестиційних інститутів, аграрних товаровиробників). Здійснено обґрунтування схеми організаційно-економічного механізму комплексної активізації інвестиційної діяльності в аграрній сфері, яка забезпечить ефективний і сталий її розвиток в умовах динамічного та мінливого зовнішнього середовища з урахуванням збігів різноспрямованих економічних інтересів держави, інвестиційних інститутів і аграрних товаровиробників. Визначено, що організаційно-економічний механізм комплексної активізації інвестиційної діяльності в аграрній сфері являє собою систему взаємопов'язаних інструментів впливу на всіх учасників інвестиційного процесу, що гармонізує їхні фінансово-економічні цілі й забезпечує сталий ріст капіталізації та якісне удосконалення виробничого, економічного, інноваційного та конкурентного потенціалу аграрної сфери.

Ключові слова: інвестиційний процес, організаційно-економічний механізм, аграрна сфера, державне регулювання, система.

В статье осуществлена разработка и обоснование теоретико-методологических, научно-методических и прикладных основ

формирования и развития организационно-экономического механизма комплексной активизации инвестиционных процессов в аграрной сфере экономики государства. Проведена разработка системы целей комплексной активизации инвестиционной деятельности в аграрной сфере для всех участников этого процесса (государственных структур, инвестиционных институтов, аграрных товаропроизводителей). Осуществлено обоснование схемы организационно-экономического механизма комплексной активизации инвестиционной деятельности в аграрной сфере, которая обеспечит эффективное и устойчивое ее развитие в условиях динамической и изменяющейся внешней среды с учетом совпадения разнонаправленных экономических интересов государства, инвестиционных институтов и аграрных товаропроизводителей. Определено, что организационно-экономический механизм комплексной активизации инвестиционной деятельности в аграрной сфере представляет собой систему взаимосвязанных инструментов воздействия на всех участников инвестиционного процесса, гармонизирует их финансово-экономические цели и обеспечивает устойчивый рост капитализации и качественное совершенствование производственного, экономического, инновационного и конкурентного потенциала аграрной сферы.

Ключевые слова: инвестиционный процесс, организационно-экономический механизм, аграрная сфера, государственное регулирование, система.

The article develops and substantiates the theoretical and methodological, scientific and methodological and applied principles of formation and development of the organizational and economic mechanism of comprehensive activation of investment processes in the agricultural sector of our economy. Improving agricultural policy, stimulating investment activity and increasing the investment potential of agricultural producers will provide favorable conditions for the development of agribusiness. The factor hindering the growth of investment in the agricultural sector is the high financial risk due to insufficient production efficiency, fluctuations in the agricultural market, financial instability of agricultural and processing enterprises. The system of goals of complex intensification of investment activity in the agrarian sphere for all participants of this process (state structures, investment institutes, agrarian commodity producers) has been developed. The scheme of organizational and economic mechanism of complex activation of investment activity in agrarian sphere which will provide its effective and steady development in the conditions of dynamic and changing external environment taking into account coincidences of various economic interests of the state, investment institutes and agrarian commodity producers is substantiated. It is determined that the organizational and economic mechanism of complex activation of investment activity in the agricultural sphere is a system of interconnected instruments of influence on all participants of the investment process, which harmonizes their financial and economic goals and provides sustainable capitalization growth and qualitative improvement of production, economic, innovation and competitive potential of the agricultural sector. In order to ensure successful investment in the agricultural sector, we recommend following certain principles that take into account the specialization of enterprises in the industry, investment climate and potential, in forming an investment strategy that determines the feasibility of strategic decisions based on the essence of strategy as an economic category and achievement values of key financial and economic indicators of its development.

Key words: investment process, organizational and economic mechanism, agrarian sphere, state regulation, system.

Постановка проблеми. Ключовим фактором сталого розвитку аграрної сфери України в середньостроковій і довгостроковій перспективах має стати підвищення ефективності виробництва, яке неможливе без упровадження нових технологій, що

базуються на оновленні сучасної матеріально-технічної бази. У зв'язку з цим удосконалення аграрної політики, стимулювання інвестиційної діяльності та зростання інвестиційного потенціалу аграрних товаровиробників забезпечать сприятливі умови

для розвитку агробізнесу. Фактором, що стримує зростання інвестицій в аграрну сферу, є високий фінансовий ризик через недостатню ефективність виробництва, коливання кон'юнктури аграрного ринку, фінансову нестабільність сільськогосподарських і переробних підприємств. Під впливом цих негативних факторів зношена або морально застаріла матеріально-технічна база не дає змоги аграрним товаровиробникам здійснювати розширене інноваційне відтворення, що негативно впливає на економіку виробничої діяльності агробізнесу і стримує приплив інвестицій. Відповідно до цього, особливої актуальності набувають розроблення і наукове обґрунтування заходів, що сприяють розвитку інвестиційної діяльності в аграрній сфері. Одним із науково-практичних завдань, яке вимагає належного теоретичного опрацювання, є вирішення проблеми оптимального фінансування інвестиційної діяльності за рахунок збалансованого підходу до визначення його методики і джерел, тим самим підвищуючи якість реалізації інвестиційних проектів, у тому числі надаючи позитивний вплив на інвестиційний клімат та привабливість організаційно-економічного механізму інвестиційної діяльності в аграрній сфері економіки нашої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретико-методологічні, науково-методичні та прикладні аспекти формування та розвитку організаційно-економічного механізму комплексної активізації інвестиційних процесів в аграрній сфері широко досліджувалися та відображені у роботах значної кількості вчених. Суттєвий внесок у вирішення зазначеної проблеми зробили: В. Аранчій, Л. Березіна, В. Борисова, І. Вініченко, А. Гайдучий, В. Геєць, О. Гудзь, О. Гудзинський, Б. Данилишин, О. Дацій, М. Дем'яненко, О. Єрмаков, С. Ілляшенко, М. Кісіль, М. Коденська, І. Ксьонжик, Ю. Лупенко, П. Макаренко, М. Малік, Л. Мармоль, Л. Михайлова, О. Олійник, Б. Пасхавер, В. Плаксієнко, П. Саблук, В. Савчук, Ю. Хвесик, А. Чупіс, О. Шпикуляк та деякі інші. Проте, незважаючи на значну кількість робіт із зазначеної проблематики, певна частина теоретико-методологічних питань, пов'язаних насамперед з обґрунтуванням схеми організаційно-економічного механізму комплексної активізації інвестиційних процесів в аграрній сфері, яка б забезпечила ефективний і сталий її розвиток в умовах динамічного та мінливого зовнішнього середовища з урахуванням збігів різноспрямованих економічних інтересів усіх учасників, залишаються, на нашу думку, не повністю дослідженими. Все вищенаведене визначило необхідність нашої наукової роботи, її предметно-об'єкту сферу, мету і завдання.

Постановка завдання. Загальна мета наукового дослідження полягає у розробленні й обґрунтуванні теоретико-методологічних, науково-методич-

них та прикладних засад формування і розвитку організаційно-економічного механізму комплексної активізації інвестиційних процесів в аграрній сфері економіки нашої держави. Виходячи із цього, завданнями нашого наукового дослідження є:

- розроблення системи цілей комплексної активізації інвестиційної діяльності в аграрній сфері національного господарства для усіх учасників цього процесу (державних структур, інвестиційних інститутів, аграрних товаровиробників);

- обґрунтування схеми організаційно-економічного механізму комплексної активізації інвестиційної діяльності в аграрній сфері, яка забезпечить ефективний і сталий її розвиток в умовах динамічного та мінливого зовнішнього середовища з урахуванням збігів різноспрямованих економічних інтересів держави, інвестиційних інститутів і аграрних товаровиробників.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Одним із головних завдань сучасного етапу розвитку аграрної сфери нашої держави є активізація інвестиційної діяльності, відпрацювання нового механізму, який би допоміг стимулювати процеси капіталовкладень і відповідав би вимогам зростання конкурентоспроможності вітчизняної економіки. Аналіз теоретичних основ, відображених у наукових працях [1–8], показав, що досі недостатньо чітко сформований категоріально-понятійний апарат визначення організаційно-економічного механізму комплексної активізації інвестиційних процесів в аграрній сфері національного господарства.

Спираючись на наявні теоретико-методологічні дослідження, вважаємо, що класичне визначення економічного механізму зводиться до того, що під ним розуміється складна взаємозалежна сукупність економічних елементів, які можуть бути технологічно пов'язані між собою та покликані регулювати систему. У наших дослідженнях механізм розглядається із функціональної позиції в межах процесного підходу. Застосування останнього зумовлено тим, що ми, як і більшість науковців, вважаємо, що саморегулювання економічних систем практично неможливе, тому слід підходити до поняття механізму як до сукупності керованих процесів, на вході яких стоять ресурси, а на виході – досягнуті цілі. Такий підхід дає змогу за допомогою розуміння механізму як головного елемента процесу управління, що передбачає активні елементи (суб'єкти управління), якими виступають державні структури, інвестиційні інститути, аграрні підприємства, реалізувати функцію процесу – перетворювати «вхід» у «вихід». При цьому під «входом» розуміється поточний стан системи, а під «виходом» – бажаний.

Формулюючи поняття організаційно-економічного механізму комплексної активізації інвестиційних процесів в аграрній сфері національного господарства, необхідно уточнити цілі його функці-

онування: 1) його застосування повинно забезпечити досягнення певних показників стану системи (обсяг і структура інвестиційних ресурсів); 2) воно повинно забезпечити сталий та пропорційний розвиток аграрної сфери, тим самим сприяючи нарощуванню виробничо-економічного потенці-

алу галузі. Схематично систему цілей активізації інвестиційних процесів усіх його учасників (державних структур (Д), інвестиційних інститутів (І), аграрних товаровиробників (П), які мають діаметрально протилежні економічні інтереси) нами зображено на рис. 1.



Рис. 1. Система цілей комплексної активізації інвестиційних процесів у аграрній сфері національного господарства

Економічні інтереси учасників інвестиційних процесів різняться, проте не можна не відзначити єдиний вектор цілей щодо покращення фінансово-економічного стану підприємств аграрної сфери та поліпшення їхньої матеріально-технічної бази. Для забезпечення інтересів усіх учасників інвестиційних процесів в аграрній сфері слід розробити організаційно-економічний механізм комплексної активізації інвестиційної діяльності таким чином, щоб було забезпечено достатнє і необхідне «зчеплення» всіх інструментів і важелів. Відповідно

до цього має бути сформований такий механізм, який забезпечив би ефективний і сталий розвиток аграрної сфери в умовах динамічного та мінливого зовнішнього середовища з урахуванням збігів різноспрямованих економічних інтересів держави, інвестиційних інститутів і аграрних товаровиробників. Визначений нами організаційно-економічний механізм комплексної активізації інвестиційних процесів в аграрній сфері національного господарства з урахуванням всіх його складових елементів зображено на рис. 2.



Рис. 2. Схема організаційно-економічного механізму комплексної активізації інвестиційних процесів у аграрній сфері національного господарства

Відповідно до вищенаведеного, з урахуванням розглянутих наукових підходів і загального теоретичного змістового значення терміна «механізм», а також виходячи з комплексного взаємозв'язку його організаційно-економічних елементів, доходимо висновку, що «організаційно-економічний механізм комплексної активізації інвестиційних процесів в аграрній сфері» являє собою систему взаємопов'язаних інструментів впливу на учасників цього процесу, яка гармонізує їхні різноспрямовані фінансово-економічні цілі й забезпечує сталий ріст капіталізації та якісне удосконалення виробничого, економічного, інноваційного та конкурентного потенціалу аграрної сфери. Все це дасть змогу забезпечити реалізацію поставлених перед аграрною сферою цілей, основними з яких у сучасних умовах інституційної трансформації є забезпечення економічної та продовольчої безпеки держави і стійкий ріст конкурентоспроможності національного агропродовольчого ринку.

Висновки з проведеного дослідження. Проведені нами дослідження дають змогу стверджувати, що організаційно-економічний механізм комплексної активізації інвестиційних процесів в аграрній сфері являє собою певну систему економічних, організаційних, управлінських, правових та регулюючих дій учасників, способів і процесів, що забезпечують порядок проведення інвестиційної діяльності та протікання інвестиційних процесів у аграрній сфері та впливають на розвиток суміжних сфер національного господарства. Це повинно сприяти досягненню очікуваних фінансових, економічних, інноваційних, екологічних, соціальних, політичних та інших результатів і параметрів процесу.

З метою забезпечення успішної інвестиційної діяльності в аграрній сфері нами рекомендується дотримуватися певних принципів, що враховують спеціалізацію підприємств галузі, інвестиційний клімат і потенціал, під час формування інвестиційної стратегії, які визначають можливість реалізації стратегічних рішень, виходячи насамперед із сутності стратегії як економічної категорії та досягнення значень ключових фінансово-економічних показників її розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Аранчій В.І., Зоря О.П., Петренко І.І. Кредит у системі фінансового забезпечення інвестиційного розвитку аграрних підприємств. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2011. № 4. С. 120–124.
2. Вініченко І.І. Інвестиційна діяльність сільськогосподарських підприємств: монографія. Донецьк : Юго-Восток, 2010. 444 с.
3. Даций О.І. Фінансове забезпечення інноваційної діяльності в агропромисловому комплексі України.

Проблеми інвестиційно-інноваційного розвитку. 2011. № 1. С. 65–76.

4. Ілляшенко С.М. Інвестиційна політика держави як інструмент економічного розвитку країни. *Сталий розвиток економіки*. 2013. № 2 (19). С. 207–210.

5. Мармунь Л.О. Ксьонжик. І.В. Інвестування інноваційного розвитку харчових і переробних підприємств: монографія. Миколаїв, 2011. 153 с.

6. Плаксієнко В.Я. Формування інвестиційного клімату в підприємствах аграрного сектору України. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2011. № 2. С. 202–206.

7. Ульяновченко О.В. Інноваційно-інвестиційна діяльність, як основа сталого розвитку економіки держави. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. 2015. № 2 (4). С. 70–76.

8. Хвесик Ю.М. Інвестиції в аграрний сектор: пріоритети та механізми нарощення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 22. С. 5–8.

REFERENCES:

1. Aranchii V.I., Zoria O.P. and Petrenko I.I. (2011) Kredyt u systemi finansovoho zabezpechennia investytsiynoho rozvytku ahrarnykh pidpriemstv [Credit in the system of financial provision of investment development of agrarian enterprises]. *Visnyk Poltavskoi derzhavnoi ahrarnoi akademii*, no 4, pp. 120–124. [in Ukrainian]
2. Vinichenko I.I. (2010) *Investytsiina diial'nist' sil's'ko-hospodars'kykh pidpriemstv* [Investment activity of agricultural enterprises]. Yuhu-Vostok, Donetsk. (in Ukrainian)
3. Datsiy O.I. (2011) Finansove zabezpechennya innovatsiy v ahropromyslovomu kompleksi Ukrayiny [Financial support innovation in agriculture Ukraine]. *Problemy investytsiyno-innovatsiynoho rozvytku*, no. 1, pp. 65–76.
4. Illashenko S.M. (2013) Investytsiina polityka derzhavy iak instrument ekonomichnoho rozvytku krainy [The investment policy of the state as an instrument of economic development]. *Stalyi rozvytok ekonomiky*, no. 2 (19), pp. 207–210.
5. Marmul' L.O. and Ks'onzhik I.V. (2011) Investuvannia innovatsiynoho rozvytku kharchovykh i pererobnykh pidpriemstv [Investment innovative development of food and processing enterprises]. Mykolaiv, Ukraine.
6. Plaksienko V.Ya. (2011) Formuvannya investytsiynoho klimatu v pidpriemstvakh ahrarnoho sektoru Ukrayiny [Formation of the investment climate in enterprises of the Ukrainian agrarian sector]. *Visnyk Poltavskoi derzhavnoi ahrarnoi akademii*, vol. 2, pp. 202–206.
7. Ul'ianychenko O.V. (2015) Innovatsiyno-investytsiyna diyal'nist', yak osnova staloho rozvytku ekonomiky derzhavy [Innovation and investment activity as the foundation for sustainable national economic development]. *Naukovyj visnyk Mukachivs'koho derzhavnoho universytetu*, vol. 2 (4), pp. 70–76.
8. Khvesyk Yu.M. (2016) Investytsiyy v ahrarnyy sektor: priorytety ta mekhanizmy naroshchennya [Investment in agrarian sector: priorities and increase mechanisms]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 22, pp. 5–8.

SYNCHRONIZATION OF CYCLES AND CRISES
IN THE AGRI-FOOD SECTORS OF UKRAINEСИНХРОНІЗАЦІЯ ЦИКЛІВ ТА КРИЗ
В АГРОПРОДОВОЛЬЧОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ

The article studies the presence of cyclicity in the development of sectors of the agri-food sector: agriculture and food industry. Development models of sectors of the agri-food sector were built using the LOG-modeling technique. The rates of approaching the crisis state, the critical period and the amplitude of cyclical fluctuations in the development of agricultural and food industries were determined. To determine the synchronicity of the cyclical development of the sectors of the agri-food sector and their subsectors, a correlation and regression analysis was applied taking into account the time lag. The synchronicity of the development of such branches of the food industry as the production of meat and meat products, the processing and canning of vegetables and fruits, the production of oil and animal fats and the production of beverages was established using the cross-correlation coefficients. The synchronicity of the development cycles of animal husbandry and meat products industry was established.

Key words: cyclical development, crisis, LPPL modeling, synchronicity, agri-food sector.

В статті проведено дослідження наявності циклічності в розвитку секторів агропродовольчого сектору: сільському господарстві та харчовій промисловості. Побудовані моделі розвитку секторів агропродовольчого сектору з використанням прийому LOG-моделювання. Були розроблені LPPL-моделі розвитку галузей сільського господарства та галузей харчової промисловості. Визначені швидкість наближення до кризового стану, критичний період та амплітуда циклічних коливань для всіх підгалузей агропродовольчого сектору України. Встановлені галузі, які за досліджуваний період пройшли пік кризи. Для визначення синхронності циклічного розвитку секторів агропродовольчого сектору та підсекторів сільського господарства та харчової промисловості був використаний апарат кореляційно-регресійного аналізу з урахуванням часового лагу. Доведено, що найбільші флуктуації відбуваються у ті періоди, коли спостерігається певна синхронізація циклів. Встановлено за допомогою коефіцієнтів кроскореляції синхронність розвитку таких галузей харчової промисловості, як виробництво м'яса та м'ясних продуктів, перероблення та консервування овочів та фруктів, виробництво олії та тваринних жирів та виробництво напоїв. Існує синхронізація циклів розвитку тваринництва та галузі виробництва м'яса та м'ясних продуктів, але повністю відсутня синхронність з галуззю виробництва молочних продуктів. Встановлено, що найвища синхронізація між більшістю галузей харчової промисловості та рослинництвом досягається з лагом у 6 років. Дослідження циклічності розвитку певних галузей агропродовольчого сектору, передбачення кризових періодів розвитку економіки, їх тривалості та глибини є передумовою для розробки антициклічних програм та застосування заходів державної підтримки розвитку. Питання оптимізації заходів державного регулювання залишається важливим відповідно до умов розвитку економічної системи, визначення періодів посилення регуляторної функції держави в певні періоди економічного розвитку.

Ключові слова: циклічність розвитку, кризовий стан, LPPL моделювання, синхронність, агропродовольчий сектор.

хозяйства и пищевой промышленности. Построены модели развития секторов агропродовольственного сектора с использованием приема LOG-моделирования. Определены темпы приближения к кризисному состоянию, критический период и амплитуда циклических колебаний развития отраслей сельского хозяйства и отраслей пищевой промышленности. Для определения синхронности циклического развития секторов агропродовольственного сектора и их подсекторов был применен корреляционно-регрессионный анализ с учетом временного лага. Установлена с помощью коэффициентов кросскореляции синхронность развития таких отраслей пищевой промышленности, как производство мяса и мясных продуктов, переработка и консервирование овощей и фруктов, производство масла и животных жиров и производство напитков. Установлена синхронность циклов развития животноводства и отрасли производства мяса и мясных продуктов.

Ключевые слова: цикличность развития, кризисное состояние, LPPL моделирование, синхронность, агропродовольственный сектор.

UDC 338.124.4

<https://doi.org/10.32843/bSES.56-6>

Kulakovska Tetiana

Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor,
Senior Lecturer
at Department of Industrial Economics
Odessa National Academy
of Food Technologies

В статті проведено дослідження наявності циклічності у розвитку секторів агропродовольчого сектору: сільському господарстві та харчовій промисловості. Побудовані моделі розвитку секторів агропродовольчого сектору з використанням прийому LOG-моделювання. Були розроблені LPPL-моделі розвитку галузей сільського господарства та галузей харчової промисловості. Визначені швидкість наближення до кризового стану, критичний період та амплітуда циклічних коливань для всіх підгалузей агропродовольчого сектору України. Встановлені галузі, які за досліджуваний період пройшли пік кризи. Для визначення синхронності циклічного розвитку секторів агропродовольчого сектору та підсекторів сільського господарства та харчової промисловості був використаний апарат кореляційно-регресійного аналізу з урахуванням часового лагу. Доведено, що найбільші флуктуації відбуваються у ті періоди, коли спостерігається певна синхронізація циклів. Встановлено за допомогою коефіцієнтів кроскореляції синхронність розвитку таких галузей харчової промисловості, як виробництво м'яса та м'ясних продуктів, перероблення та консервування овочів та фруктів, виробництво олії та тваринних жирів та виробництво напоїв. Існує синхронізація циклів розвитку тваринництва та галузі виробництва м'яса та м'ясних продуктів, але повністю відсутня синхронність з галуззю виробництва молочних продуктів. Встановлено, що найвища синхронізація між більшістю галузей харчової промисловості та рослинництвом досягається з лагом у 6 років. Дослідження циклічності розвитку певних галузей агропродовольчого сектору, передбачення кризових періодів розвитку економіки, їх тривалості та глибини є передумовою для розробки антициклічних програм та застосування заходів державної підтримки розвитку. Питання оптимізації заходів державного регулювання залишається важливим відповідно до умов розвитку економічної системи, визначення періодів посилення регуляторної функції держави в певні періоди економічного розвитку.

Ключові слова: циклічність розвитку, кризовий стан, LPPL моделювання, синхронність, агропродовольчий сектор.

Introduction. In determining the prospects for economic development, one should take into account the inevitability of cyclical fluctuations in economic dynamics, the frequency of crisis phases of medium and long-term cycles.

Anticipation of crisis periods in the development of the economy, their duration and depth, allows to develop a complex of preventive counter-cyclical measures (programs). The problem of counter-cyclical programs, developed by the Governments of different countries at different time periods, is their focus on the separate solution of current problems or a separate sector of economy (real, financial) or a separate industry (production sector, agriculture). None of the programs considers the comprehensive

impact of monetary, fiscal, and other policies on economic development. The issue of optimization of state regulation measures in accordance with the conditions of economic system development, determination of periods of strengthening of the regulatory function of the state in certain periods of economic development and legislative support of the principles of state support remains important. The mechanism of state regulation and state support must be harmoniously combined, which gives it additional sustainability, increases the efficiency of the system and, in certain conditions, produces a synergistic effect. Therefore, the first step in the improvement of the counter-cyclical development program of the country should be to predict the cyclicity of its

development, taking into account the peculiarities of the cyclical mechanism of each component of the national economy (production sector, agriculture, etc.).

Identification of synchrony in the development of national economy sectors at certain periods of time provides information on improving economic indicators of the country's development at the expense of endogenous factors, which is a prerequisite for adjusting the state regulation in the direction of restraining rapid development and vice versa.

Literature review. One of the most difficult issues of today is forecasting the cyclicity of economic development. There are a number of methodological techniques that are used to predict fluctuations in the economic system and to establish the moment of bifurcation in the system. Among the methods of crisis forecasting, the following approaches can be distinguished: expert methods, methods based on mathematical models and using a system of leading indicators [1].

Mathematical models are mostly developed for the medium and long-term forecasting of changes in the system under the influence of internal and external factors. Such methods include predictive extrapolation methods, feature selection method, matrix methods, optimal planning and modeling, economic and statistical models, simulation models, network models, linear programming, inter-industry balance method, correlation and regression method, economic analysis method, program-target method, etc.

Often, when developing mathematical models of the dynamics of complex systems, methods of simulation are used in conjunction with the running of all the elements of the system during the process of joint functioning. The development of mathematical models requires the establishment of a list of significant factors that influence the process and the relationship between them. An important point is to use the most reliable source information to develop forecasts.

The use of a system of leading indicators is based on the use of a system of indicators, trends of which serve as signals for the manifestation of a crisis situation in the system. Leading indicators should not be reduced to a single comprehensive indicator, and crisis forecasting should be made on a set of indicators. E. Baranov points out: "There is no ideal indicator for crisis prediction, and conclusions should be drawn on the basis of a summary of all indicators. An ideal indicator will emerge only when we have a better understanding of how the economy works" [2].

An important point is the selection of indicators for crisis forecasting, depending on the type of crisis itself. To predict the currency crisis, signals are such indicators as the reduction of international reserves to a dangerous level, an increase in foreign debt to a dangerous level, a change in stock quotes, etc. [3, p. 7–8].

Studies have shown that the use of models that are built on a significant number of indicators

(anywhere from up to 20 indicators) does not lead to a more reliable predictive assessment than models that use 5-6 indicators [4, 5]. The IMF researchers use a model with 5 variables to predict the threat of a currency crisis: the degree of overvaluation of the real exchange rate, the size of the current account deficit relative to GDP, the growth rate of exports, the growth rate of reserves and the ratio of short-term external debt [3, p. 9]. The first four indicators characterize the increase in tension between external and internal tasks, which leads to the collapse of the currency. The fifth indicator shows the vulnerability of the economy in the event of a sudden change in the direction of capital flows. Empirical work on early warning systems is a comparative innovation. It remains a significant problem to identify events that may trigger a crisis, to which a range of economic, political and psychological factors are involved [6].

A large group of global projections for the future of the world economy and the economies of individual countries is the development of Western governments (The US Central Intelligence Agency, National Intelligence Council (NIC), North Atlantic Alliance (NATO)) and non-governmental organizations (the UN, Center "Startfor", the Berlin Center for Future Research), etc., as well as research from some US institutes and universities (SRI International, Harvard University, Princeton University, etc.).

A significant contribution to the development of the methodology for forecasting cycles and crises was made by the Association "Forecasts and Cycles", the International N.D. Kondratiev Foundation, the Institute of Economic Forecasting of RAS [7, p. 25; 8–9]. The methodology for forecasting cycles and crises is based on the theory of cycles and crises. Among the main provisions there are the following: 1) Any socio-economic system develops cyclically, consistently passing through the phases of birth, formation, distribution (diffusion), stable development (maturity), crisis and relict state; 2) Crises are an inevitable phase of the cycle. The following stages of crisis development and exit can be distinguished: latent (latent accumulation of elements and precursors of crisis), landslide (sharp manifestation of negative parameters of crisis), depressive (accumulation of preconditions for crisis exit) and final (recovery, system recovery, achievement and exceedance to the crisis level in the new structure); 3) Systems dynamics is polycyclic. Cycles of different durations are superimposed on each other, mutually affecting each other. The inevitable interaction of cycles in different spheres is in the dynamics of adjacent systems. Cycle interaction takes three forms: resonant (enhances the amplitude of oscillations in cycle phases), damping (which reduces the amplitude of oscillations, softens the severity of the crisis phase) and deforming (which interrupts the normal cycle, for example); 4) Cyclical dynamics is insurmountable. Therefore, counter-

cyclical programs, calls for crisis-free development are futile.

Correct forecasting of future structural changes in economic systems can be performed by methods of dynamic modeling of economic origin on the basis of a system of nonlinear, complex, differential equations that take into account not only the time factor but also many feedbacks and structural changes in their calculations [10]. Such dynamic models with a high degree of probability predict the speed and acceleration of changes in the parameters of the system (economic dynamics), as a result of the effects of various internal controls and predicted external influences on it. The resulting forecasts model not only "smooth" processes, but also future sudden crises that create an avalanche of economic catastrophes [11–16].

A sine wave of the form $Y = A \cdot \sin(b_0 \cdot x + b_1)$, where A – is the amplitude of the sine wave, b_0 – is the oscillation frequency, b_1 – is the initial phase of oscillation, is the most widespread used to predict the cyclicity of the development of the system. Modification of the sine wave to predict cyclic processes $Y = a_0 + a_1 \cdot x + a_2 \cdot \sin(a_3 \cdot x) \cdot (x - 1)$ was proposed in the work of V. Uzun and T. Platonov [17]: It should be noted that the authors consider the dynamics of system development as a linear trend with a cyclic component. The issue of pre-determining parameter a_3 and using it in the model as a constant is quite debatable. A Fourier series has been widely used by methods of analytical alignment of series with cyclic component: $Y = a_0 + \sum (a_k \cdot \cos(k \cdot t) + b_k \cdot \sin(k \cdot t))$ where k – is the harmonic index of the series. The modification of the Fourier function was used in the works of I. Sokolov, I. Tarapatov, O. Borysenko, O. Oliynyk, and other scientists [18]. However, each model proposed has discussion points related either to the determination of the cycle length or to the use of constant coefficient values in the models defined previously.

Purpose. In today's economic environment, countries need to track the development of the global economic system, with all the fluctuations inherent in it, in order to achieve sustainable economic growth. The economic system develops cyclically and is affected by both endogenous and exogenous factors. The greatest fluctuations occur during the periods when there is a certain synchronization of cycles: industrial, agricultural, etc. The purpose of the study is to determine the cyclicity of development in the agri-food sector of Ukraine and to determine the points of synchronization of cycles of sub-sectors of the agri-food sector. Research into the cyclical development of certain agri-food sectors is a prerequisite for the development of counter-cyclical programs and government support for development.

Results. The modern economic and mathematical apparatus of LPPL-modeling, which belong to the

category of LOG-models, was used to describe the dynamics of development of branches of the agri-food sector of Ukraine taking into account the cyclical nature [19–22]. The model is widely used to describe scenarios of endogenous financial market crashes. The developers of the model have suggested that during the speculative bubble, the nominal index increases by a power law with log-periodic oscillations. The end of the crash is the culmination of the so-called Log-Periodic Power Law (LPPL). A distinctive feature of the equation is the rapid acceleration of change in the price of an asset or index as t approaches to oscillations with decreasing amplitude. The most likely time in the event of a crash occurs when $t = t_c$, and for $t \geq t_c$ the equation goes beyond the complex number. This allows us to identify clear signatures of almost critical behavior before a crash. The hypothesis is that the collapse in the financial markets is a slow increase in the range of correlation between individual traders, leading to global cooperative behavior, which leads to the collapse of the stock market at one critical moment.

The use of LPPL-models is justified by the advantages such as the ability to select a model that reflects the trend of system development, with the establishment of the moment of system failure; the ability to determine in advance the critical state of the system associated with endogenous factors; determine the rate of growth of system indicators; determine the amplitude and frequency of oscillations of the system indicators. The use of LPPL-models for economic sectors is possible in order to determine their synchronous / asynchronous approach to the critical period, which leads to a crisis in the whole system due to the influence of endogenous factors. The calculation of periods, frequencies and amplitudes of oscillations, resonance in the development of individual sectors gives clear signals about the real moments of time of influence through state measures for the development of both individual sectors and the economy as a whole. These data make it possible to switch levers of influence from one sector to another in a timely manner, as well as to make decisions on strengthening or weakening state regulation in certain periods of economic development.

This approach was tested using the example of the agri-food sectors. It allows to determine the tendencies of development of the branches of the food industry, agriculture; critical time for the systems under study; the exponential growth rate and the amplitude of the oscillations.

Such a model has been used to build models for the development of food and agriculture [19]

$$y(t) = A + B \cdot (t_c - t)^z \cdot (1 + C \cdot \cos(w \cdot \ln(t_c - t) + \phi)),$$

where A – is the numerical value of the indicator at a critical time for the system, $A > 0$;

B – is a numerical factor, $B < 0$;

t_c – is the critical time for the system, $t_c > t$;

w – is the coefficient characterizing the amplitude of the model oscillations, the cycle frequency;

z – is the value that determines the exponential growth of the model, $z > 0$;

φ – is the initial phase of oscillation.

Indicators for the development of agri-food sectors at comparable prices were used to build models: for the food industry from 2001 to 2017 [23], for agriculture - from 1991 to 2017 [24]. Production volumes of food and agriculture are examined without the influence of inflation. On the basis of the initial information and mathematical apparatus, LPPL-models of development of sectors of the agri-food sector of Ukraine have been constructed.

Table 1 shows the models of food industry development.

Figure 1 graphically shows the dynamics of production volumes of the food industry by LPPL-models.

As it can be seen from Figure 1, the largest share in the production of food, beverages and tobacco is the production of oil and animal fats. However, according to the data, this industry reached its peak in the cycle of 2013-2014 and has a clear tendency to further decline.

Industries such as beverage and tobacco production have a clear wavy development trend with a maximum for tobacco production in 2007, and for beverage production in 2009–2010. The tobacco development curve indicates the onset of the 2017 crisis.

Similar trends are observed in the production of meat and meat products and in the processing and preserving of vegetables and fruits: a growing trend with a slower growth rate.

Other industries show slight fluctuations near their mid-range. An exception is the bread and bakery industry, which has an upward trend throughout almost the entire study period.

Table 1 shows the values of the statistical indicator – the correlation coefficient – for each model. Almost all metrics exceed 0.9, indicating a strong correlation between argument and function.

Table 2 summarizes the main characteristics of LPPL models for the development of the food industry: exponential growth rate, cycle frequency, initial oscillation phase, and critical period for the system.

The exponential growth factor is the highest (1.92) in the development model of the meat and meat products industry. This indicates that the speed of approaching the critical state is greatest in this area.

Table 1

Models of development of food industry sectors

The food industry sectors / models of development	Correlation coefficient
Production of food, beverages and tobacco products (in general)	
$y(t) = 648705,5 - 22345,7 \cdot (2018 - t)^{1,65} \cdot (1 + 1,06 \cdot \cos(0,76 \cdot \ln(2018 - t) + 1,61))$, 1. Food production (total across all sectors)	0.974
$y(t) = 494096,97 - 4179,3 \cdot (2018 - t)^{1,72} \cdot (1 + 1,28 \cdot \cos(1,08 \cdot \ln(2018 - t) + 1,2))$, -production of meat and meat products	0.956
$y(t) = 79474,77 - 8619,7 \cdot (2018 - t)^{1,92} \cdot (1 + 1,09 \cdot \cos(0,036 \cdot \ln(2018 - t) + 3,51))$, -processing and preserving of vegetables and fruits	0.969
$y(t) = 21823,87 - 1651,15 \cdot (2018 - t)^{1,57} \cdot (1 + 1,07 \cdot \cos(0,62 \cdot \ln(2018 - t) + 1,97))$, -production of oil and animal fats	0.924
$y(t) = 189997,27 - 42230,3 \cdot (2018 - t)^{0,62} \cdot (1 + 1,39 \cdot \cos(0,81 \cdot \ln(2018 - t) + 2,07))$, -production of dairy products and ice cream	0.954
$y(t) = 45674,83 - 1261,9 \cdot (2016,36 - t)^{1,04} \cdot (1 + 1,06 \cdot \cos(1,56 \cdot \ln(2016,36 - t) - 0,33))$, -production of flour and cereals, starch products	0.624
$y(t) = 29626,43 - 991,6 \cdot (2018 - t)^{1,28} \cdot (1 + 1,23 \cdot \cos(0,88 \cdot \ln(2018 - t) + 1,37))$, -production of bread and bakery products	0.862
$y(t) = 29399,82 - 673,1 \cdot (2018 - t)^{1,01} \cdot (1 + 3,21 \cdot \cos(1,29 \cdot \ln(2018 - t) + 0,436))$, 2. Production of beverages	0.981
$y(t) = 68703,79 - 3237,6 \cdot (2018 - t)^{0,98} \cdot (1 + 1,17 \cdot \cos(2,12 \cdot \ln(2018 - t) - 1,45))$, 3. Production of tobacco products	0.981
$y(t) = 69796,27 - 804,7 \cdot (2016,97 - t)^{1,34} \cdot (1 + 1,8 \cdot \cos(1,34 \cdot \ln(2016,97 - t) - 3,13))$.	0.968

Source: built by the author based on her own calculations according to [23]

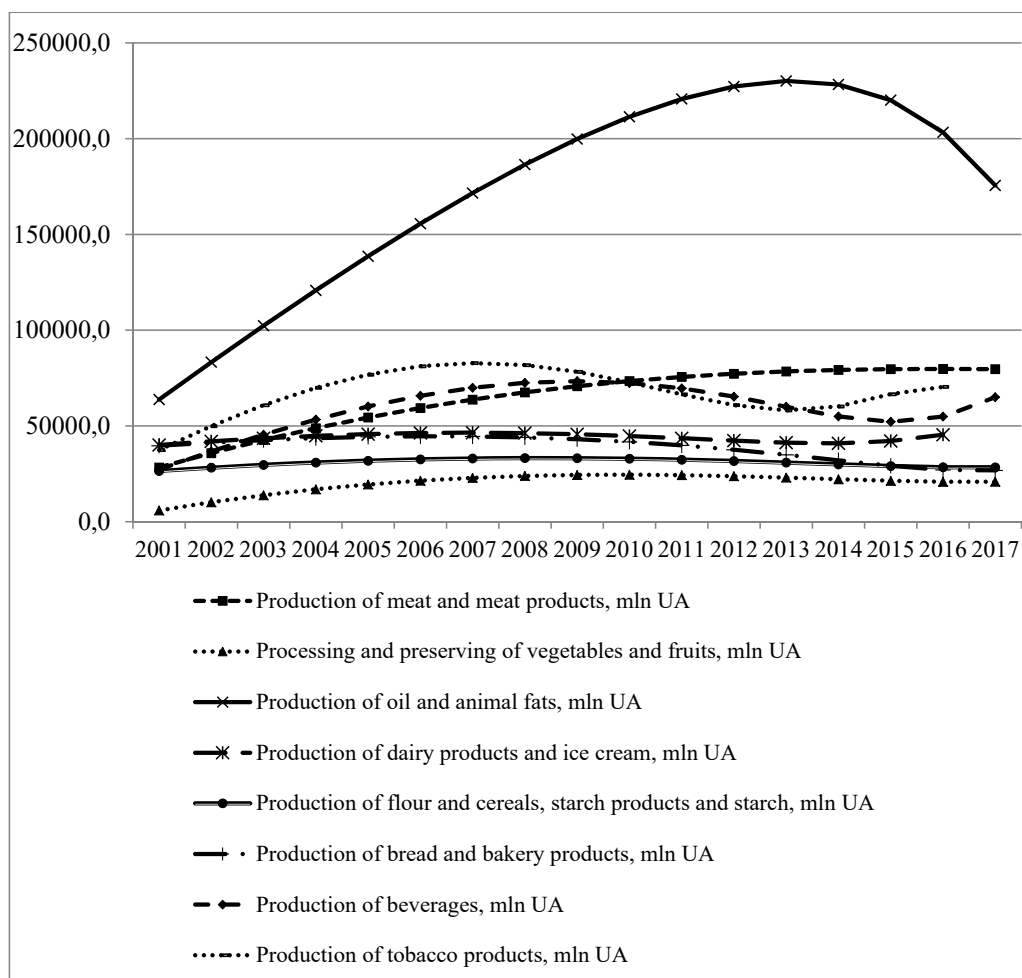


Figure 1. Dynamics of change in the production of food by industry, beverages and tobacco by LPPL-models

Source: author-based [23]

Table 2

The main characteristics of LPPL-models of development of food industry sectors

Object of study	Indicator			
	Exponential growth rate	Cycle frequency	Initial phase of oscillation	Critical period for the system
	z	w	ϕ	t_c
Production of food, beverages and tobacco products	1.64	0.76	1.61	for 2018
Production of meat and meat products	1.92	0.04	3.51	for 2018
Processing and preserving of vegetables and fruits	1.57	0.62	1.98	for 2018
Production of oil and animal fats	0.62	0.81	2.07	for 2018
Production of dairy products and ice cream	1.04	1.56	-0.33	2016.36
Production of flour and cereals, starch products and starch	1.28	0.88	1.37	for 2018
Production of bread and bakery products	1.01	1.29	0.44	for 2018
Production of beverages	0.98	2.11	-1.45	for 2018
Production of tobacco products	1.34	2.83	-3.13	2016.97

Source: calculated by the author

The lowest performance in the production of oil and animal fats, which indicates a critical state in the near future, it does not threaten. In the food, beverage and tobacco industries, this ratio is 1.64. The amplitude of oscillations is the largest according to models in

the beverage industries (2.11) and tobacco (2.83). The smallest amplitude in the field of meat and meat products (0.04), indicating that there is almost no fluctuation. The critical period for the food industry under study between 2001 and 2017 is defined for only

two sectors: dairy and ice cream production (2016) and tobacco production (2017). Other industries have either undergone a critical period between 1991 and 2001, or a critical period beyond 2018.

The synchronization of cycles is determined by the cross-correlation coefficients with a certain shift in time (time lag). The correlation coefficients with time lag $L = 0, 1, 2, \dots, 6$ are determined for the food industry.

The study of the synchronization of cycles of development of the food industry provides additional opportunities for the development of strategic programs for the development of the agri-food sector of the economy. At certain times when the cycles of the food processing industries are synchronized, which leads to an increase in the overall indicators of the agri-food sector development, the government's efforts to support certain sectors at the expense of budget funds directly may be reduced. In addition, reorientation of government support to other sectors that require additional investment can be made.

Studies show that the synchronization of the development of the canning, oil and fat and beverage industries affects the overall volume of food production without a delay in interaction. Asynchrony in the development cycles of 2–3 years is observed in the industries of products of the flour and cereals industry, dairy products and ice cream, tobacco products with a general development cycle of the

food industry. The greatest asynchrony is observed in the field of bread and bakery products. The reasons for this asynchrony should be sought in the study of the development of agriculture, as a major supplier of raw materials for food businesses.

Table 4 shows the agricultural industry development models based on data from 1991–2017.

Figure 2 shows the dynamics of agricultural output by LPPL-models graphically.

The dynamics of the development of the sectors is based on the indicators of the gross output of the agricultural sectors at comparable prices for the period from 1991 to 2017. As it can be seen from Figure 2, the largest share in the gross agricultural output is attributable to crop production, the development of which almost fully reflects the dynamics of agricultural development as a whole. The difficult period of agricultural development dates from 1991 to 2000. It was 2000 that was the turning point – the moment of crisis. The ascending phase of the plant-growing industry lasted from 2000 to 2016.

Animal husbandry, although it had certain prerequisites for development, was unfortunately unable to reach the vector of the upward phase of development.

Table 4 shows the values of the statistic – the correlation coefficient – for each model, which exceeds 0.9, indicates the high strength of the correlation between argument and function.

Table 3

Cross-correlation coefficients of production indices of food industry

Time lag between the total production of food, beverages and tobacco products and a specific food industry sectors	L=0	L=1	L=2	L=3	L=4	L=5	L=6
Production of meat and meat products	0.790	0.636	0.360	-0.079	-0.533	-0.807	-0.924
Processing and preserving of vegetables and fruits	0.996	0.934	0.729	0.291	-0.260	-0.652	-0.853
Production of oil and animal fats	0.823	0.644	0.327	-0.139	-0.592	-0.845	-0.943
Production of dairy products and ice cream	0.290	0.522	0.808	0.940	0.743	0.258	-0.289
Production of flour and cereals, starch products and starch	0.652	0.830	0.923	0.700	0.122	-0.427	-0.753
Production of bread and bakery products	-0.064	0.155	0.445	0.744	0.844	0.667	0.283
Production of beverages	0.917	0.968	0.892	0.527	-0.085	-0.580	-0.840
Production of tobacco products	0.588	0.770	0.952	0.956	0.608	0.068	-0.428

Source: calculated by the author

Table 4

Models of development of agricultural sectors

The of agricultural sectors / models of development	Correlation coefficient
Gross production of agriculture	
$y(t) = 252293,31 - 43,4 \cdot (2018 - t)^{2,15} \cdot (1 - 10,87 \cdot \cos(1,03 \cdot \ln(2018 - t) + 1,38))$.	0.963
1. Gross crop production	
$y(t) = 179182,3 - 2052,1 \cdot (2018 - t)^{1,12} \cdot (1 + 1,17 \cdot \cos(1,99 \cdot \ln(2018 - t) + 1,54))$.	0.95
2. Gross livestock production	
$y(t) = 70891,51 - 1,11 \cdot (2018 - t)^{3,39} \cdot (1 - 2,7 \cdot \cos(1,25 \cdot \ln(2018 - t) + 9,85))$.	0.987

Source: built by the author based on her own calculations according to [24]

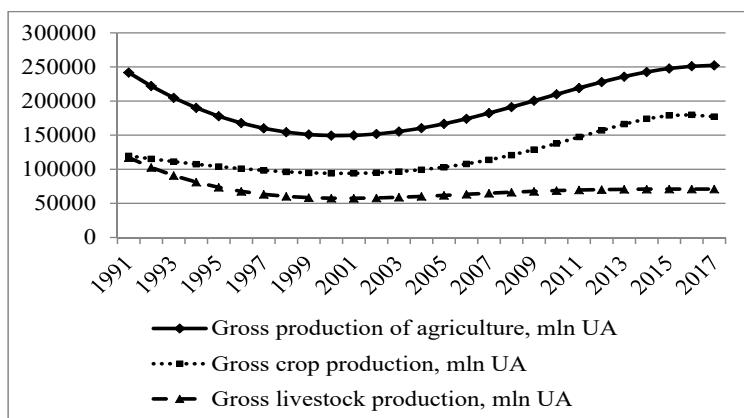


Figure 2. Dynamics of agricultural production change (LPPL models)

Source: author-based [24]

Table 5 summarizes the main characteristics of LPPL-models for agricultural development.

The coefficient of exponential growth is of the highest importance (3.39) in the animal husbandry industry development model. This indicates that it is in this area that there is a permanent crisis. The lowest value of the indicator (1.12) is in the field of crop production, which indicates a rather slow approach to the critical state. It should be noted that the overall exponential growth rate in agriculture exceeds that in food, beverage and tobacco.

The amplitude of oscillations is the largest according to the models in the field of crop production (1.99). The critical period for the agricultural sectors under study is beyond 2018.

The study of synchronization of cycles of plant and animal husbandry with agriculture showed that there is a complete asynchrony of the development of livestock and crop production.

It is advisable to study the synchronicity of the development of the food industry with the development of plant and animal husbandry. The impact of state regulatory instruments on the development of agricultural sectors makes it possible to adjust the indicators of food industry development and achieve the desired food security indicators of the country.

Tables 6 and 7 show the cross-correlation indicators between the food and time sectors, respectively.

A strong correlation with lag at 6 years is observed between the crop and the industries of processing and canning of vegetables and fruits, beverage production and production of flour and cereals. As regards the production of oil and animal fats, the correlation between crop development and oil production is extremely high, regardless of the time lag.

There is no correlation between the development of crop production and the production of bread and bakery products.

There is a strong correlation between livestock development and the production of meat and meat products (more than 0.9). The trend in the livestock industry is fully consistent with the trend in the meat and meat products industry.

Table 5

The main characteristics of LPPL-models of development of agriculture

Object of study	Indicator			
	Exponential growth rate	Cycle frequency	Initial phase of oscillation	Critical period for the system
	z	w	ϕ	t_c
Gross production of agriculture	2.15	1.03	1.38	for 2018
Gross crop production	1.12	1.99	1.54	for 2018
Gross livestock production	3.39	1.25	9.85	for 2018

Source: calculated by the author

Table 6

Cross-correlation coefficients of food production and crop production

Time lag between the total crop production and a specific food industry sectors	L=0	L=1	L=2	L=3	L=4	L=5	L=6
Processing and preserving of vegetables and fruits	0.518	0.623	0.730	0.824	0.897	0.947	0.978
Production of oil and animal fats	0.813	0.919	0.967	0.988	0.994	0.993	0.986
Production of flour and cereals, starch products and starch	-0.347	-0.153	0.097	0.376	0.629	0.814	0.924
Production of bread and bakery products	-0.895	-0.831	-0.760	-0.672	-0.547	-0.352	-0.034
Production of beverages	0.155	0.217	0.382	0.591	0.778	0.904	0.971
Production of tobacco products	-0.202	-0.196	-0.160	-0.054	0.144	0.408	0.678

Source: calculated by the author

Table 7

Cross-correlation coefficients of food production and livestock production

Time lag between the total livestock production and a specific food industry sectors	L=0	L=1	L=2	L=3	L=4	L=5	L=6
Production of meat and meat products	0.993	0.998	0.997	0.991	0.983	0.973	0.961
Production of oil and animal fats	0.946	0.991	0.995	0.985	0.969	0.953	0.937
Production of dairy products and ice cream	-0.215	-0.204	-0.186	-0.050	0.160	0.436	0.722

Source: calculated by the author

There is no correlation between livestock development and dairy and ice cream production.

Conclusions. Research into Ukraine's agri-food sector development indicators has shown that most of the food industries have already reached their peak in the 2000 to 2017 interval and have begun a slow creep into the crisis.

For the dairy, ice cream and tobacco industries, the crisis period came in 2016 and 2017, respectively, as evidenced by the actual statistics on the status of these industries. The most rapid creep in the crisis in the meat and meat products industry, which corresponds to the critical permanent state of development of the livestock industry. There is a noticeable synchronization of the development of such industries as the production of meat and meat products, processing and preserving of vegetables and fruits, production of oil and animal fats and production of beverages. Dairy, ice cream and tobacco products are asynchronous to these industries with a shift in time, but synchronous to one another. Agriculture has a faster pace of approaching the crisis than the food industry, driven by negative trends in the livestock industry.

A study of synchronicity between the food and agriculture sectors has shown that:

1) there is a synchronization of livestock development cycles with the meat and meat products industry, but no synchronicity with the dairy industry. This testifies to the expediency of directing state regulation in the development of dairy farming;

2) there is a fairly high correlation between crop development and oil production and the processing of fruit and vegetable canning;

3) the greatest synchronization between most branches of the food industry and crop production is reached with a lag of 6 years.

The conducted researches allow to optimize approaches to application of the measures of the state regulation with the purpose of restraint or revival of economic development.

REFERENCES:

1. Grinyaev S.N., Fomin A.N., Kryukova S.A. & Makarenko G.A. (2010). Methods for predicting the timing of the onset of financial and economic crises. Analytical report. Moscow. (in Russian)

2. Litvinova A. (2010) Most models cannot predict shocks in the Russian economy. Retrieved from: <http://www.rbcdaily.ru/2010/11/25/focus/562949979211466> (accessed 25 May 2020).

3. Berg A. & Pattillo K. (2000). The task of forecasting economic crises. Economic issues. Washington. Retrieved from: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/issues/issues22/rus/issue22r.pdf> (accessed 05 June 2020).

4. Eicher T.S, Kuenzel D.J., Papageorgiou C. & Christofides C. (2018). Forecasting Times of Crises. Working Paper. 18(48). 33. Retrieved from: <https://www.gov.uk/dfid-research-outputs/forecasts-in-times-of-crises> (accessed 05 June 2020).

5. Blanchard O.J. & Leigh D. (2013). Growth Forecast Errors and Fiscal Multipliers. *American Economic Review*, 103 (3). 117–120. Retrieved from: <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/aer.103.3.117> (accessed 06 June 2020).

6. Niemira M.P. & Saaty T.L. (2004). An Analytic Network Process model for financial-crisis forecasting. *International Journal of Forecasting*. 20. 573–587. Retrieved from: <https://isiarticles.com/bundles/Article/pre/pdf/6010.pdf> (accessed 06 June 2020).

7. Methodological recommendations for forecasting crises and ways out of them (1991). *Materials for the IV Interdisciplinary discussion "Prediction of crises in the rhythm of cyclic development"*. Academy of National Economy, Association "Forecasts and Cycles". 52–59. Moscow. (in Russian)

8. Yakovets Yu.V. (1999). Cycles. Crises. Forecasts. Moscow: Science. (in Russian)

9. Yakovets Yu.V. (2000). Forecasting Cycles and Crises. Moscow: MFK. (in Russian)

10. Ramazanov S., Chernyak O., Tishkov B., Ahmedov R. & Honcharenko O. (2019). Non-linear forecasting of the state of a socio-eco-oriented innovative economy in the conditions of systemic crises. 65. 7. Retrieved from: https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/abs/2019/06/shsconf_m3e22019_06007/shsconf_m3e22019_06007.html (accessed 01 June 2020).

11. Johansen A., Ledoit O. & Sornette D. (2000). Crashes as critical points. *International Journal of Theoretical and applied Finance*, 3. 219–225. Retrieved from: <https://arxiv.org/abs/cond-mat/9810071> (accessed 25 May 2020).

12. Yana W., Woodarda R., & Sornette D. (2010). Diagnosis and Prediction of Tipping Points in Financial Markets: Crashes and Rebounds. *ScienceDirect. Physics Procedia*. 1 (17). Retrieved from: <https://arxiv.org/pdf/1001.0265.pdf> (accessed 11 June 2020).

13. Johansen A., Sornette D. & Ledoit O. (1999). Predicting Financial Crashes Using Discrete Scale Invariance. *Journal of Risk*. 1 (4). 5–32 (26 p.) Retrieved

from: <https://arxiv.org/abs/cond-mat/9903321v3> (accessed 25 May 2020).

14. Lin L., Ren R.E. & Sornette D. (2014). A Consistent Model of 'Explosive' Financial Bubbles With Mean-Reversing Residuals. *International Review of Financial Analysis*. 33. 210–225. Retrieved from: <https://arxiv.org/abs/0905.0128v1> (accessed 27 May 2020).

15. Johansen A. & Sornette D. (1999). Critical Crashes. *Risk*. 12 (1). 91–94. Retrieved from: <https://arxiv.org/abs/cond-mat/9901035v1> (accessed 25 May 2020).

16. Johansen A. & Sornette D. (2005). Stock market crashes are outliers. Retrieved from: <https://lanl.arxiv.org/abs/cond-mat/9712005v3> (accessed 25 May 2020).

17. Shiyani D.V. (2011). Cyclicity in the formation of sustainable agriculture. Kharkiv : KhNAU. Pp. 220–223.

18. Sokolov I.D., Tarapatov I.D., Borysenko O.P. (1996) *Dynamika vrozhaiv zernovykh kultur ta yikh prohnaz* [Dynamics of grain yields and their forecast]. *Visnyk ahrarykh nauk*, no. 9, pp. 41–43.

19. Bree D.S. & Josef N.L. (2010). Fitting the Log Periodic Power Law to financial rashes: a critical analysis. *February 4*; Retrieved from: <https://ideas.repec.org/p/arx/papers/1002.1010.html> (accessed 10 June 2020).

20. Jacobsson E. (2009). How to predict crashes in financial markets with the Log-Periodic Power Law. *Examensarbete*, 7. Retrieved from: <http://www.math.su.se/matstat> (accessed 28 May 2020).

21. Sornette D., & Johansen A. (2001). Significance of log-periodic precursors to financial crashes. *Quantitative Finance*. 1 (4), 452–471. Retrieved from: <https://arxiv.org/abs/cond-mat/0106520v1> (accessed 25 May 2020).

22. Bree D.S. & Joseph N. (2007). The mechanism underlying Log Periodic Power Law fits to financial crashes. Symposium on agent-based modeling, risk, and finance. Fribourg, 8-9 November 2007. Retrieved from: <https://wenku.baidu.com/view/91694cacd1f34693daef3e8b> (accessed 10 June 2020).

23. State Statistics Service of Ukraine (1991–2017). Official web-site. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 05 April 2020).

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гриняев С.Н., Фомин А.Н., Крюкова С.А., Макаренко Г.А. Методы прогнозирования сроков наступления финансово-экономических кризисов. Аналитический доклад. Москва, 2010. 44 с.

2. Литвинова А. Большинство моделей не могут предсказать потрясения в российской экономике. Режим доступа: <http://www.rbcdaily.ru/2010/11/25/focus/562949979211466> (дата звернення: 25.05.2020).

3. Берг Э., Паттило К. Задача прогнозирования экономических кризисов. Вопросы экономики. 22 / МВФ, Вашингтон, округ Колумбия, 18 с. Retrieved from: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/issues/issues22/rus/issue22r.pdf> (дата звернення: 05.06.2020).

4. Eicher T.S., Kuenzel D.J., Papageorgiou C., Christofides C. Forecasting Times of Crises. Working Paper. 2018. № 18 (48). P. 33. Retrieved from: <https://www.gov.uk/dfid-research-outputs/forecasts-in-times-of-crises> (дата звернення: 05.06.2020).

5. Blanchard O.J., Leigh D. Growth Forecast Errors and Fiscal Multipliers. *American Economic Review*. 2013. № 103 (3). P. 117–120. Retrieved from: <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/aer.103.3.117> (дата звернення: 06.06.2020).

6. Niemira M.P., Saaty T.L. An Analytic Network Process model for financial-crisis forecasting. *International Journal of Forecasting*. 2004. № 20. С. 573–587. Retrieved from: <https://isiarticles.com/bundles/Article/pre/pdf/6010.pdf> (дата звернення: 06.06.2020).

7. Методологические рекомендации по прогнозированию кризисов и путей выхода из них. Материалы IV Межд. дискуссии "Прогнозирование кризисов в ритме циклического развития". Академия народного хозяйства, Ассоциация "Прогнозы и циклы". Москва, 1991. С. 52–59.

8. Яковец Ю.В. Циклы. Кризисы. Прогнозы. Москва : Наука, 1999.

9. Яковец Ю.В. Прогнозирование циклов и кризисов. Москва : МФК, 2000.

10. Ramazanov S., Chernyak O., Tishkov B., Ahmedov R. and Honcharenko O. Non-linear forecasting of the state of a socio-eco-oriented innovative economy in the conditions of systemic crises. Vol. 65. 2019. P. 7. Retrieved from: https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/abs/2019/06/shsconf_m3e22019_06007/shsconf_m3e22019_06007.html (дата звернення: 01.06.2020).

11. Johansen A., Ledoit O., Sornette D. Crashes as critical points. *International Journal of Theoretical and applied Finance*. № 3. 2000. P. 219–225. Retrieved from: <https://arxiv.org/abs/cond-mat/9810071> (дата звернення: 25.05.2020).

12. Yana W., Woodarda R., Sornette D. Diagnosis and Prediction of Tipping Points in Financial Markets: Crashes and Rebounds. *ScienceDirect. Physics Procedia*. 2010. P. 1–17. Retrieved from: <https://arxiv.org/pdf/1001.0265.pdf> (дата звернення: 10.06.2020).

13. Johansen A., Sornette D., Ledoit O. Predicting Financial Crashes Using Discrete Scale Invariance. *Journal of Risk*. 1999. № 4. P. 5–32. Retrieved from: <https://arxiv.org/abs/cond-mat/9903321v3> (дата звернення: 25.05.2020).

14. Lin L., Ren R.E., Sornette D. A Consistent Model of 'Explosive' Financial Bubbles With Mean-Reversing Residuals. *International Review of Financial Analysis*. 2014. № 33. P. 210–225. Retrieved from: <https://arxiv.org/abs/0905.0128v1> (дата звернення: 27.05.2020).

15. Johansen A., Sornette D. *Critical Crashes. Risk*. 1999. Vol 12. № 1, P. 91–94. Retrieved from: <https://arxiv.org/abs/cond-mat/9901035v1> С. 13 (дата звернення: 25.05.2020).

16. Johansen A., Sornette D. Stock market crashes are outliers. 11 p. Retrieved from: <https://lanl.arxiv.org/abs/cond-mat/9712005v3> (дата звернення: 25.05.2020).

17. Шиян Д.В. Циклічність у формуванні стійкого сільського господарства. Харків: ХНАУ. 2011. С. 220–223.

18. Соколов І.Д., Тарапатов І.Д., Борисенко О.П. Динаміка врожаїв зернових культур та їх прогноз. *Вісник аграр. наук*, 1996. № 9. Р. 41–43

19. Bree D.S., Josef N.L. Fitting the Log Periodic Power Law to financial rashes: a critical analysis. *February 4*. 2010. Retrieved from: <https://ideas.repec.org/p/arx/papers/1002.1010.html> (дата звернення: 10.06.2020).

20. Jacobsson E. How to predict crashes in financial markets with the Log-Periodic Power Law. *Examensarbete*. 2009. № 7. 53 p. Retrieved from: <http://www.math.su.se/matstat> (дата звернення: 28.05.2020).

21. Sornette D., Johansen A. Significance of log-periodic precursors to financial crashes. *Quantitative Finance*. 2001. № 1 (4). Pp. 452–471. Retrieved from: <https://arxiv.org/abs/cond-mat/0106520v1> 38 с. (дата звернення: 25.05.2020).

22. Bree D., Joseph N. The mechanism underlying Log Periodic Power Law fits to financial crashes. Symposium on agent-based modeling, risk, and finance. *Fribourg*. 2007. 8–9 November. 13 p. Retrieved from: <https://wenku.baidu.com/view/91694cacd1f34693daef3e8b> (дата звернення: 10.06.2020).

23. Державна служба статистики України (1991–2017). Офіційний веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 05.04.2020).

РОЗДІЛ 4. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ В ПРОЄКТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА
RISK MANAGEMENT IN PROJECT ACTIVITY OF AN ENTERPRISE

У статті обґрунтовано необхідність запровадження принципів ризик-менеджменту у проєктну діяльність підприємства та розроблення превентивної політики реагування на потенційні загрози реалізації проєкту. Проведено огляд наявної практики управління проєктними ризиками, акцентовано увагу на проблемах домінування фрагментарного способу ведення такої діяльності. Розкрито особливості процесного та системного підходів до формування ризик-менеджменту проєктів, узагальнено етапи його виконання та організаційні форми управління проєктною діяльністю на підприємстві. Запропоновано комплексний підхід до організації ризик-менеджменту у проєктній діяльності, який передбачає трансформацію процесів ідентифікації, аналізу, оперативного реагування та контролю в елементи системи управління. На основі критеріїв максимізації прибутку і мінімізації ризику виділено консервативну, агресивну та зважену моделі управління ризиками, окреслено очікувані результати їх реалізації. Узагальнено організаційні та економічні методи реагування на потенційні загрози проєкту, що дало змогу об'єднати превентивні заходи контролю за рівнем ризику із механізмом фінансування ймовірних втрат як компенсації за прийнятий ризик.

Ключові слова: проєкт, проєктні ризики, невизначеність, управління ризиками, ризик-менеджмент, процеси управління ризиками, толерантність до ризику, межі ризику, контроль ризиків, методи реагування на ризик.

В статті обґрунтовано необхідність введення принципів ризик-менеджменту в

проєктну діяльність підприємства і розробки превентивної політики реагування на потенційні загрози реалізації проєкту. Проведен обзор существующей практики управления проектными рисками, акцентировано внимание на проблемах доминирования фрагментарного способа ведения такой деятельности. Раскрыты особенности процессного и системного подходов к формированию риск-менеджмента проектов, обобщены этапы его выполнения и организационные формы управления проектной деятельностью на предприятии. Предложен комплексный подход к организации риск-менеджмента в проектной деятельности, основанный на трансформации процессов идентификации, анализа, реагирования и контроля в элементы системы управления. На основе критериев максимизации прибыли и минимизации риска выделены консервативная, агрессивная и взвешенная модели управления рисками, описаны ожидаемые результаты их реализации. Обобщены организационные и экономические методы реагирования на потенциальные угрозы проекта, что позволило объединить превентивные меры предупреждения и контроля за уровнем проектного риска с механизмом финансирования вероятных потерь в качестве компенсации за принятый риск.

Ключевые слова: проект, проектные риски, неопределенность, управление рисками, риск-менеджмент, процессы управления рисками, толерантность к риску, грани риска, контроль рисков, методы реагирования на риск.

УДК 330.131.7:330.322

<https://doi.org/10.32843/bses.56-7>

Галько Л.Р.

к.е.н., доцент кафедри економіки та економічної теорії
Тернопільський національний економічний університет

Halko Liudmyla

Ternopil National Economic University

An essential feature of project decisions is their focus on future results, which are indeterminate by their nature and implement in the constant presence of risk at all stages of the project life cycle. This requires more careful approaches to their preparation and monitoring of the project implementation conditions. The article is devoted to substantiate the necessity to introduce the principles of risk management into project activities of the enterprise and develop of preventive responding policy to potential threats to the project. It is proved that the uncertainty of the project implementation conditions can cause both possible losses for project stakeholders and the emergence of additional opportunities for business development. So, effective risk management is determined by the company's ability to recognize risk in a timely manner and respond adequately to it. A review of existing project risk management practices is conducted and problems of dominance of the fragmentary way of making such activity are also identified. Peculiarities of a process and a system approaches to the formation of project risk management are revealed, sequence of stages of its implementation and organizational forms of project activity management at the enterprise are generalized as well. It was noted that risk management as a process focuses on coordinating the implementation of all project works in space and time, whereas system approach examines the relationships and interactions between components of management. Integrated approach to the organization of risk management in project activities is offered, which involves transformation of identification, analysis, rapid response and control processes into elements of risk management system. Practical application of such approach can provide the targeted impact on maintaining the level of risk within acceptable limits for existence of the project. Based on profit maximization / risk minimization criteria, a conservative, aggressive and balanced risk management model are highlighted and expected results of their implementation are outlined. It was stated that proposed organizational and economic methods of responding the potential project threats allow combining preventive measures of controlling the level of risk with the funding mechanism of probable losses as compensation for the accepted risk.

Key words: project, project risks, uncertainty, risk management, risk management processes, risk tolerance, risk limits, risk control, risk response methods.

Постановка проблеми. Стратегічний успіх підприємства в умовах конкурентного ринку залежить від його здатності продукувати унікальну цінність для споживачів шляхом виконання інноваційних проєктів. Особливою рисою проєктних рішень є їх орієнтація на майбутні результати, які за своєю

природою є невизначеними і реалізуються за постійної присутності ризику на усіх етапах життєвого циклу проєкту.

Підвищена ризиковість проєктної діяльності вимагає проведення систематичного моніторингу потенційних зон ризиків та забезпечення постій-

ного контролю за термінами проєкту, дотриманням бюджету та якості виконання робіт. Це зумовлює необхідність застосування на практиці більш ретельних підходів до їх обґрунтування, своєчасної ідентифікації та безперервного аналізу проєктних ризиків, а також розроблення превентивної політики реагування на можливі несприятливі умови реалізації проєкту. Саме активний, цілеспрямований вплив із метою попередження та мінімізації ризиків, а не пасивне формування контрольних списків (чек-листів) та оцінювання ймовірних наслідків настання ризикових подій, дасть змогу оперативно управляти проєктом, забезпечити належні умови його виконання та досягти поставлених цілей. У цьому контексті управління ризиками стає обов'язковим елементом ефективної проєктної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Ризики є однією із найважливіших характеристик сучасного бізнес-середовища, що супроводжують увесь процес здійснення підприємницької діяльності. Саме тому проблематика управління ризиками традиційно виступає актуальною сферою активних наукових пошуків, присвячених дослідженню природи та причин виникнення ризиків, методики аналізу та оцінки ризиків, а також змісту, структури та механізмів організації системи ризик-менеджменту на підприємстві. Зокрема, значний науковий внесок у розроблення теоретичних та практичних засад ризик-менеджменту належить таким науковцям, як С.І. Бегун, П.І. Великоіваненко, І.І. Вербіцька, В.В. Вітлінський, В.М. Гранатуров, Н.В. Коленда, О.М. Крайнік, Т.Л. Мостенська, В.Ф. Проскура, Н.С. Скопенко, Л.М. Черчик, А.Д. Штефанич та ін.

Натомість прикладні дослідження управління ризиками в проєктній діяльності підприємства так і не отримали належного розвитку, що негативно впливає на забезпечення менеджменту сучасними технологіями та інструментами обґрунтування рішень в умовах невизначеності. Наукові розробки у сфері управління проєктними ризиками проводяться зазвичай у межах дослідження ефективності проєктного менеджменту як однієї із його функціональних складових частин.

Критичний аналіз економічної літератури показав, що проблеми методології управління ризиками в проєктах перебувають у полі наукових інтересів таких учених, як І.О. Башинська, Г.В. Верещагіна, О.Б. Данченко, І.М. Євсєєва, І.В. Макалюк, В.О. Москаленко, В.В. Різник, Н.С. Скопенко та ін. У своїх працях автори проводили дослідження сутності, функцій та існуючих моделей (концепцій) управління ризиками [1–3]; узагальнення етапів реалізації ризик-менеджменту в управлінні проєктами [1; 2; 4–6]; огляд методів якісної та кількісної оцінки проєктних ризиків [3; 5]; розроблення комплексу методів

реагування на потенційні загрози виконанню проєкту [1; 3–5].

Загалом проблематика запровадження ризик-менеджменту в управлінні проєктами досліджується з позицій процесного підходу з фокусуванням на алгоритмізацію його практичної реалізації, залишаючи поза увагою системні аспекти такого управління. З огляду на це, виникає необхідність формування цілісної концепції управління проєктними ризиками, яка базується на взаємодії елементів системи ризик-менеджменту з процесами ідентифікації, аналізу, оперативного реагування та контролю за рівнем ризиків проєкту.

Постановка завдання. Метою статті є розроблення комплексного підходу до управління проєктними ризиками на підприємстві та обґрунтування вибору дієвих методів реагування на ймовірність виникнення ризиків і мінімізації можливих втрат у процесі виконання проєкту.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Динамічність та відкритість економічного середовища, складність взаємозв'язків між елементами ринкового механізму зумовлюють необхідність прийняття оптимальних управлінських рішень щодо доцільності інвестування в умовах невизначеності майбутніх результатів [4, с. 41]. Пошук ефективних підходів до оцінювання та управління ризиками стає одним із пріоритетних напрямів розвитку сучасних підприємств, а тому формування та впровадження ефективної моделі ризик-менеджменту в умовах проєктної діяльності набуває все більшої актуальності.

Неповний облік потенційних ризиків під час ухвалення проєктних рішень та неправильно вибрана стратегія реагування на їх виникнення призводять до порушення термінів реалізації проєкту, перевищення бюджету та дефіциту ресурсів, зниження ефективності, що може виявитись критичними точками як існування самого проєкту, так і подальшої участі у ньому інвесторів. Розуміння причин та механізмів дії ризиків дозволить своєчасно ідентифікувати ризикові події, оцінити наслідки їх реалізації та обґрунтувати модель поведінки підприємства на усіх етапах виконання проєкту – або використати потенціал ризиків для отримання додаткових можливостей розвитку бізнесу, або зменшити негативні наслідки настання ризикових подій та мінімізувати можливі втрати стейкхолдерів проєкту.

У проєктній діяльності підприємства управління ризиками розглядається як інструмент реагування на зміни у бізнес-середовищі та механізм її адаптації до нових викликів сучасної економіки. Управління проєктними ризиками передбачає прийняття та реалізацію комплексу управлінських рішень, спрямованих на виявлення, оцінку та контроль потенційних факторів ризиків у процесі виконання проєкту.

З огляду на це, управління ризиками в проєктній діяльності підприємства передбачає [5, с. 17]:

1. Використання всіх можливих засобів для того, щоб уникнути чи знизити ступінь ризику на усіх етапах реалізації проєкту, що пов'язаний із значними (катастрофічними) збитками.

2. Контроль ризику, коли немає можливості уникнути такої події, його оптимізація або максимально можливе зниження масштабів та ймовірності настання можливих збитків.

3. Свідоме прийняття (збереження) чи навіть збільшення ступеня ризику у разі, коли це має сенс (особливо тоді, коли спостерігаються позитивні екстерналії від реалізації ризику для стейкхолдерів проєкту або суміжних сфер діяльності підприємства).

Як особливий вид управлінської діяльності проєктний ризик-менеджмент реалізується в межах наявної організаційної структури підприємства та зорієнтований на досягнення корпоративних цілей розвитку бізнесу. При цьому його функціонал чітко визначається накладеними на проєкт обмеженнями за часом, вартістю та вимогами до якості виконання проєктних робіт. Наявність таких обмежень суттєво лімітує вибір дієвих інструментів впливу на ризики проєктної діяльності та скорочує час на прийняття обґрунтованих рішень. Наслідки неефективного управління проєктними ризиками проявляються не лише на результатах самого проєкту, але й зумовлюють негативні фінансові наслідки таких дій для підприємства загалом – недоотримання очікуваного прибутку, втрата оборотного капіталу, зниження ліквідності та ділової активності, порушення платіжної дисципліни, зростання поточної кредиторської заборгованості, посилення фінансової залежності від зовнішніх запозичень.

Незважаючи на очевидні наслідки відсутності системного та комплексного підходу до управління ризиками, на більшості підприємств, які реалізують проєкти, така діяльність носить фрагментарний характер, здійснюється ситуативно та стосується переважно окремих сфер проєктного управління [7, с. 399]. У полі уваги проєкт-менеджера, як правило, знаходяться лише окремі види ризиків, вплив яких безпосередньо відображається у величині вигод та витрат проєкту (зокрема, фінансові, збутові). При цьому реакція на інші види проєктних ризиків відбувається за фактом виникнення таких подій та зводиться загалом до локалізації ризику, усунення його негативних наслідків або мінімізації майбутніх фінансових втрат. Досить часто такі функції управління закріплюються за конкретними підрозділами підприємства, діяльність яких хоч і дотична до предметної зони виникнення проєктних ризиків, проте вони безпосередньо не залучені до виконання проєкту та не несуть відповідальність за результати про-

єктних дій. Таким чином, управління проєктними ризиками реалізується незалежно один від одного та розосереджується за різними підрозділами. Результатом є низька координація управлінських дій (або навіть її повна відсутність), проблеми з прогнозуванням, ідентифікацією, а головне, з реагуванням на нові для проєкту ризики.

Поступовий перехід від фрагментарного, епізодичного та обмеженого підходу реалізації функцій проєктного ризик-менеджменту до безперервно організованої та інтегрованої концепції дасть змогу забезпечити тотальний характер управління ризиками на підприємстві, що координується у межах усього підприємства та враховує специфіку його проєктної діяльності.

У сучасній теорії ризик-менеджменту управління ризиками проєкту розглядається з позицій як процесного, так і системного підходів. Так, управління ризиками є безперервним та циклічним процесом, який визначає послідовність виконання взаємопов'язаних управлінських дій, зорієнтованих на мінімізацію негативного впливу ризиків на кінцеві результати проєкту за заданих обмежень. Такий підхід дає змогу інтегрувати усі види робіт з управління ризиками на кожному етапі проєктного циклу в єдиний ланцюг, чим забезпечує узгодження окремих процесів за цілями та синхронізує їх за часом виконання.

Логіка процесу управління ризиками проєкту дає змогу виокремити такі основні етапи його реалізації [4–6; 8; 10]:

1. Ідентифікація ризиків, яка спрямована на визначення усіх ризиків, здатних вплинути на проєкт, та документування їхніх характеристик (природа та вид ризиків, сфери та умови їх виникнення, частота виникнення та наслідки прояву, індикатори ризиків, методи реагування тощо). За результатами ідентифікації формується повний перелік можливих ризиків проєкту (long list), у якому описані як притаманні йому загрози на момент оцінки, так і потенційні ризики (нові або посилені дії існуючі), які можуть бути реалізовані в процесі виконання проєкту. Завершальною процедурою цього етапу є проведення оцінки суттєвості для проєкту кожного із виявлених ризиків з погляду ймовірних втрат внаслідок їх настання.

2. Аналіз ризиків, який дає змогу оцінити вплив наслідків прояву ризиків на параметри виконання проєкту і його кінцевий результат через поєднання методик якісної та кількісної оцінки проєктних ризиків.

Якісна оцінка передбачає облік суттєвих ризиків проєкту та формування портфеля ризиків, ранжування ризиків за ступенем важливості (значущості) з погляду пріоритетності забезпечення контролю за їхнім рівнем у процесі реалізації проєкту, діагностику джерел та причин виникнення ризиків, виявлення можливих втрат або додаткових надхо-

джень від реалізації ризиків, прогнозування різних сценаріїв розвитку несприятливих ситуацій.

Кількісний аналіз здійснюється для визначення ймовірності виникнення проєктних ризиків, проведення вартісної оцінки наслідків прояву несприятливих подій та встановлення допустимого рівня для різних категорій ризиків проєкту. За результатами проведення комплексного аналізу ризиків формується ризик-профіль проєкту, використання якого дозволяє приймати обґрунтовані рішення на основі вичерпної інформації про об'єкт управління.

3. Реагування на ризики, що передбачає розроблення детального плану дії щодо зниження рівня ризиків на усіх етапах реалізації проєкту, мінімізації негативних наслідків їх прояву та попередження появи нових ризиків, вибір методів та інструментів впливу на ризики, визначення обсягів та джерел фінансування таких робіт, а також конкретних виконавців і термінів проведення.

4. Моніторинг та контроль ризиків, який націлений на постійне відстеження потенційних зон ризиків проєкту, виявлення нових ризикоформуючих факторів, порівняння досягнутого рівня ризику із допустимим для проєкту значенням, оцінку ефективності прийнятих рішень та дієвість обраних інструментів управління, а також коригування плану реагування на ризики відповідно до проміжних результатів виконання окремих робіт проєкту та зміни параметрів його реалізації.

Кожна процедура в межах запропонованих етапів процесу управління ризиками виконується, принаймні, один раз у кожному проєкті. Незважаючи на те, що вони розглядаються як дискретні елементи з чітко визначеними характеристиками, на практиці вони можуть частково збігатися, накладатися та взаємодіяти [4, с. 42].

Системний підхід розглядає проєкт як цілісну структуру, в межах якої об'єднуються різні сфери проєктної діяльності (види робіт) та взаємодіють усі учасники, чиї інтереси пов'язані із реалізацією проєкту. Складність, неоднорідність та непередбачуваність таких взаємозв'язків зумовлюють виникнення суперечностей на критичних етапах виконання проєктних робіт, які виступають джерелом формування потенційних ризиків проєкту.

Таким чином, з позиції системного підходу управління ризиками проєкту описується як цілеспрямований вплив суб'єкту управління на об'єкт з метою забезпечення постійного контролю за рівнем допустимого для існування проєкту ризику.

Об'єктом управління виступає не стільки сам ризик як результат невизначеності, скільки джерела та причини його виникнення, механізми та особливості прояву, а також виявлені небезпеки та загрози, які можуть змінити процес виконання проєкту. Вони можуть стосуватися окремих робіт або етапів реалізації проєкту, ризикових операцій,

економічних відносин між стейкхолдерами проєкту [8, с. 181].

Суб'єктом управління ризиками є уповноважені особи чи групи осіб, які володіють відповідною компетенцією у сфері проєктного менеджменту та зацікавлені в результатах впливу на об'єкт управління. Використовуючи різні методи та інструменти управлінського впливу, суб'єкти розробляють та реалізують заходи щодо цілеспрямованого, своєчасного та адекватного впливу на рівень ризику проєкту [7, с. 399].

Функції з управління ризиками проєкту можуть бути покладені на лінійних та функціональних керівників, які здійснюють як загальне управління ризиками на підприємстві, так і безпосереднє керівництво його проєктною діяльністю (провідні спеціалісти функціональних підрозділів, фахівці з ризик-менеджменту, керівник проєкту, учасники проєктної команди, які реалізують рішення), а також фінансові аналітики, галузеві експерти, спеціалісти у сфері страхування та ін.

Склад суб'єктів управління ризиками проєктної діяльності формується індивідуально для кожного підприємства, виходячи із його кадрового потенціалу, інвестиційної активності та досвіду реалізації подібних проєктів.

Якщо управління ризиками на підприємстві інтегроване в загальну систему корпоративного менеджменту, то політика реагування на можливі ризики в процесі виконання проєкту реалізовується провідними менеджерами функціональних підрозділів підприємства спільно із керівником проєкту, який координує управлінські дії. Така форма організації характерна для тих підприємств, проєктна діяльність яких носить несистематичний характер; реалізовані проєкти незначні за обсягом фінансування та термінами виконання, а тому немає доцільності трансформувати існуючу структуру управління та утримувати спеціальних підрозділ з управління проєктними ризиками.

Якщо проєктна діяльність виокремлена як самостійна сфера управління, то загальне керівництво ризиками проєкту здійснює безпосередньо проєкт-менеджер, який формує власну команду, визначає стратегію та тактику попередження негативного впливу ризиків на кінцеві результати проєкту, за які він особисто несе відповідальність. Така модель особливо ефективна в умовах високої інвестиційної активності на підприємстві, що вимагає адаптації існуючої організаційної структури управління до вимог проєктної діяльності.

Водночас система ризик-менеджменту підприємства може бути організована на засадах дуальності, коли частина функцій з управління ризиками проєкту передається на зовнішнє виконання, або його безпосереднім учасникам, які залучені до

реалізації окремих видів робіт (етапів проєкту), або третім особам, які беруть на себе зобов'язання компенсувати збитки в разі виникнення ризиків (страхові компанії, банки).

Аналіз практики реалізації проєктів доводить необхідність створення спеціального органу управління ризиками проєкту (підрозділу, групи) або делегування таких повноважень окремій особі з відповідними функціональними обов'язками та ресурсних забезпеченням, які наділені правом приймати рішення щодо попередження негативних наслідків реалізації ризиків на усіх етапах виконання проєкту. Існування такого органу управління на підприємстві аж ніяк не виключає можливості залучення для посилення обґрунтованості проєктних рішень кваліфікованих спеціалістів у сфері ризик-менеджменту, які здійснюють професійне консультування та довіряє управління проєктними ризиками на договірних засадах.

Отже, підсумовуючи вищесказане, можна узагальнити, що управління ризиками проєкту з позиції процесного підходу зорієнтоване на координацію проєктних робіт у часі та просторі відповідно до поставлених цілей, тоді як використання системного підходу зміщує фокус уваги на особливостях взаємовідносин між елементами системи задля забезпечення адекватного та своєчасного реагування на можливі ризики в процесі виконання проєкту. Поєднання цих двох підходів дозволить виділити ключові компоненти процесу управління ризиками проєкту, взаємодія яких забезпечить системний вплив на об'єкт управління (рис. 1).

Цілеспрямований вплив на об'єкт управління здійснюється за допомогою спеціальних методів та інструментів реагування на потенційні і реальні загрози реалізації проєкту, застосування яких дозволяє змінити рівень прийнятих ризиків та утримувати їхні значення в межах допустимих для підприємства значень (лінії толерантності до

ризиків). Ефективність процесу управління ризиками в умовах невизначеності безпосередньо залежить від якості, актуальності та достовірності інформації, на основі якої приймаються обґрунтовані рішення щодо мінімізації ймовірності виникнення негативних наслідків ідентифікованих загроз для досягнення очікуваних результатів виконання проєкту.

Для забезпечення стабільності грошових потоків проєкту необхідно встановлювати відповідні межі відхилень від поставлених цілей. Такі орієнтири визначають величину ризику (збитків), які підприємство готове прийняти, витримати та оптимізувати без загрози втрати інвестованого у проєкт капіталу. Таким чином, найбільш важливі рішення в управлінні проєктними ризиками визначаються тим, який рівень ризику допустимий для підприємства і чи виправдовує його очікувана дохідність проєкту. Саме ці критерії й визначають модель управління ризиками проєкту (консервативну, агресивну чи зважену), яка базується на встановленні балансу між «максимізацією прибутку» та «мінімізацією ризиків» у проєктній діяльності підприємства.

Реалізація консервативної моделі управління відображає прагнення проєкт-менеджера ухилятися від ризиків з метою мінімізації негативних наслідків настання несприятливих подій у процесі реалізації проєкту. Відмова від високоризикових операцій (робіт) дає змогу подбати про безпеку вкладень капіталу та утримувати показники прибутковості проєкту на рівні, не нижчому від очікувань його власників (інвесторів). Агресивна модель управління націлена на свідоме прийняття ризику та передбачає максимізацію прибутку проєкту, навіть якщо величина ймовірних збитків від настання ризиків повністю не компенсується відповідним приростом доходу. Основне завдання управління ризиками за цієї моделі полягає в обмеженні рівня ризиків проєкту допустимими для нього значеннями або в попередженні

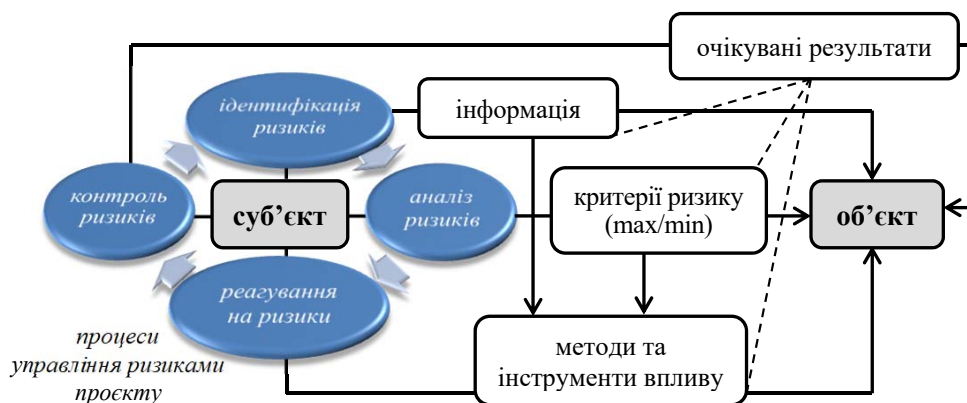


Рис. 1. Взаємодія елементів процесного та системного підходів в управлінні ризиками проєкту

Джерело: авторська розробка

настання несприятливих подій на усіх етапах проєктного циклу. Зважена модель управління ризиками проєкту передбачає прийняття таких рішень, у яких підвищення ризикованості виконання окремих робіт компенсується адекватною зміною прибутковості. Вона передбачає як мінімізацію ризику, так і максимізацію прибутків проєкту, причому нейтралізація негативних наслідків ризикових подій відбувається безпосередньо під час її настання.

Слід зазначити, що які б рішення не приймалися в процесі реалізації проєкту, їхньою стратегічною метою повинно бути лише балансування між ризиком та дохідністю без спроб повністю усунути ризик. Суперечність, що виникає між мотивованим прагненням до ризику і бажанням знизити його негативний вплив на цілі проєкту, згладжується через розроблення дієвих методів управління ризиком, обґрунтоване застосування яких дає змогу приймати результативні управлінські рішення.

Узагальнення існуючих у науковій літературі підходів до розроблення інструментарію ризик-менеджменту [1, с. 107; 3, с. 67; 4, с. 44; 5, с. 22; 9, с. 285] з урахуванням особливостей проєктної діяльності підприємства дає змогу виділити організаційні та економічні методи управління ризиками проєкту.

Організаційні методи управління побудовані на функції контролю рівня проєктних ризиків та передбачають проведення превентивних заходів щодо зниження ймовірності реалізації потенційних загроз і попередження виникнення негативних наслідків для проєкту. Практична реалізація цих методів управління ризиками відбувається через:

- уникнення ризиків – полягає у розробленні заходів внутрішнього характеру, які повністю виключають конкретний вид ризику через відмову від діяльності, яка може містити загрози реалізації проєкту (здійснення високоризикових операцій, співпраця із ненадійними партнерами та виконавцями проєктних робіт тощо). Уникнення ризиків є одним із найскладніших методів ризик-менеджменту, оскільки передбачає безперервний пошук альтернативних способів безризикової діяльності та свідому відмову від прийняття ризикових рішень, що в майбутньому може обернутися втраченими можливостями для розвитку проєкту;

- локалізація ризиків – передбачає виокремлення найбільш небезпечної ділянки або етапу реалізації проєкту та посилення контролю за виконанням робіт з метою усунення негативного впливу на цілі і кінцеві результати проєкту. Ефективність цього методу проявляється лише за умови, якщо можна чітко ідентифікувати джерело ризику та обмежити зону його поширення;

- диверсифікація ризиків – дозволяє зменшити концентрацію ризиків за рахунок їх роз-

поділу між різними видами робіт, об'єктами та активами проєкту. З позиції проєктної діяльності диверсифікація ризиків передбачає вкладення капіталу у різні проєкти, які не пов'язані між собою, тим самим забезпечуючи сумарну прибутковість інвестиційного портфеля. У межах окремо взятого проєкту розподіл ризиків здійснюється за джерелами його фінансування, ресурсами та їх постачальниками, споживачами майбутнього продукту проєкту та ринками його збуту. Правильне застосування цих методів дозволяє нейтралізувати негативні наслідки проведення ризикових операцій за рахунок додаткового приросту вартості проєкту, отриманого в результаті дисипації ризиків;

- зменшення ризиків – об'єднує заходи раннього реагування на можливі загрози реалізації проєкту, які спрямовані на запобігання ризикам та мінімізацію їхнього негативного впливу на кінцеві результати проєкту. Обмеження рівня ризику проєкту забезпечується за рахунок проведення моніторингу зовнішнього середовища проєкту та прогнозування ймовірності виникнення ризикових подій, систематичного відстеження ознак та потенційних зон формування ризиків проєкту, стратегічного планування змін у процесі його реалізації, організації внутрішнього аудиту процесів виконання проєктних робіт, лімітування ризиків тощо. Слід зазначити, що означені методи попередження ризиків є найбільш трудомісткими, вимагають значних фінансових затрат та наявності технічних засобів підтримки управлінських рішень.

Слід зазначити, що успіх реалізації таких попереджувальних заходів вимагає проведення значної аналітичної роботи, а тому методи зменшення ризику є найбільш трудомісткими.

Економічні методи управління ризиками передбачають фінансову компенсацію понесених збитків проєкту внаслідок настання несприятливих ситуацій у процесі виконання проєкту. Цільове призначення таких методів полягає у максимально швидкому фінансуванні відновлення проєкту з мінімальними втратами для усіх його учасників.

В основі економічних методів реагування лежить механізм страхування наслідків появи ризиків, який реалізовується через:

- прийняття ризиків під відповідальність інвестора шляхом створення резервних фондів на засадах самофінансування. Наявність таких резервів дозволяє покрити невідворотні збитки проєкту, які не піддаються нейтралізації, за рахунок власних коштів без шкоди для фінансування поточних потреб проєкту та оперативно усунути збої у виконанні проєкту;

- передачу частини проєктних ризиків третім особам (страховим компаніям, банкам) за визначену плату або певні фінансові гарантії для

захисту майнових інтересів учасників проекту. Страхування ризику здійснюють у тому разі, коли учасники проекту неспроможні забезпечити реалізацію проекту за настання тієї чи іншої ризикової події власними силами [4, с. 44];

– розподіл ризиків між учасниками, які задіяні у проєкті та виконують окремі його етапи або види робіт. Кожен із контрагентів несе часткову відповідальність за невиконання проєкту та покриває понесені втрати в разі матеріалізації ризику, які від них залежать.

Проблема вибору конкретного способу реагування на ризики полягає у цілеспрямованому пошуку оптимального, доцільного та економічно вигідного в цій ситуації інструменту впливу, що здатний забезпечити прийнятний для проєкту рівень ризику, за якого буде досягнутий баланс між очікуваною вигодою та загрозою виникнення втрат.

Висновки з проведеного дослідження. Запровадження принципів ризик-менеджменту в проєктну діяльність підприємства дозволяє перейти від реактивної моделі управління ризиками до превентивної, яка зорієнтована на попередження матеріалізації потенційних ризиків та мінімізації можливих втрат. За такого підходу управлінський вплив випереджує появу ризикових факторів та подій, які можуть негативно вплинути на реалізацію проєкту. Така орієнтація системи управління ризиками забезпечує стабільні умови реалізації проєкту, високий рівень безпеки та дотримання усіх встановлених обмежень щодо його цілей та кінцевих результатів.

Запропонований підхід до організації ризик-менеджменту покликаний синтезувати усі види робіт, які входять до циклу управління ризиками, в безперервний і динамічний процес, в ході якого здійснюється систематичний та цілеспрямований вплив на рівень проєктного ризику відповідно до прийнятих критеріїв (максимізація прибутку або мінімізація ризику). Практична реалізація функцій ризик-менеджменту в проєктній діяльності відбувається через застосування спеціальних методів реагування, які передбачають використання різних організаційних форм контролю за ризиками та наслідками їх реалізації та засобів фінансування можливих втрат проєкту як компенсації за прийнятий ризик.

Правильний вибір елементів управління ризиками проєкту дозволить сформувати дієву систему ризик-менеджменту, яка дасть змогу своєчасно ідентифікувати та оперативно реагувати на потенційні загрози проєкту, тим самим концентруючи зусилля на обмеженні негативного впливу наслідків ризиків та посиленні дії позитивних ефектів реалізації ризикових операцій.

Подальші наукові дослідження мають стосуватися пошуку інструментів обґрунтування критеріїв та технології вибору методів управління ризиками на кожному етапі життєвого циклу проєкту.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Різник В.В. Ризик-менеджмент в управлінні проєктами. *Економічний вісник університету*. 2011. Вип. 17. С. 103–108.
2. Верещагіна Г.В., Плеханова Т.Є. Впровадження системи ризик-менеджменту на підприємстві в умовах інноваційної діяльності. *Modern Economics*. 2018. № 7. С. 41–51. URL: <https://modecon.mnau.edu.ua/issue/7-2018/UKR/vereshchagina.pdf> (дата звернення: 28.08.2020)
3. Макалюк І.В., Бабенко І.О. Управління ризиками інвестиційних проєктів. *Сучасні проблеми економіки і підприємництва*. 2016. № 18. С. 63–70.
4. Скопенко Н.С., Євсєєва І.В., Москаленко В.О. Управління ризиками в проєктному менеджменті. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 24. С. 41–44.
5. Данченко О.Б. Огляд сучасних методологій управління ризиками в проєктах. *Управління проєктами та розвиток виробництва*. 2014. № 1 (49). С. 16–25.
6. Башинська І.О., Макарець Д.О. Управління ризиками в проєктах. *Економіка. Фінанси. Право*. 2017. № 5/2. С. 38–40.
7. Коленда Н.В. Поняття системи ризик-менеджменту підприємства. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. Вип. 22. С. 398–401. URL: <http://global-national.in.ua/archive/22-2018/77.pdf> (дата звернення: 28.08.2020).
8. Черчик Л.М., Бегун С.І., Івашкевич І.М. Система ризик-менеджменту підприємства: сутність та складові. *Економічний форум*. 2017. № 1. С. 178–182.
9. Вербіцька І.І. Ризик-менеджмент як сучасна система управління ризиками підприємницьких структур. *Сталий розвиток економіки*. 2013. № 5. С. 282–291.
10. Проскура В.Ф., Білак Р.Г. Методологічні підходи до управління ризиками. *Економіка та суспільство*. 2017. Вип. 9. С. 599–607.

REFERENCES:

1. Riznyk V.V. (2011) Ryzyk-menedzhment v upravlinni proektamy [Risk management in project management]. *Economic Bulletin of the University*, vol. 17, pp. 103–108.
2. Vereshchagina H.V., Pliechanova T.Ye. (2018) Vprovadzhennia systemy ryzyk-menedzhmentu na pidpriemstvi v umovakh innovatsiinoi diialnosti [Implementation of risk-management system in enterprise in conditions of innovation activity]. *Modern Economics* (electronic journal), no. 7, pp. 41–51. Available at: <https://modecon.mnau.edu.ua/issue/7-2018/UKR/vereshchagina.pdf> (accessed 28 August 2020).
3. Makaliuk I.V., Babenko I.O. (2016) Upravlinnia ryzykamy investytsiinykh proektiv [Risk management of investment projects]. *Modern Problems of Economics and Business*, no. 18, pp. 63–70.
4. Skopenko N.S., Yevsieieva I.V., Moskalenko V.O. (2013) Upravlinnia ryzykamy v proektnomu menedzhmenti [Risk control in project management]. *Investment: Practice and Experience*, no. 24, pp. 41–44.
5. Danchenko O.B. (2014) Ohliad suchasnykh metodolohii upravlinnia ryzykamy v proektakh [Review of

actual risk management metologies in projects]. *Project Management and Development of Production*, no. 1 (49), pp. 16–25.

6. Bashynska I.O., Makarets D.O. (2017) Upravlinnia ryzykamy v proektakh [Risk management in projects]. *Economics. Finances. Law*, no. 5/2, pp. 38–40.

7. Kolenda N.V. (2018) Poniattia systemy ryzyk-menedzhmentu pidpriemstva [Concept of enterprise risk management system]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky* [Global and National Problems of Economics] (electronic journal), vol. 22, pp. 398–401. Available at: <http://global-national.in.ua/archive/22-2018/77.pdf> (accessed 28 August 2020).

8. Cherchyk L.M., Behun S.I., Ivashkevych I.M. (2017) Systema ryzyk-menedzhmentu pidpriemstva: sutnist ta skladovi [The system of corporate risk manag.: its essence and components]. *Economic Forum*, no. 1, pp. 178–182.

9. Verbitska I.I. (2013) Ryzyk-menedzhment yak suchasna systema upravlinnia ryzykamy pidpriemnytskykh struktur [Risk management as a modern risk management system of enterprise structures]. *Sustainable Development of Economy*, no. 5, pp. 282–291.

10. Proskura V.F., Bilak R.H. (2017) Metodolohichni pidkhody do upravlinnia ryzykamy [Methodological approaches to risk management]. *Economy and Society*, vol. 9, pp. 599–607.

РОЗРОБЛЕННЯ МЕТОДОЛОГІЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ
ВИНОРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВTHE METHODOLOGY ELABORATION FOR WINEMAKING
ENTERPRISES DEVELOPMENT STRATEGY

УДК 330.3

<https://doi.org/10.32843/bses.56-8>**Каламан О.Б.**к.е.н., доцент кафедри
менеджменту і логістики
Одеська національна академія
харчових технологій**Пурцхванідзе О.В.**к.ф.н., доцент кафедри
менеджменту і логістики
Одеська національна академія
харчових технологій**Мандрикін Д.В.**магістр кафедри
менеджменту і логістики
Одеська національна академія
харчових технологій**Kalamana Olga**Odessa National Academy
of Food Technologies**Purtskhvanidze Olga**Odessa National Academy
of Food Technologies**Mandrykin Denis**Odessa National Academy
of Food Technologies

У статті розглянуто історичні аспекти формування та розвитку поняття «методологія». Показана трансформація змісту і сутності досліджуваного терміна. Окреслено предмет методології формування стратегії розвитку виноробних підприємств. Показана центральна ланка методології дослідження, що відповідає потребам суспільства і відображає їх. Як основний мотив дослідження визначено єдність напрямів розвитку виноробних підприємств, інтегрованих у форматі організованого підходу. Зображено методологію формування та реалізації стратегії розвитку виноробних підприємств, алгоритм формування методології стратегії розвитку виноробних підприємств та логічну послідовність дій у стратегічному управлінні виноробними підприємствами. Сформовано результат проведеного дослідження, що заснований на наведеній логічній послідовності щодо виноробних підприємств як виробничо-економічної системи, та визначено структурно-логічні блоки стратегії сталого розвитку.

Ключові слова: методологія, стратегія розвитку, виноробні підприємства, стратегічне управління, методологія стратегії.

В статье рассмотрены исторические аспекты формирования и развития понятия

«методология». Показана трансформация содержания и сущности исследуемого понятия. Очерчен предмет методологии формирования стратегии развития винодельческих предприятий. Показано центральное звено методологии исследования, отвечающее потребностям общества и отражает их. Как основной мотив исследования определено единство направлений развития винодельческих предприятий, интегрированных в формате организованного подхода. Изображена методология формирования и реализации стратегии развития винодельческих предприятий, алгоритм формирования методологии стратегии развития винодельческих предприятий и логическая последовательность действий в стратегическом управлении винодельческими предприятиями. Сформирован результат проведенного исследования, основанный на приведенной логической последовательности винодельческих предприятий как производственно-экономической системы, и определены структурно-логические блоки стратегии устойчивого развития.

Ключевые слова: методология, стратегия развития, винодельческие предприятия, стратегическое управление, методология стратегии.

The article considers the historical aspects of the formation and development of the concept of "methodology" from ancient times to the present. The transformation of the content and essence of the studied term is shown. The general characteristics of methodology as a philosophical doctrine, a set of principles, the doctrine of the system of activity, etc. are revealed. It is noted that most authors highlight its main structural elements. The subject of methodology for the formation of strategy for the development of wineries is identified. The central link of the research methodology that meets the needs of society and reflects them is shown. The main motive of the study is the unity of directions of development of wineries, integrated in the format of the organic approach. It is noted that the organismic approach is based on the synthesis of modern traditional and alternative concepts and ideas in the field of agricultural economics. Accordingly, the purpose of the research methodology is to develop theoretical and methodological provisions, approaches and recommendations of methodological and applied nature for the formation and implementation of strategies for the development of wineries. It is emphasized that the tasks of the methodology are the means, conditions, elements, tools and approaches necessary and sufficient to obtain objectively true knowledge, the use of which will ensure the achievement of goals. The methodology of formation and realization of strategy of development of wineries, algorithm of formation of methodology of strategy of development of wineries and logical sequence of actions in strategic management of wineries are represented. The result of the research is formed, which is based on the given logical sequence concerning wineries as a production and economic system, the structural and logical blocks of the strategy of sustainable development are determined. It is noted that in the process of developing a strategy for sustainable development of wineries in a particular region must take into account the goals, objectives, deadlines, targets and development guidelines specified in similar strategic programs and projects.

Key words: methodology, development strategy, winemaking enterprises, strategic management, strategy methodology.

Постановка проблеми. Досліджуючи методологію розроблення стратегій, спрямованих на забезпечення сталого розвитку виробничо-економічних систем, важливим є всебічне вивчення категорії «методологія», що дасть змогу використовувати максимально повний набір атрибутів, які їй властиві. З метою систематизації підходу до вивчення основ методології наукового дослідження доцільно побудувати таку послідовність логіки вивчення:

1. Дослідження й аналіз історичних аспектів формування і розвитку категорії «методологія» і її змісту.

2. Вивчення логічної структури методології, її елементного складу.

3. Побудова й опис методологічної моделі щодо розроблення стратегії розвитку виноробних підприємств з використанням попередніх результатів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження стратегічного процесу є ключовим науковим напрямом багатьох відомих учених, зокрема І. Ансоффа [1], А. Аакера [2], Р. Акоффа [3], Г. Мінцберга [4], М. Портера [5], В. Віханського [6], О. Трухана [7], А. Наливайко [8], І. Смоліна [9], В. Пастухової [10], І. Агеєвої [11], І. Седікової [12] та інших [13]. Проте сьогодні відсутні

ґрунтовні дослідження, в яких була би приділена необхідна увага питанням методології розроблення стратегії розвитку виноробних підприємств.

Постановка завдання. Ситуація, що сформувалася в науковому просторі щодо питань стратегічного розвитку, є досить цікавою. Так, зазначене поняття було досить всебічно розглянуте, проте відсутнє осмислене обґрунтування саме методології стратегії розвитку виноробних підприємств та її безпосереднє розроблення. Такий стан справ зумовлений перш за все змінюваними умовами господарювання сучасних підприємств, що ускладнює розроблення методологічної підтримки стратегії розвитку, з одного боку, та недостатньою увагою, що мала би приділятися виноробній галузі України як найперспективнішому напрямку розвитку АПК – з іншого.

Виклад основного матеріалу. Характеризуючи історичні аспекти формування методологічного інструментарію, цей процес можна розподілити на етапи. Перший – це формування методології як системи принципів і способів організації та побудови теоретичної і прикладної діяльності, що відноситься до античних часів. Ця проблематика як напрям пізнання розглядалася Сократом, Платоном, Аристотелем [14].

Починаючи з давніх часів поняття «методологія» було бінарним, поєднуючи «метод» і «вчення», «знання». Таким чином, вивчаючи категорію «методологія», необхідно проаналізувати її базову складову частину – поняття «метод». Під методом розуміється система способів і прийомів дослідження, спрямованих на теоретичне і практичне освоєння дійсності. Значення методу полягає у його функціях, а відповідність методу вимогам наукового дослідження зумовлена критеріями науковості.

На другому етапі (період Нового часу) дослідження, присвячені тематиці методології, зумовлені зароджуваною капіталістичною формацією, що реалізовували Ф. Бекон з його індуктивним емпіричним підходом до природи явищ, Галілей і Декарт, які вивчали принципи механічної будови світу. До другого етапу включно методологія розглядалася буквально як вчення про методи діяльності, що безпосередньо впливає з перекладу її значення («метод» і «логос» – вчення). Таким чином, розуміння методології зводилося до здійснення аналізу методів, що обмежувало можливості її розвитку [15; 16].

Наступний етап розвитку методологічних досліджень припадав на XIX – поч. XX ст., що пояснюється стрибком науково-технічного розвитку, який встановив низку завдань із диференціації та інтеграції наукової думки і знань, появою нових дисциплін, розвитком наукових напрямів, які зробили науку інструментом продуктивних сил. В цей час питання розвитку і вивчення методології виходить на якісно новий рівень, трансформуючись із сукупності уявлень про основи науково-пізнавальної діяльності в спеціалізовану і відокремлену галузь

знань, яка характеризується наявністю спрямованості на вивчення внутрішніх процесів і механізмів, логіки руху і організацією знання. У працях П. Дюгема, Е. Кассієра, Е. Маха та інших розроблялися методологічні напрями в гуманітарних, історичних, соціальних та інших науках [14]. Найбільш помітну роль в цьому напрямі зіграли М. Вебер, В. Віндельбанд, В. Дільтей, П. Риккерт. Також на процес розвитку методологічної думки істотний вплив зробили дослідження, пов'язані із застосуванням методів математичної логіки: метод точного логічного аналізу, метод використання логічної формалізації тощо [14; 16].

Четвертий етап, під час якого методологія розвивалася як самостійна галузь наукового пізнання, тривав до початку 80-х рр. XX ст. і характеризувався динамічними процесами, серед яких відзначається перетворення методології в безпосередню технологію мислення (школа Г.П. Щедровицького) [17]. Основним завданням методології на цьому етапі було фактичне нормування мислення. Він отримав назву нормативного і призвів до її формалізації, що негативно відобразилося на інтересі до нього дослідницької діяльності.

Новітній, п'ятий етап розвитку методологічних досліджень почався в середині 1950-х рр., коли в абсолютно різних напрямках інтенсивно починає розвиватися як загальна, так і спеціальна методологія. В цей же час свій розвиток отримує програма логіки наукових досліджень, представником якої став С.Б. Кримський та інші вчені [18; 19]. За часів СРСР становлення методології як науки відбувалося протягом 60–70-х рр. XX ст. Таке «відставання» від світової думки було зумовлено політичними й ідеологічними причинами. Однак завдяки роботам В.І. Садовського [20], В.С. Швірева [21], Г.П. Щедровицького [17], Е.Г. Юдіна [22] та інших авторів цей напрям досліджень став розвиватися всупереч ідеологічному тиску.

На підставі дослідження наукових течій і поглядів, які вивчають процес методології, сформулюємо основні напрями, що характеризують методологію: філософське вчення про методи пізнання і перетворення дійсності; сукупність світоглядних принципів, що застосовуються до пізнавального процесу і духовної творчості, включаючи практичну діяльність; вчення про систему принципів і способів організації та побудови теоретичної і практичної діяльності і системи; специфічної сфери філософського аналізу наукового мислення; вчення про структуру, логічну організацію, методи та засоби діяльності; принципи побудови, форми і способи наукового пізнання; типи раціонально-рефлексивної свідомості, спрямованої на вивчення, формування та вдосконалення методів у духовній і практичній діяльності [19; 20; 21].

Більшість авторів, що присвятили свої праці становленню і розвитку методології, виділяють

такі її елементи, як: предмет, об'єкт, мета, завдання, гіпотези, засоби і методи. Відповідно до завдань дослідження необхідно розробити методологічну основу, що стосується формування стратегії розвитку виноробних підприємств. Як предмет у методології розроблення стратегії розвитку виноробних підприємств виступає сукупність виробничо-економічних, технологічних, соціальних та інших відносин і процесів, що мають суб'єктивну й об'єктивну природу і зумовлюють формування і функціонування всієї сукупності виноробних підприємств.

Для визначення центральної ланки методології дослідження – цілі – важливо позначити мотив дослідження, що відповідає потребам суспільства і відображає їх. Основним мотивом проведеного дослідження визначено єдність напрямів розвитку виноробних підприємств, інтегрованих у форматі організаційного підходу. Пошук нової ідеологічної платформи й узагальнення існуючих теоретико-методологічних розробок визначили необхідність застосування саме організаційного підходу до формування методології розроблення стратегії розвитку виноробних підприємств. Організаційний підхід заснований на синтезі сучасних традиційних та альтернативних концепцій та ідей у сфері економіки сільського господарства. Відповідно, мета методології дослідження полягає в розробленні теоретико-методологічних положень, підходів і рекомендацій методологічного та прикладного характеру щодо формування і реалізації стратегії розвитку виноробних підприємств.

Завданнями методології виступають засоби, умови, елементи, інструменти та підходи, необхідні і достатні для отримання об'єктивно-істинного знання, використання якого забезпечить досягнення поставлених цілей. Стосовно цього дослідження комплекс завдань включає в себе:

- 1) здійснення досліджень ґносеологічного характеру, спрямованих на виявлення, аналіз, систематизацію і уточнення: генезису, чинників і принципів формування і функціонування, теоретичних основ і характеристик економічного розвитку і зростання підприємств (рис. 1).

- 2) реалізація основного завдання включає розроблення концепції стратегії розвитку виноробних підприємств;

- 3) здійснення комплексу заходів прикладного характеру, відповідно до яких здійснюється поставка таких завдань:

1. Аналітичні завдання, виконання яких дозволить сформувати обґрунтоване уявлення щодо стану і тенденцій функціонування виноробних підприємств на різних територіальних рівнях, та характер факторного середовища, що детермінує процеси всередині підприємств і поза ними.

2. Розроблювальні завдання, вирішення яких дозволить розрахувати прогностичні показники функці-

онування з подальшим розробленням сценаріїв, що являють собою напрями реалізації стратегії розвитку.

3. Завдання з реалізації алгоритмів розроблених заходів і впровадження механізмів, дія яких сприятиме розвитку виноробних підприємств.

На основі вищевикладеного був розроблений алгоритм формування методології стратегії розвитку виноробних підприємств (рис. 2). Дотримання цього взаємозв'язку логічних елементів дозволяє забезпечити обґрунтованість і послідовність дослідження змісту методології стратегії розвитку виноробних підприємств. При цьому важливо визначити стратегію й розробити дієві інструменти розвитку об'єкта планування для його розвитку.

Розроблена методологія стратегії розвитку виноробних підприємств має стати організаційно-методичним забезпеченням управління і пов'язати поетапні дії щодо досягнення поставленої мети. Хронологічна послідовність таких етапів повинна повністю корелювати з логікою наукового дослідження, яка, в свою чергу, має базуватися на наявності взаємопов'язаних між собою елементів, таких як: теорія – концепція – методологія – розроблення і реалізація стратегії.

1. Теоретичні дослідження стосуються предмету, об'єкта, суб'єктів, процесів функціонування і факторів, що визначають характер і специфіку цих процесів. Крім дослідження генезису, особливостей і ознак об'єкта дослідження важливим є розгляд і систематизація особливостей функціонування виноробних підприємств із сформованими ними протиріччями. Саме таке поєднання дозволяє виявити потенційні точки, впливаючи на які в подальшому, суб'єкти зовнішнього і внутрішнього середовища виноробних підприємств отримують можливість управління різними процесами всередині підприємства і поза ним, що в кінцевому рахунку повинно відбитися на результатах функціонування цієї виробничо-економічної системи.

2. Концептуальний складник є ідейним етапом стратегії розвитку виноробних підприємств, що містить основні цілі, завдання та ідеї, які є смисловим наповненням стратегії розвитку. Ці ідеї повинні бути доповнені необхідними деталями і формувати конкретну реалізовану мету кожного етапу. Стосовно виноробних підприємств концепція їхнього сталого розвитку заснована на поєднанні компонентів організаційного підходу і сукупності альтернатив його розвитку, які залежать від зовнішніх і внутрішніх факторів.

3. Наступний етап реалізується шляхом розроблення субметодології дослідження виноробних підприємств із метою визначення стратегічних напрямів сталого розвитку виробничо-економічної системи цього виду. Особливістю методики сталого розвитку в аграрному секторі економіки є велика увага, що приділяється питанням не лише

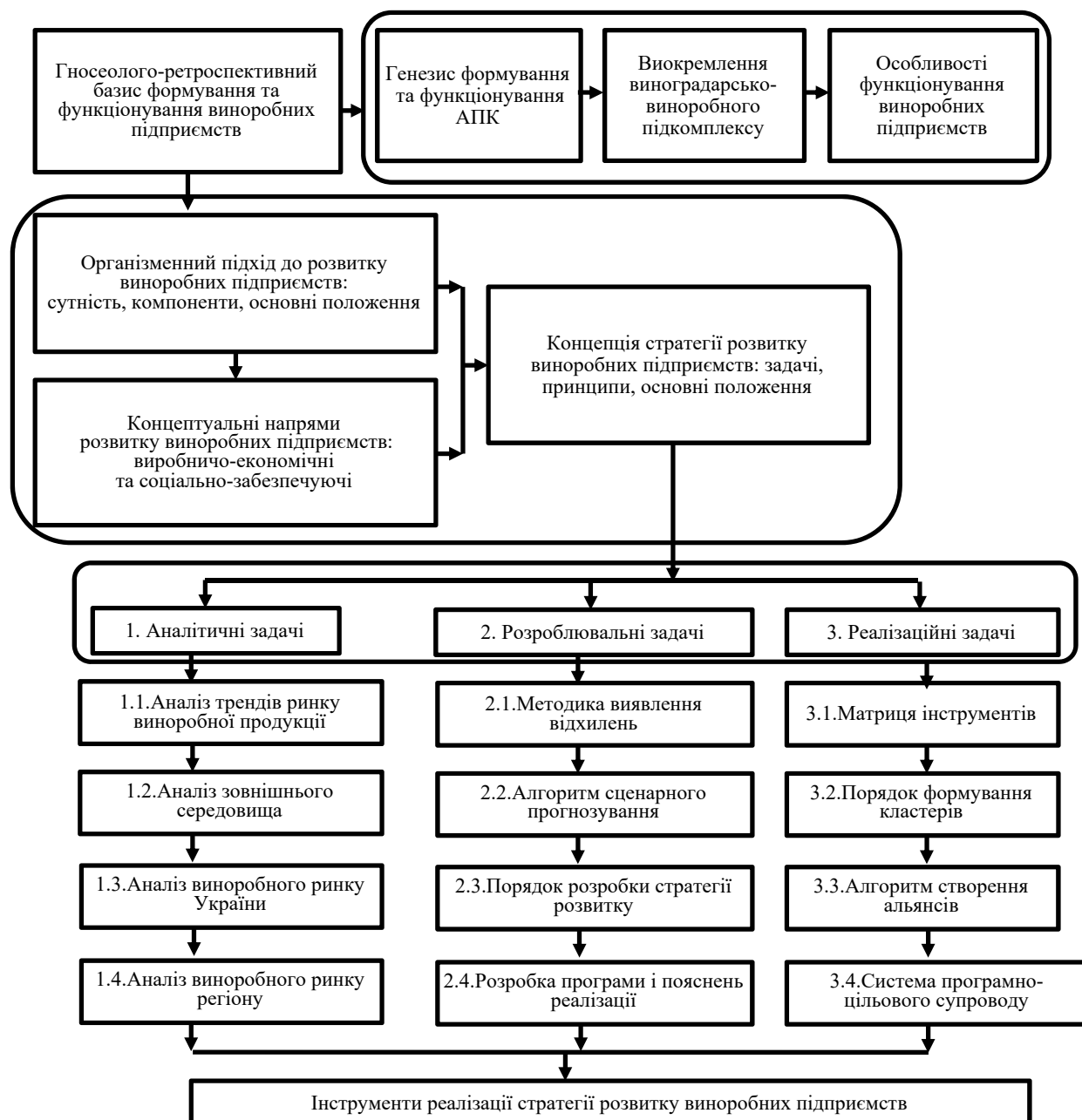


Рис. 1. Методологія формування та реалізації стратегії розвитку виноробних підприємств (перша ланка методологічної концепції)

виробничо-економічного і фінансового характеру, а й соціально-економічного розвитку, інноваціям та екологічній безпеці. Як зазначалося раніше, методологічна платформа сталого розвитку включає в себе два складники довгострокового характеру: концепцію як ідеологічний орієнтир і стратегію як інструмент стратегічного планування.

4. Наступним є етап розроблення стратегії сталого розвитку, що визначає напрями, терміни, ресурси, необхідні для забезпечення процесу розвитку виноробних підприємств з урахуванням їхньої неоднорідності в територіальному, виробничому, історичному, соціальному та інших аспектах. Стратегія сталого розвитку буде виступати як

інструмент реалізації концептуальних ідей, сформованих на попередньому етапі, і являти собою сукупність принципів вибору цілей і способів їхнього досягнення (рис. 3).

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, формулюючи результат проведеного дослідження та опираючись на наведеній логічній послідовності щодо виноробних підприємств як виробничо-економічної системи, визначено структурно-логічні блоки стратегії сталого розвитку:

1. Вступ (загальні положення), містить інформацію, що стосується: цілей і завдань стратегії сталого розвитку підприємства; пріоритетів і стратегічних орієнтирів підприємства; термінів та етапів реаліза-

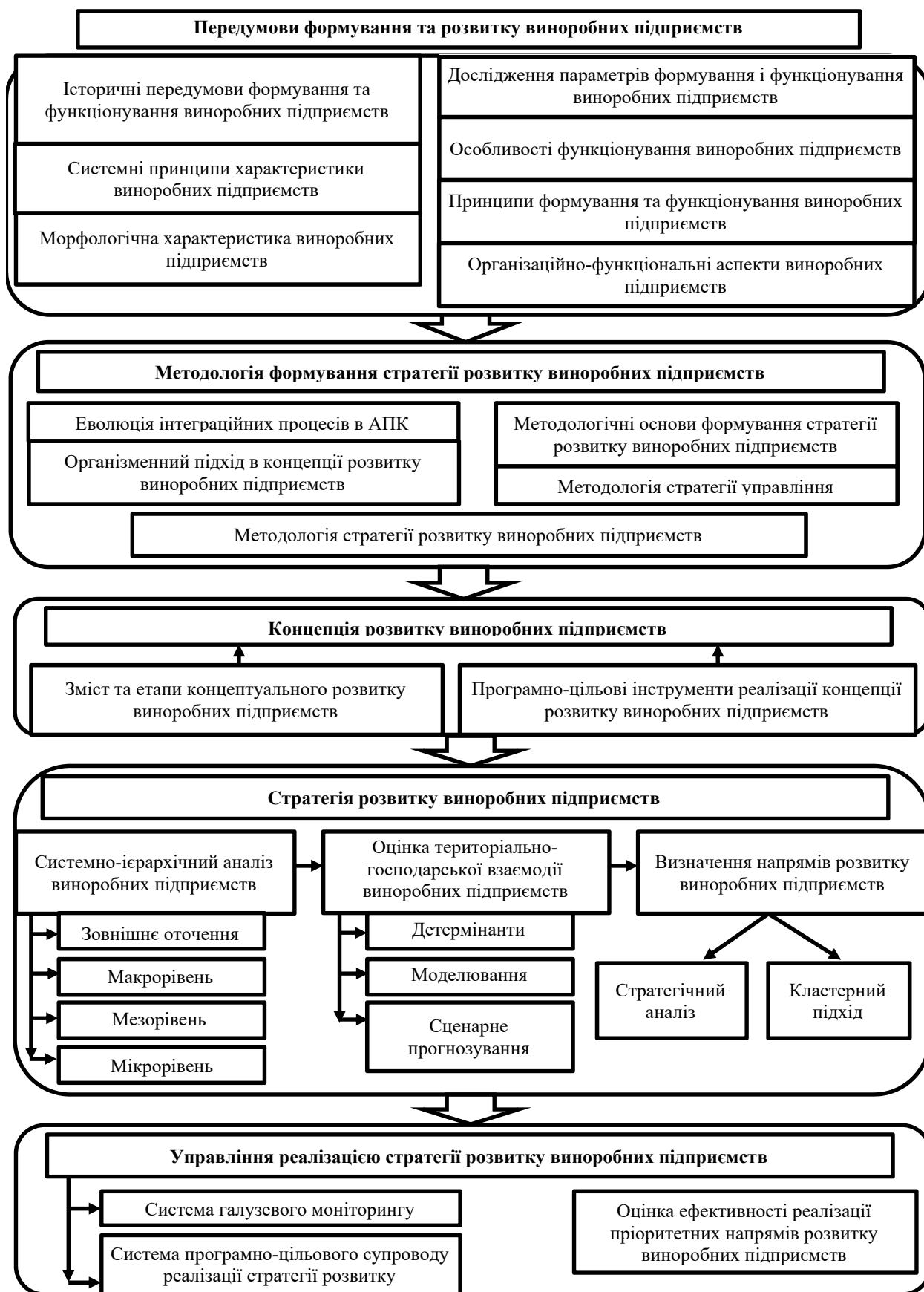


Рис. 2. Алгоритм формування методології стратегії розвитку виноробних підприємств



Рис. 3. Логічна послідовність дій в стратегічному управлінні виноробними підприємствами

ції стратегії; очікуваних результатів реалізації стратегії, критеріїв і індикаторів досягнення результатів.

2. Аналіз стану галузі, присвячений вивченню динаміки і тенденцій її функціонування протягом релевантного періоду, оцінці сучасного стану галузі на різних територіальних рівнях за такими напрямками, як: аналіз динаміки та стану виноробних підприємств на різних територіальних рівнях; оцінка показників ефективності функціонування виноробних підприємств.

3. Моніторинг сценаріїв розвитку агросоціального середовища функціонування виноробних підприємств, комплексна оцінка ключових зовнішніх і внутрішніх факторів, що зумовлюють функціонування монопродуктового підкомплексу, виявлення сильних і слабких сторін, загроз і переваг, що забезпечують можливість розвитку підприємств та інших структур, які формують підкомплекс.

4. Визначення механізмів, необхідних для досягнення цілей сталого розвитку. Відповідно до змісту стратегії сталого розвитку пропонується реалізація заходів за такими напрямками, як: економіка; державна політика; інновації; управління ризиками в сільгоспвиробництві; конкурентоспроможність; зовнішньоекономічна діяльність; інші напрями.

5. Контроль за виконанням запланованих заходів та реалізацією розроблених механізмів щодо забезпечення сталого розвитку підприємства, що полягає в моніторингу як системного інструменту

контролю за їхньою реалізацією, визначеною стратегією розвитку виноробних підприємств.

У процесі розроблення стратегії сталого розвитку виноробних підприємств окремого регіону в обов'язковому порядку повинні враховуватися цілі, завдання, терміни реалізації, цільові показники та орієнтири розвитку, зазначені в аналогічних стратегічних програмах і проектах, розроблених органами влади у співпраці з великими науковими установами та інститутами. Такий підхід дозволяє забезпечити логічну й інформаційну ув'язку і відповідність стратегії розвитку виноробних підприємств планам, які розробляються як на регіональному, так і на державному рівнях.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Ансофф І. Стратегічне управління. Москва : Економіка, 1989. 519 с.
2. Аакер А.Д. Стратегічне ринкове управління. Бізнес-стратегії для успішного менеджменту. Санкт-Петербург : Пітер, 2002. 544 с.
3. Акоф Р. Планування майбутнього корпорації. Москва : Прогрес, 1985. 328с.
4. Мінцберг Г., Куїнн Дж. Б., Гошал С. Стратегічний процес. Санкт-Петербург : Пітер, 2001. 688 с.
5. Портер М. Конкурентна стратегія: Методика аналізу галузей і конкурентів. Москва : Альпіна Бізнес Букс, 2007. 453 с.
6. Виханський О.С. Стратегическое управление: учебник. Москва : Гардарики, 1998. 296 с.

7. Трухан О.Л. Змістовна сутність поняття «стратегія підприємства»: суперечності поглядів. *Вісник ЖДТУ: Економічні науки*, 2010. № 1 (51). С. 236–241.

8. Наливайко А.П. Теорія стратегії підприємства. Сучасний стан та напрямки розвитку: монографія. Київ : КНЕУ, 2001. 227 с.

9. Смолін І.В. Стратегічне планування розвитку організації: монографія. Київ : КНТЕУ, 2004. 344 с.

10. Пастухова В.В. Стратегічне управління підприємством: філософія, політика, ефективність. Київ : КНТЕУ, 2002. 302 с.

11. Агеєва І.М., Агаркова О.В. Планування розвитку підприємства на основі розробки стратегічного набору. *Економіка харчової промисловості*. 2018. Т. 10. Вип. 2. С. 60–68.

12. Durbalova N., Sedikova I. Strategic management competitive potential of the enterprise. *Економіка харчової промисловості*. 2019. Т. 11. Вип. 4. С. 58–64.

13. Kalaman O., Savenko I., Dolynska O. Conceptual positions of enterprise strategy functioning. *Економіка харчової промисловості*. 2019. Т. 11 (3). С. 50–58.

14. Кохановський В.П., Лешкевич Т.Г., Матяш Т.П., Фатхі Т.Б. Основи філософії науки: навч. посібник для аспірантів. Ростов-на-Дону : Фенікс, 2004. 608 с.

15. Баннікова Н.В., Костюченко Т.Н., Єрмакова Н.Ю. Методичні підходи до розробки програм розвитку сільськогосподарського виробництва. *Економіка сільськогосподарських і переробних підприємств*. 2011. № 8. С. 20–23.

16. Новиков А.М., Новиков Д.А. Методологія. Москва : Синтег, 2007. 668 с.

17. Щедровицький Г.П. Проблеми методології системного дослідження. Москва : Видавництво «Знання». 1964. 48 с.

18. Котарбінський Т. Трактат про хорошу роботу. Москва : Економіка, 1975. 271 с.

19. Кримський С.Б. Наукове знання і принципи його трансформації. Київ : Наукова думка, 1974. 207 с.

20. Садівський В.І. Становлення філософії науки і системного підходу в Росії в другій половині ХХ ст. *Питання філософії*. 2004. № 1. С. 99–109.

21. Швирьов В.С. Аналіз наукового пізнання: основні напрямки, форми, проблеми. Москва : Наука. 1988. 178 с.

22. Юдін Е.Г. Системний підхід і принцип діяльності. Москва : Наука. 1978. 391 с.

6. Vikhanskiy O.S. (1998) *Strategicheskoe upravlenie* [Strategic management]. Moscow : Gardarika (in Russian)

7. Truxan O.L. (2010) Zmistovna sutnist ponyattya «strategiya pidpryyemstva»: superechnosti poglyadiv [The substantive essence of the concept of "enterprise strategy": contradictions of views]. *Bulletin of ZhSTU: Economic Sciences*, no. 1 (51), pp. 236–241.

8. Nalyvaiko A.P. (2001) *Teoriia stratehii pidpryyemstva. Suchasnyi stan ta napriamky rozvytku* [Theory of enterprise strategy. Current state and directions of development]. Kyiv : KNEU. (in Ukrainian)

9. Smolin I.V. (2004) *Strategichne planuvannya rozvytku organizaciyi* [Strategic planning of the organization]. Kyiv : KNEU. (in Ukrainian)

10. Pastukhova, V. (2012) *Stratehichne upravlinnya pidpryyemstvom: filosofiya, polityka, efektyvnist* [Strategic management philosophy, politics, efficiency], Kyiv : KNEU. (in Ukrainian)

11. Aheieva I.M., & Aharkova O.V. (2018) Planuvannya rozvytku pidpryyemstva na osnovi rozrobky stratehichnoho naboru [Enterprise development planning based on strategic set development]. *Food Industry Economics*, no. 10 (2), pp. 60–68.

12. Durbalova N., Sedikova I. (2019) Strategic management competitive potential of the enterprise. *Food Industry Economics*. no. 11, vol. 4, pp. 58–64.

13. Kalaman O., Savenko I., Dolynska O. (2019) Conceptual positions of enterprise strategy functioning. *Food Industry Economics*. no. 11, vol. 3, pp. 50–58.

14. Kokhanovskiy V.P., Leshkevych T.Gh., Matjash T.P., Fatkhi T.B. (2004) *Osnovy filosofiji nauky* [Fundamentals of philosophy of science]. Rostov-on-Don : Phoenix. (in Ukrainian)

15. Bannikova N.V., Kostjuchenko T.N., Jermakova N.Ju. (2011) *Metodychni pidkhody do rozrobky program rozvytku sil's'kogospodars'kogho vyrobnyctva* [Methodical approaches to the development of programs for the development of agricultural production]. *Economics of agricultural and processing enterprises*. no. 8, pp. 20–23.

16. Novykov A.M., Novykov D.A. (2007) *Metodologhija* [Methodology]. Moscow : Sinteg. (in Ukrainian)

17. Shhedrovyc'kij Gh.P. (1964) *Problemy metodologhiji systemnogho doslidzhennja* [Problems of system research methodology]. Moscow : Publishing house "Knowledge". (in Ukrainian)

18. Kotarbins'kij T. (1975) *Traktat pro khoroshu robotu* [Treatise on good work]. Moscow : Economics. (in Ukrainian)

19. Kryms'kij S.B. (1974) *Naukove znannja i pryncypy jogho transformaciji* [Scientific knowledge and principles of its transformation]. Kyiv : Naukova Dumka. (in Ukrainian)

20. Sadv's'kij V.I. (2004) *Stanovlennja filosofiji nauky i systemnogho pidkhodu v Rosiji v drugij polovyni XX st.* [Formation of the philosophy of science and a systematic approach in the second half of XX century]. *Questions of philosophy*. no. 1, pp. 99–109.

21. Shvyr'ov V.S. (1988) *Analiz naukovogho piznannja: osnovni naprjamky, formy, problemy* [Analysis of scientific knowledge: main directions, forms, problems]. Moscow : Science. (in Ukrainian)

22. Judin E.Gh. (1978) *Systemnyj pidkhid i pryncyp dijalnosti* [System approach and principle of operation]. Moscow : Science. (in Ukrainian)

REFERENCES:

1. Ansoff I. (1989) *Strategichne upravlinnya* [Strategic management]. Moscow : Economics. (in Ukrainian)

2. Aaker A.D. (2002) *Strategichne rynkove upravlinnya. Biznes-strategiyi dlya uspishnogo menedzhmentu* [Strategic market management. Business strategies for successful management]. Saint-Petersburg : Peter. (in Ukrainian)

3. Akoff R. (1985) *Planuvannya majbutnogo korporaciyi* [Planning the future of the corporation]. Moscow : Progress. (in Ukrainian)

4. Minczberg G., Kuyinn Dzh. B., Goshal S. (2001) *Strategichnyj process* [Strategic process]. Saint-Petersburg : Peter. (in Ukrainian)

5. Porter M. (2007) *Konkurentna strategiya: Metodyka analizu galuzej i konkurentiv* [Competitive strategy: Methods of analysis of industries and competitors]. Moscow : Alpina Business Books. (in Ukrainian)

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДІВ ВИМІРУ МОТИВАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ ПІДПРИЄМСТВ КУРОРТНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ

IMPROVEMENT OF METHODS MEASUREMENT OF PERSONNEL MOTIVATION OF ENTERPRISES RESORT AND RECREATIONAL SPHERE

У статті проаналізовано й оцінено сучасний стан мотивації персоналу на підприємствах курортно-рекреаційної сфери, обґрунтовані методологічні основи мотивації персоналу та запропоновано впровадження мотиваційного профілю персоналу підприємств курортно-рекреаційної сфери. У статті проведено експертне дослідження мотивації персоналу підприємств курортно-рекреаційної сфери, результати якого показують, що лише 25% фахівців підприємств курортно-рекреаційної сфери Одеської області прагнуть віддати роботі всі свої зусилля і набуті знання, а ще 35% опитаних виконують усе, що від них очікують, але не більше. Для виміру мотиваційного потенціалу персоналу було застосовано такий інструментарій, як мотиваційний профіль персоналу, який визначається за допомогою виявлення у працівників їхнього ставлення до мотиваційних факторів і дає змогу з певною мірою обґрунтованості розробляти конкретні управлінські заходи щодо підвищення мотиваційного потенціалу персоналу підприємства.

Ключові слова: мотивація персоналу, мотиваційний потенціал, підприємства курортно-рекреаційної сфери, курортно-рекреаційна сфера, організація праці, мотиваційний профіль персоналу.

В статье проанализировано и оценено современное состояние мотивации пер-

сонала на предприятиях курортно-рекреационной сферы, обоснованы методологические основы мотивации персонала и предложено внедрение мотивационного профиля персонала предприятий курортно-рекреационной сферы. В статье проведено экспертное исследование мотивации персонала предприятий курортно-рекреационной сферы, результаты которого показывают, что лишь 25% специалистов предприятий курортно-рекреационной сферы Одесской области стремятся отдать работе все свои усилия и приобретенные знания, а еще 35% опрошенных выполняют все, что от них ожидают, но не более. Для измерения мотивационного потенциала персонала был применен такой инструмент, как «мотивационный профиль персонала», который определяется с помощью выявления у работников их отношения к мотивационным факторам и позволяет с определенной степенью обоснованности разрабатывать конкретные управленческие мероприятия по повышению мотивационного потенциала персонала предприятия.

Ключевые слова: мотивация персонала, мотивационный потенциал, предприятия курортно-рекреационной сферы, курортно-рекреационная сфера, организация труда, мотивационный профиль персонала.

УДК 331.1:331.108

<https://doi.org/10.32843/bSES.56-9>

Нечева Н.В.

к.е.н., старший викладач
кафедри туристичного
та готельно-ресторанного бізнесу
Одеський національний
економічний університет

Niecheva Natalia

Odessa National Economic University

In article analyzed and evaluated the current state of motivation in enterprises of resort and recreation sphere, grounded methodological foundations of personnel motivation and introduction of the motivational profile of the personnel of the enterprises of resort and recreational areas. The article presents an expert study of the motivation of the staff of resort and recreation enterprises, the results of which show that only 25% of specialists of resort and recreation enterprises in the Odessa region strive to give all their efforts and acquired knowledge to work, and 35% of respondents perform everything that is expected of them, but no more. To measure the motivational potential of personnel, we used such tools as the "motivational profile of personnel", which is determined by identifying employees' attitude to motivational factors and allows us to develop specific management measures to increase the motivational potential of the company's personnel with a certain degree of justification. Developing traditional methods of personnel certification and motivation using modern approaches to provide enterprises with qualified personnel, it is necessary to improve the mechanism for consistently increasing the motivational potential of the personnel employees based on identifying the motivational needs of each employee. With the deepest knowledge of the motivational structure of a person, unexpected changes in human behavior and an unexpected reaction on his part to motivating influences can occur. It is proved that in matters of staff motivation, you need to work with each person individually. The value of the motivational potential of the enterprise can give a clearer description of the work on personnel management, especially in terms of motivating people to achieve the goals of the enterprise. Thus, the results obtained in the course of modeling a motivational profile for the personnel allow the development of more senior staff and other motivation systems for addressing the targeting groups to the personnel. Victory of promising results and further progress towards proponated classification of the need can be made in the region for the pre-development of motivational potential and the development of programs of the given social and economic development of the enterprise.

Key words: personnel motivation, motivational potential, enterprises of the resort and recreational sphere, resort and recreational sphere, labor organization, motivational profile of personnel.

Постановка проблеми. Основні проблеми мотивації персоналу сучасних підприємств вирішуються шляхом механічного копіювання як старої радянської схеми відносин і системи мотивації, так і західних моделей, без урахування змін і національних особливостей [1]. На підприємствах курортно-рекреаційної сфери (ПКРС), як і всюди по Україні, не використовується повною мірою потенціал персоналу, є обмеженням та неефективним арсенал методів матеріальної і нематеріальної мотивації трудової діяльності,

гальмується прискорення економічного та інноваційного розвитку.

Для більш детального дослідження ПКРС та виявлення специфіки їхнього функціонування в Одеському регіоні нами як первинні дані для проведення розрахунків, крім статистичної, використовувалась експертна інформація, було проведено анкетування співробітників санаторно-курортних закладів, результати якого свідчать про зміни пріоритетів персоналу санаторних підприємств. Огляд результатів дослідження наведено у табл. 1.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У зв'язку зі зростаючим значенням мотивації персоналу санаторно-курортних підприємств розширюються наукові дослідження науковців у сфері створення теоретичних і методичних основ у роботах В.Ф. Семенова, А.М. Колота, Н.І. Ведмідь, В.Ф. Кіфяка, В.А. Квартальнова, Е. Лоулера, Д. МакКлелланда, А. Маслоу ті інших.

В умовах ринкової економіки зростає необхідність наукових розробок окремих аспектів мотивації персоналу ПКРС. Потрібні також методологічні основи та моделі підвищення мотивації персоналу підприємств курортно-рекреаційної сфери.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз і оцінка сучасного стану мотивації персоналу на підприємствах курортно-рекреаційної сфери, обґрунтування методологічних основ та впровадження мотиваційного профілю персоналу підприємств курортно-рекреаційної сфери.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У статті проведено експертне дослідження мотивації персоналу ПКРС, результати якого показують, що лише 25% фахівців підприємств курортно-рекреаційної сфери Одеської області прагнуть віддати роботі всі свої зусилля і й набуті знання, а ще 35% опитаних виконують усе, що від них очікують, але не більше. Майже кожний третій фахівець взагалі працює без бажання, за необхідністю.

Таким чином, аналізуючи ставлення персоналу досліджуваних працівників ПКРС до своєї роботи, можна зробити висновок, що мотивація багатьох працівників недостатньо висока, тобто підтверджується думка багатьох фахівців про те, що «більшість працівників потребують постійної мотивації та підтримки» [2, с. 120–123]. Ефективність мотиваційної системи залежить від результату сумарного впливу на працівників підприємства усіх факторів мотивації або мотиваторів. Більшість із діючих мотиваторів мають випадковий характер.

Ефективне функціонування мотиваційної системи підприємства можливе тільки у разі створення всіх необхідних організаційно-економічних умов, що, в свою чергу, можливо здійснити під час

дослідження характеру та ступеня впливу факторів мотивації. Досить ефективним мотиватором для персоналу є можливості посадового й професійного росту. Якщо співробітник не просувається по службових щаблях, то його незадоволеність не підсилюється, водночас, якщо співробітник просувається нагору по ієрархії, то його задоволеність зростає, що приводить до посилення мотивації, підвищення результативності. Кар'єру припускає поступальна зміна навичок, здатностей і професійних можливостей, пов'язаних із діяльністю працівника.

Особистий розвиток і професійне зростання – це один з найефективніших способів збільшення внеску персоналу в роботу ПКРС. Під час вивчення мотивації кар'єри автор виходив із того, що більшість працівників налаштовані у своїй роботі на успіх. Хоч велике число тих, кого гнітить постійне почуття страху зазнати невдачі.

Внутрішнє спонукання просування (інтровертна мотивація) формується під впливом динамічних рис людини. Це потреби, інтереси, установки. Зовнішнє спонукання посадового й професійного зростання (екстравертна мотивація) забезпечується стимулюванням цього процесу з боку ПКРС лінійним менеджером або службою управління персоналом. Лише кожний шостий співробітник ПКРС повністю вдоволений своєю кар'єрою. Це не є високим показником задоволеності персоналу. Лише частково задоволені своїм посадовим і професійним ростом 20% респондентів. Крім того, велике число тих, хто ухилився від оцінки своєї кар'єри, що говорить насамперед про недостатню увагу управління персоналу ПКРС до проблем кар'єри персоналу.

З використанням таких способів, як ротація, формування й розвиток резерву, ПКРС може створювати можливості кар'єрного росту для своїх співробітників, але вагомої роботи в цьому напрямі немає. Працівники потребують постійної допомоги в їхньому просуванні по службі. Порядок просування повинен гарантувати підвищення в посаді винятково за ділові заслуги.

Таблиця 1

Склад експертних груп та вагові коефіцієнти їхньої компетентності

№ пор	Експертна група	Ваговий коефіцієнт компетентності
1	Фахівці вищої керівної ланки управління санаторно-курортними та оздоровчими підприємствами (Одесакурорт, Укрпрофоздоровниця, Укрпрофтур)	0,2
2	Спеціалісти державних та регіональних відомств, що займаються координацією діяльності санаторно-курортних та туристичних підприємств (Держагентство України з туризму та курортів, Обласні управління курортів і туризму)	0,35
3	Науковці та професорсько-викладацький склад ВНЗ, що здійснюють підготовку за кваліфікаційним рівнем «магістр» за напрямом підготовки «Туризм»	0,25
4	Фахівці державних органів статистики України	0,2

Джерело: розроблено автором на основі [3]

Одним із найпоширеніших методів мотивації сьогодні є партисипативність, тобто залучення працівників до управління справами колективу. Це може бути здійснене з використанням механізму акціонерного капіталу або по типу організації японських «гуртків якості». У працівників є природне прагнення брати участь у процесах, що протікають у ПКРС, які пов'язані з їхньою діяльністю.

Якщо людина в ПКРС зацікавлено бере участь у різній внутрішньопідприємницькій діяльності, то вона тим самим, одержуючи від цього задоволення, працює з більшою віддачею, краще, більш якісно й продуктивно. Участь в ухваленні рішення, у постановці цілей і в їхній наступній реалізації сприяє задоволенню потреб у досягненні самореалізації й самоствердженні.

Участь в ухваленні рішень робить для працівника більше реальним і ясним очікування результату своєї діяльності й можливої винагороди. Найбільший ступінь задоволеності рівнем партисипативності виявилось серед тих 20% працівників ПКРС, яких відзначили, що повністю задоволені існуючою можливістю участі в управлінні справами персоналу. 37% – повністю не задоволені можливістю участі в управлінні справами ПКРС, 23% задоволені частково, 20% опитаних співробітників ПКРС утрималися.

Щоби спрямувати здатності працівника на досягнення цілей ПКРС, його необхідно допускати до участі у виробленні управлінських рішень, дозволяти певну свободу дій у межах виконуваних ним функцій. Дії керівництва ПКРС повинні бути спрямовані на ініціювання мотиваційного процесу, результатом якого є виникнення в персоналі адекватної мотивації. При цьому необхідно правильно вибрати метод мотивації й використовувати його відповідно до конкретної ситуації.

У разі недостатньої мотивації може виникнути мотиваційний конфлікт, коли частина співробітників зазнає високого стресового навантаження через безперервні вимоги адаптації, а частина, не задовольняючись мотиваційною системою підприємства, вдається до «внутрішнього звільнення». Мотиваційний конфлікт характеризується наявністю двох можливостей, між якими індивід не може визначитися. Його потреби й цілі розходяться у різних напрямках.

Розвиваючи традиційні методи з атестації та мотивації персоналу з використанням сучасних підходів для забезпечення підприємств кваліфікованими кадрами, необхідно удосконалювати механізм послідовного підвищення мотиваційного потенціалу працівників ПКРС на основі виявлення мотиваційних потреб кожного працівника. При найглибшому знанні мотиваційної структури людини можуть виникати непередбачені зміни в поведінці людини й непередбачена реакція з її боку на мотивуючі впливи.

Потреби людини перебувають між собою в складній динамічній взаємодії, найчастіше суперечачи одна одній або підсилюючи дії окремих потреб. При цьому складники такої взаємодії можуть мінятися в часі, змінюючи спрямованість і характер дії мотивів. Розходження мотиваційних структур окремих людей роблять мотиваційний процес конкретної людини унікальним і повністю непередбаченим.

В одних людей прагнення до досягнення результату може бути дуже сильним, в інших же воно може бути відносно слабким. В однієї людини мотив на досягнення результату домінує над всіма іншими мотивами, вона буде домагатися результату будь-якими способами. В іншій ж цей мотив однаковий з іншими мотивами, і вона буде поводитися інакше. Поводження людини залежить від того, які потреби змушують її діяти, до чого вона прагне, що хоче одержати і які можливості в неї для цього існують. Щоб мотиваційний процес міг бути усвідомленим і керованим, необхідно знати якнайбільше про потреби й устремління працівників.

Першим кроком у цьому напрямі повинно бути діагностування рівня задоволеності мотиваційних потреб конкретних працівників. Для вирішення цього завдання автор пропонує використовувати, по-перше, 12-факторну модель мотивації Ш. Річі і П. Мартина, по-друге, кваліметричну модель ступеня реалізації цих факторів на підприємстві через виявлення задоволеності мотиваційних потреб працівників за цими 12 факторами [4, с. 7–9].

Для виміру мотиваційного потенціалу персоналу вважаємо за доцільне застосування такого інструментарію, як мотиваційний профіль персоналу, який визначається за допомогою виявлення у працівників їхнього ставлення до мотиваційних факторів і дозволяє з певною мірою обґрунтованості розробляти конкретні управлінські заходи щодо підвищення мотиваційного потенціалу персоналу підприємства. Ш. Річі та П. Мартін мотиваційним профілем назвали індивідуальне поєднання найбільш і найменш актуальних (значущих) для конкретної людини потреб.

Мотиваційний профіль визначається за допомогою виявлення у працівників їхнього ставлення до мотиваційних факторів, яких налічується дванадцять, фактор матеріального характеру є одним з дванадцяти. Профіль (запитальник) формується так, щоб заохочувати відвертість респондентів: ствердження і постійні повтори дають змогу виявити справжні мотиви навіть тих, хто на початковому етапі заповнення старанно продумував, якою логікою слід керуватися, щоб дати найбільш виграшну для себе відповідь [4]. Перелік дванадцяти факторів мотивації наведений в таблиці 2.

Сама технологія виявлення впливу цих факторів для кожного працівника пов'язана зі спеціальним тестуванням, яке полягає у необхідності оцінити значущість 33 тверджень за допомогою

Фактори мотивації працівників підприємства

№	Мотиваційні фактори	Сутність мотиваційних факторів
1	Висока заробітна плата	Потреба мати високу заробітну плату, матеріальні винагороди, набір пільг та надбавок
2	Комфортні умови праці	Потреба мати прекрасні умови праці та комфортне навколишнє середовище
3	Структурування роботи	Потреба мати чітко структуровану роботу, встановлені правила та директиви виконання
4	Соціальні контакти : на рівні рівня легкого спілкування з широким колом людей	Потреба спілкуватися з багатьма людьми, мати тісні стосунки з колегами
5	Стійкі взаємовідносини: тісні стосунки з невеликим колом людей	Потреба формувати і підтримувати довгострокові стабільні стосунки з невеликою кількістю колег
6	Визнання заслуг	Потреба в тому, щоб оточуючі цінували досягнення та успіхи індивідуума
7	Прагнення до досягнень	Потреба ставити для себе складні цілі та досягати їх
8	Влада і впливовість	Прагнення керувати іншими, прагнення до конкуренції та впливовості
9	Різноманітність і зміни	Потреба в постійних змінах, бажання постійно бути готовому до дій
10	Креативність	Бажання бути постійно думуючим працівником, відкритим до нових ідей
11	Самовдосконалення	Потреба в самовдосконаленні та розвитку особистості
12	Цікава та корисна робота	Потреба мати суспільно корисну роботу

Джерело: розроблено автором на основі [4]

11 балів, розподіливши їх між чотирма запропонованими в кожному пункті варіантами завершення пропозиції. Коли працівник відповідає на запитання тесту, він висловлює свою думку з приводу того, який з цих факторів для нього є більш значущий за інший, через кількість балів. Вивчення мотиваційного профілю особистості дає можливість кількісно оцінити відносну значущість цих потреб для конкретної людини і графічно представити мотиваційний профіль (рис. 1).

На основі результатів опитування працівників ПКРС було проведено ранжування мотиваційних факторів за різними групами персоналу залежно від їхнього управлінського статусу. Ранжування довело правильність висунутої гіпотези про різну значущість одних і тих самих факторів мотивації (табл. 3). Найменший ранг 1 відповідає найменш значущому фактору. У разі однакової значущості фактори одержують однаковий ранг.

Так, фактор «фізичні умови праці» є дуже важливим для персоналу, який не віднесений до управлінського (ранг 10), і водночас не досить важливим чинником мотивації для управлінського персоналу (відповідно ранг 1). Хоча можна бачити, що деякі фактори, такі як «самовдосконалення», «визнання» та «цікава та корисна робота», є досить важливими для всіх без винятку груп персоналу.

На підприємствах курортно-рекреаційної сфери господарська ситуація є нестабільною та викликає занепокоєння у персоналу, оскільки кількість працюючих на них скорочується впродовж останніх трьох років в середньому на 10%. Цим пояснюється те, що на першому за значущістю місці для всіх груп персоналу знаходиться фактор «високий зарібок».

Також необхідно відзначити таку особливість, як велика значущість майже у всіх підприємствах для не управлінського та управлінського персоналу факторів «соціальні контакти» та «стійкі взаємовідносини». Тобто потреба у спілкуванні з багатьма колегами та з певним колом колег є однією із найменш задоволених на проаналізованих підприємствах.

Для здійснення наступного етапу потрібно виявити в процесі опитування ступінь задоволеності потреб працівників для кожного фактору. Для цього можна запропонувати ступінь задоволеності фактора розмістити на шкалі від 0 до 1 з кроком 0,1. При цьому значення 0 – відповідає визначенню «цілком незадоволений», а 1 – «цілком задоволений».

Для подальшого аналізу необхідно бали, отримані під час спеціального тестування, також перевести на шкалу від 0 до 1. Для цього максимальний бал приймається за 1, а інші визначаються через відношення до нього (табл. 4).

Мотиваційний потенціал працівника (МПпр.) є сумою ступенів задоволеності мотиваційних потреб (С) (табл. 3.6.): $МПпр = C_1 + C_2 + C_3 + \dots + C_{12}$ [6]

Підставивши у формулу значення таблиці 3.6, отримуємо значення мотиваційного потенціалу опитаного працівника, яке становить 10,2. За шкалою значень мотиваційного потенціалу видно, що у цього працівника мотиваційні потреби більше задоволені, ніж незадоволені.

Щоб зрозуміти, на які мотиваційні фактори необхідно вплинути, значення із таблиці 5 (рис. 2) переносять на діаграму, яка поділена на чотири квадрати.

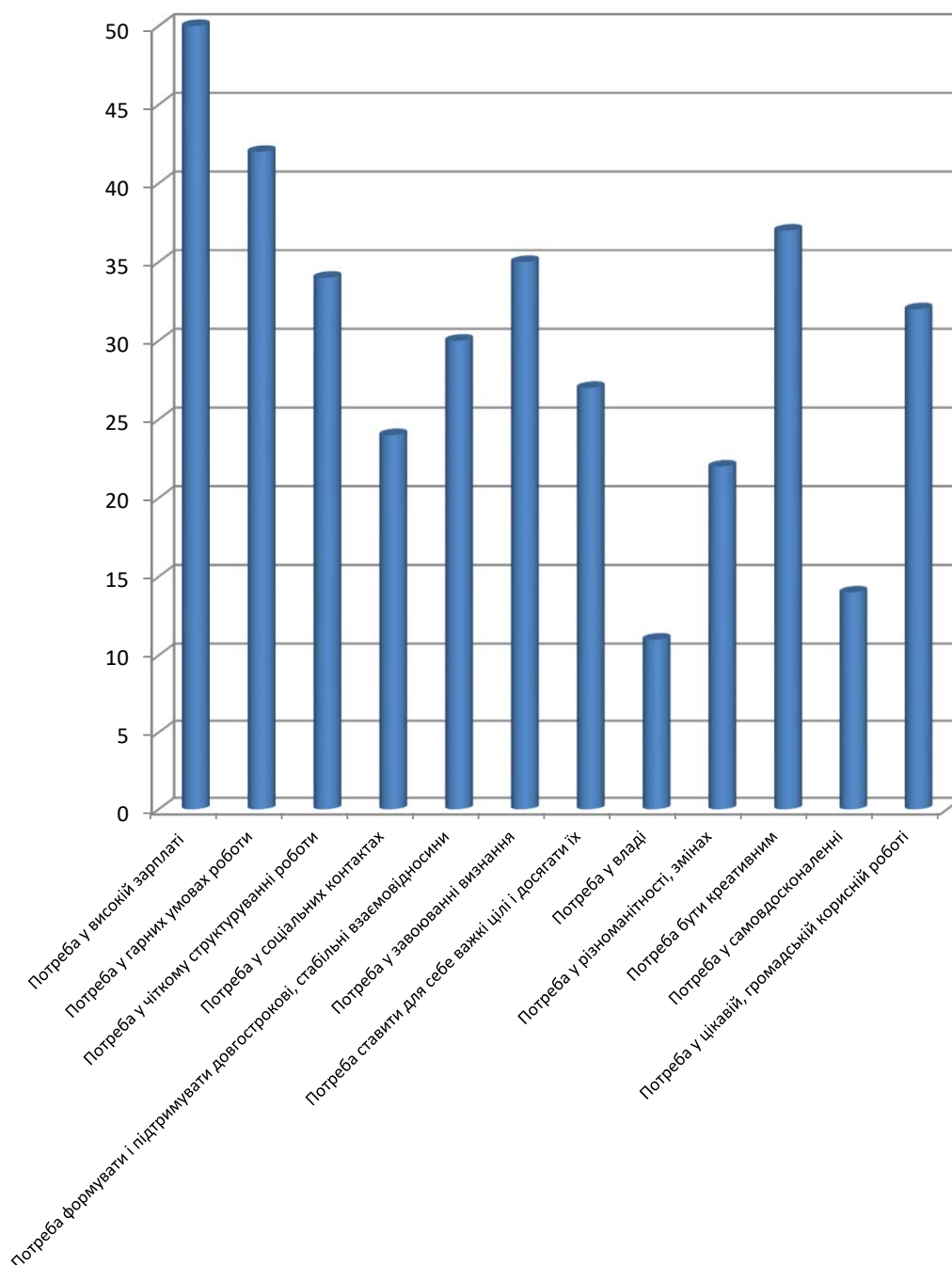


Рис. 1. Мотиваційний профіль працівника підприємства курортно-рекреаційної сфери

Джерело: побудовано автором

Таблиця 3

Ранжування факторів макрорівня для персоналу ПКРС

Група персоналу	Фактори мотивації											
	Високий зарібок	Фізичні умови праці	Структура роботи	Соціальні контакти	Стійкі взаємовідносини	Визнання	Прагнення до досягнень	Влада і вплив	Різноманітні зміни	Потреба бути креативним	Самовдосконалення	Цікава та корисна робота
Управлінський персонал	9	1	2	7	8	5	7	3	2	3	4	6
Не управлінський персонал	11	10	6	9	2	8	3	1	5	4	7	8

Джерело: складено і розраховано автором з використанням [5, с. 215]

Кваліметричні значення значущості факторів і їх задоволеності

Номер фактора	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Значимість фактора (Ф)	1,0	0,8	0,7	0,5	0,6	0,7	0,5	0,2	0,4	0,7	0,3	0,6
Ступінь задоволеності(С)	0,5	0,8	1,0	1,0	1,0	0,8	0,7	0,9	0,8	0,8	0,9	1,0

Джерело: розраховано автором на основі [3]

Мотиваційні потреби	1,0					1						
	0,9											
	0,8								2			
	0,7								10,6		3	
	0,6										5,12	
	0,5							7			4	
	0,4								9			
	0,3									11		
	0,2									8		
	0,1											
		0,1	0,2	0,3	0,4	0,5	0,6	0,7	0,8	0,9	1,0	
Задоволеність виявлених потреб												

Рис. 2. Діаграма мотиваційного профілю працівника

Джерело: побудовано автором

По вертикальній шкалі діаграми нанесені значення мотиваційних факторів (Ф), а по горизонтальній – їх задоволеність (С). У першому квадраті значення фактору і задоволеність перебувають у межах від 0 до 0,5. У другому – значення фактору перебуває в діапазоні від 0,6 до 1, а значення задоволеності – від 0 до 0,5. У третьому квадраті значення фактору і задоволеності – в межах від 0,6 до 1. І нарешті, в четвертому значення фактору перебуває в межах від 0 до 0,5, а задоволеності – від 0,6 до 1.

На діаграмі, яка зображена на рис. 2, видно, що опитаний працівник виділив саме фактор 1 (високий заробіток). Цей фактор знаходиться у другому квадраті діаграми. Це значить, що високий заробіток має високу значущість, але низьку задоволеність.

Через три місяці мотиваційний потенціал працівників мав значення 10,6, а діаграма мотиваційного профілю мала інший вигляд (рис. 3).

Було вжито певних заходів, а саме керівництво почало ставити перед працівником завдання, не регламентуючи способи їх виконання. Крім того, відбувся факт незначного підвищення заробітної плати.

Отримавши наведені вище результати, можна бути впевненим, що опитаний працівник мотивований. Але не можна гарантувати, що така ситуація триватиме довго. У людини може щось змінитися в особистому житті, може змінитися атмосфера оточення, може змінитися керівник, і тоді для працівника на перше місце виходять інші мотиваційні потреби, які раніше здавалися неважливими. Тому

керівництву необхідно не зупинятися на отриманих позитивних результатах, а відстежувати мотивацію, принаймні, найкращих своїх працівників.

Для прикладу на наведено діаграму мотиваційного профілю тих же працівників через 4 місяці (рис. 4).

На цей раз задоволеність не мала значення нижче, ніж 0,5, але можливі і такі варіанти. Аналіз наведених даних показує, що опитані працівники були достатньо мотивованими до праці, оскільки належать вони до тих 25% співробітників, які викладаються на 100% незалежно від стану справ у ПКРС. Як використати запропонований автором метод мотивації до інших працівників?

Очевидно, що керівництву ПКРС слід звертати увагу на результати опитування і вживати заходів, які впливатимуть на ті фактори мотивації, які для на певному етапі є важливими, але задоволеність бажає бути кращою. Слід пам'ятати, що застосовувати мотиваційний профіль потрібно тільки в тих випадках, коли виконані такі вимоги:

а) в ПКРС застосовуються давно відомі методи мотивації, як-то: система доплат, премій, соціальний пакет;

б) в ПКРС постійно діє безперервна система атестації та навчання працівників.

Тобто система мотивації має забезпечувати лояльність до керівництва з боку працівників, а система атестації виявить, до кого з працівників необхідно застосовувати мотиваційний профіль.

Що стосується мотиваційного потенціалу ПКРС, то його можна розрахувати, додавши зна-

Мотиваційні потреби	1,0						1				
	0,9										
	0,8							2		10	
	0,7									6	12
	0,6										3
	0,5						7				4,5
	0,4								9		
	0,3								8	11	
	0,2										
	0,1										
		0,1	0,2	0,3	0,4	0,5	0,6	0,7	0,8	0,9	1,0
Задоволеність виявлених потреб											

Рис. 3. Діаграма мотиваційного профілю працівника через три місяці

Джерело: побудовано автором

Мотиваційні потреби	1,0						1				
	0,9										
	0,8										
	0,7								2	6	
	0,6									10	3,5,12
	0,5							7			4
	0,4								9		
	0,3									8	11
	0,2										
	0,1										
		0,1	0,2	0,3	0,4	0,5	0,6	0,7	0,8	0,9	1,0
Задоволеність виявлених потреб											

Рис. 4. Діаграма мотиваційного профілю працівника через чотири місяців

Джерело: побудовано автором

чення мотиваційного потенціалу опитаних працівників, і цю суму розділити на їх кількість. Доведено, що у питаннях мотивації персоналу потрібно працювати з кожною людиною окремо. Значення ж мотиваційного потенціалу підприємства може дати чіткішу характеристику роботи з управління персоналом, особливо з погляду вмотивованості людей щодо досягнення цілей підприємства.

Отже, управління персоналом необхідно доповнювати впровадженням низки мотиваційних заходів. Адже мало мати кваліфікованих фахівців, треба зацікавити їх ефективно реалізовувати свій потенціал. Таким чином, результати, одержані

у процесі моделювання мотиваційного профілю персоналу, дозволяють у подальшому розробляти більш доцільні та дієві системи мотивації з урахуванням адресності певних груп персоналу. Використання наведених результатів та продовження досліджень за запропонованою класифікацією потреб може бути використане в дослідженні мотиваційного потенціалу та обґрунтуванні програм подальшого соціально-економічного розвитку підприємства.

Важливий висновок, який був одержаний на етапі визначення мотиваційного профілю працівників, що належать до персоналу ПКРС, полягає

Класифікація форм матеріальної та не матеріальної мотивації

Матеріальна мотивація	Нематеріальна мотивація
Заробітна плата: – основна частина; – премії. Бонуси: – бонуси найкращим працівникам; – ідеальний варіант разового заохочення; – потрібно наочно показати персоналу важливість їх вкладу у спільні результати підприємства. Участь у прибутку: – мотивація персоналу на спільну, а не конкуруючу працю; – кожний учасник оцінює свою роботу через призму спільного прибутку ПКРС; – виплата премій: мінімальні фінансові навантаження на підприємство, оскільки чим більше премій, тим більше прибутку. Опціони та акції: – підвищується рівень відповідальності за виконану роботу та разом з тим постійна зацікавленість у покращенні результату діяльності підприємства.	– корпоративні заходи на підприємстві; – безкоштовні квитки на культурні та спортивні заходи; – дотації на харчування; – медичне страхування; – санаторно-курортні путівки; – можливість надання кредиту працюючим у пільгових умовах; – можливість використання ресурсів підприємства у власних цілях; – оплата транспортних послуг, зв'язку; – забезпечення відповідальних працівників одягом та взуттям; – корпоративні пенсійні програми; – винагорода за стаж роботи; – подяка від керівництва: усна чи письмова; – нагороди за результатами змагань між підрозділами, відділами.

Джерело: розроблено автором з використанням [7, с. 250–257; 8]

у значущості таких факторів, як високий заріток, соціальні контакти, прагнення до досягнень, цікава та корисна робота. Це означає, що фактори цієї групи необхідно дослідити значно глибше для того, щоб мати можливість враховувати всі найбільш вагомі важелі у подальшій активізації управління персоналом.

Для ефективного стимулювання працівників до результативної та високоефективної праці менеджерам ПКРС необхідно володіти знаннями очевидних факторів, які мотивують персонал, – фізичних та соціальних, а також прихованих – глибинних механізмів мотивації, які знаходяться в підсвідомості людини. Таким чином, знаючи мотиваційні фактори для кожного працюючого, враховуючи його необхідні потреби, особливо беручи до уваги природний потенціал, виникає необхідність управління персоналом, поєднуючи при цьому цілі та інтереси організації з інтересами підлеглих.

Провівши детальний аналіз досліджень трудових цінностей працюючих на підприємствах курортно-рекреаційної сфери, маємо змогу зробити висновок про існування проблеми недостатньо ефективних мотиваційних механізмів. Оскільки більшість механізмів мотивації побудовано тільки на матеріальному складнику, що не відповідає реальним потребам працівників, залишається майже без уваги нематеріальна сторона мотивації, яка станом на сьогодні стає дуже важливим фактором для ефективної підприємства.

Нематеріальна винагорода – це всі ті форми винагороди, цінність яких для працівника не вимірюється та не визначається його грошовим екви-

валентом. Вона насамперед покликана показати людині її соціальний та професійний статус на підприємстві. Однак нематеріальна мотивація не може замінити матеріальну мотивацію, а слугує її істотним доповненням.

Нині заробітна плата в Україні втратила свою стимулюючу функцію, тому що різноманітні пільги, доплати, премії, надбавки нерідко перетворюються просто на механічні соціальні виплати, що не пов'язані ні з якістю, ні з результатами праці. Тому виникає необхідність у прийнятті першочергових та необхідних заходів для повернення заробітній платі її втраченої стимулюючої ролі.

Проаналізувавши попередні дослідження вітчизняних та зарубіжних авторів, наводимо власну класифікацію форм матеріальної та нематеріальної мотивації, які мають стати невід'ємною частиною ефективного мотиваційного механізму персоналу підприємств курортно-рекреаційної сфери (табл. 5).

Висновки з проведеного дослідження. Для того щоб програми нематеріальної мотивації були ефективними, потрібно постійно з'ясовувати, як до них ставиться персонал, та своєчасно вносити корективи та доповнення. Що стосується матеріальних винагород, то яку б систему керівник не вибрав, важливо щоб персонал погодився, що система винагороди, яка їм пропонується, – справедлива. Для того, щоб це саме так і було, потрібно під час її розроблення враховувати не тільки всі особливості бізнесу підприємства, але і роботу різних спеціалістів [8].

Дослідження формування мотиваційного механізму персоналу ПКРС приводить до висновку, що

ця модель дуже чутлива до зовнішніх умов господарювання, і незважаючи на те, що ця тематика має значний науковий доробок, представлений працями вітчизняних та зарубіжних учених, вона через динамічність людських потреб, умов життя та господарювання вимагає постійних доопрацювань.

Для розроблення ефективного мотиваційного механізму кожне підприємство має звертатися до власного досвіду, досвіду інших вітчизняних та зарубіжних підприємств галузі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Дряхлов Н. Системы мотивации персонала в Западной Европе и США. *Портал ITeam, технологии корпоративного управления*. URL: http://iteam.ru/publications/human/section_48/article_465 (дата звернення 01.08.2020).
2. Яновский А. Психологические аспекты управления персоналом. *Кадровик Украины*. 2007. № 5. С. 120–123.
3. Ведмідь Н.І. Санаторно-курортний комплекс: сервісне управління: монографія. Київ : Київ. нац. торгов.-екон. ун-т, 2013. 535 с.
4. Стахів О. Мотиваційний потенціал персоналу в контексті реалізації вимог міжнародного стандарту управління якістю ISO 9001. *Персонал. Журнал інтелектуальної еліти України*. 2007. № 8. С. 76–80.
5. Бериславська Г.В., Крутій І.А. Мотивація управлінського персоналу в сучасних економічних умовах. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2011. № 6. Т. 2. С. 217–220.
6. Туризм и гостиничное хозяйство / под ред. А.Д. Чудновского. Москва: Ассоц. авт. и изд. «Тандем», Изд-во «Эксмо», 2000. С. 142.
7. Стрельбицька О.П. Теоретико-методологічні особливості побудови мотиваційного механізму персоналу. *КНЕУ*. 2011. Ч. 2. С. 250–256.
8. Семенов В.Ф., Нечева Н.В. Макроекономічний контекст ефективного управління персоналом під-

приємств курортно-рекреаційної сфери: монографія. Одеса : Бондаренко М.О., 2019. 258 с.

REFERENCES:

1. Dryakhlov N. *Sistemy motivatsii personala v Zapadnoi Evrope i SShA* [Employee motivation systems in Western Europe and the United States]. Portal ITeam, tekhnologii korporativnogo upravleniya. Available at: http://iteam.ru/publications/human/section_48/article_465 (accessed 1 August 2020).
2. Yanovskii A. (2007) Psikhologicheskie aspekty upravleniya personalom [Psychological aspects of personnel management]. *Kadrovik Ukrainyi*, no. 5, pp. 120–123.
3. Vedmid N.I. (2013) *Sanatorno-kurortnyi kompleks: servisne upravlinnia* [Health resort complex: service management]. Kyiv : National University of Trade and Economics. (in Ukrainian)
4. Ctakhiv O. (2007) *Motyvatsiyni potentsial personalu v konteksti realizatsii vymoh mizhnarodnoho standartu upralinnia yakistiu ISO 9001* [Motivational potential of personnel in the context of implementing the requirements of the international quality management standard ISO 9001] *Personnel. Journal of Intellectual Elite of Ukraine*, no. 8, pp. 76–80.
5. Beryslavska H.V., Krutii I.A. (2011) *Motyvatsiia upravlinskoho personalu v suchasnykh ekonomichnykh umovakh* [Motivation of management personnel in modern economic conditions]. *Khmelnitsky National University Bulletin*, no. 6, pp. 215. (in Ukrainian)
6. Chudnovskiy A.D. (2000) *Turizm i gostinichnoe khozyaistvo* [Tourism and hotel management]. Moscow : Assots. avt. i izd. «Tandem», Izd-vo «Eksmos». (in Russian)
7. Strelbytska O.P. (2011) *Teoretyko-metodolohichni osoblyvosti pobudovy motyvatsiynoho mekhanizmu personalu* [Theoretical and methodological features of staff motivation mechanism construction] *KNEU*, pp. 250–257.
8. Semenov V.F., Niecheva N.V. (2019) *Makroekonomichnyi kontekst efektyvnoho upravlinnia personalom pidpriemstv kurortno-rekratsiynoi sfery* [Macroeconomic context of effective personnel management of resort and recreation enterprises]. Odessa : Bondarenko M.O. (in Ukrainian)

РОЗРОБКА МОДЕЛІ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ АГРОПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ НА ЗАСАДАХ АУТСОРСИНГУ

THE DEVELOPMENT OF A MODEL FOR MANAGING THE INNOVATIVE DEVELOPMENT OF AGRO-INDUSTRIAL ENTERPRISES ON THE BASIS OF OUTSOURCING

У статті розкрито теоретико-методологічні основи аутсорсингу як бізнес-процесу. Сформовано модель управління бізнес-процесами, переданими на аутсорсинг, що пов'язані з інноваційним розвитком агропромислових підприємств. Розроблено послідовну форму впровадження аутсорсингу в інноваційну діяльність агропромислових підприємств. Розглянуто основні конкурентні стратегії агропромислових підприємств на матриці аутсорсингу. Визначено можливі варіанти взаємодії агропромислових підприємств з компанією-аутсорсером. Доведено, що управління інноваційним розвитком агропромислових підприємств на базі аутсорсингу найбільш ефективно реалізується через проектну (матричну) структуру управління. Підтверджено, що використання аутсорсингу в управлінні інноваційним розвитком агропромислових підприємств забезпечить можливість отримати доступ до нових ресурсів та ринків збуту, а також знизити загальні витрати за рахунок передачі бізнес-процесів на аутсорсинг.

Ключові слова: інновації, розвиток, аутсорсинг, матриця ухвалення рішення про аутсорсинг, матриця аутсорсингу для визначення конкурентної стратегії, організація інноваційної діяльності.

В статье раскрыты теоретико-методологические основы аутсорсинга как бизнес-

процесса. Сформирована модель управления бизнес-процессами, переданными на аутсорсинг, которые связаны с инновационным развитием агропромышленных предприятий. Разработана последовательная форма внедрения аутсорсинга в инновационную деятельность агропромышленных предприятий. Рассмотрены основные конкурентные стратегии агропромышленных предприятий на матрице аутсорсинга. Определены возможные варианты взаимодействия агропромышленных предприятий с компанией-аутсорсером. Доказано, что управление инновационным развитием агропромышленных предприятий на базе аутсорсинга наиболее эффективно реализуется через проектную (матричную) структуру управления. Подтверждено, что использование аутсорсинга в управлении инновационным развитием агропромышленных предприятий обеспечит возможность получить доступ к новым ресурсам и рынкам сбыта, а также снизить общие расходы за счет передачи бизнес-процессов на аутсорсинг.

Ключевые слова: инновации, развитие, аутсорсинг, матрица принятия решения об аутсорсинге, матрица аутсорсинга для определения конкурентной стратегии, организация инновационной деятельности.

УДК 631.157:330.341.1:338.436

<https://doi.org/10.32843/bses.56-10>

Радіонова Я.В.

науковий співробітник

науково-дослідного сектору

Полтавська державна аграрна академія

Radionova Yana

Poltava State Agrarian Academy

Theoretical and methodological fundamentals of outsourcing as a business process are revealed in the article. It is formed the model of management of business processes transferred to outsourcing that is connected with the innovative development of an agricultural enterprise. A consistent form of implementing outsourcing into the innovative activity of agro-industrial enterprises has been developed. The main competitive strategies of agro-industrial enterprises are considered in the outsourcing matrix. It is proved that the management of agro-industrial enterprises' innovative development on the outsourcing basis is most effectively implemented through the project (matrix) management structure. Possible options of agro-industrial enterprises and outsourcing company's cooperation are defined: 1) the enterprise has not sufficient intellectual potential and opportunities for innovative development. Under such circumstances, the outsourcing company's functions are a search for innovative ideas with the help of innovation market tools; bringing these ideas to the requirements of a customer; the development of a feasibility study; support for finished innovative project implementation; 2) the enterprise has sufficient intellectual potential for innovative generation of an idea and innovative development. In this case outsourcing company needs to provide: the development of a plan for innovative project implementation; execution of part of the work on innovation implementation in the enterprise activity; 3) the enterprise has a ready-made innovative project but needs help in its commercialization. In this case outsourcing company develops necessary tools for project implementing and tools for increasing the effectiveness of innovations (if required). For small and medium enterprises, the outsourcing company evaluates the potential of selling a ready-made "startup" on the platform of the innovation market. It is confirmed that the use of outsourcing in the management of agro-industrial enterprises' innovative development will provide the opportunity to get access to new resources and the sales market and also to decrease general expenses due to outsourcing business processes.

Key words: innovations, development, outsourcing, matrix of decision-making about outsourcing, matrix of outsourcing for definition of competitive strategy, organization of innovative activity.

Постановка проблеми. З огляду на світові тенденції до глобалізації інформаційних та інноваційних мереж, співпрацю науковців у напрямі формування міжнародної платформи інтернаціоналізації інновацій та збільшення частки дифузії інноваційних технологій до країн, що розвиваються, перед Україною відкриваються не лише нові перспективи, але й нові загрози, що пов'язані з ризиками стабілізації та збалансування самого розвитку [2].

Отже, виникає необхідність пошуку сучасних інформаційних рішень щодо вдосконалення інно-

ваційного процесу та розроблення новітніх концепцій і моделей управління інноваційним розвитком агропромислових підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретичним і практичним аспектам інноваційного розвитку присвячені праці таких учених, як Ю. Бажал, А. Гальчинський, П. Друкер, В. Захарченко, С. Ілляшенко, М. Кондратьєв, П. Микитюк, Б. Санто, Д. Тіс, М. Туган-Барановський, Д. Черваньов, І. Школа, Й. Шумпетер, а дослідженню поняття «аутсорсинг» присвячені роботи таких

науковців, як Б. Анікін, М. Григорак, О. Зозульов, С. Календжян, О. Манойленко, О. Миколо, Л. Ноздріна, Л. Чабан, Дж. Хейвуд.

Постановка завдання. Метою дослідження є розроблення моделі управління інноваційним розвитком агропромислових підприємств на базі аутсорсингу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна парадигма дослідників теорії управління формується на системно-ситуаційному підході, основою якого є передумови успіху, що лежать не всередині, а поза підприємствами [9, с. 24]. Отже, управління інноваційним розвитком агропромислових підприємств базується на процесах інтеграції та диверсифікації.

Інтеграція інноваційної діяльності агропромислових підприємств орієнтована на активізацію науково-дослідних та виробничих процесів, а диверсифікація – на усунення недоліків внутрішніх та міжфірмових інтеграційних процесів, що спрямоване на нові технології та високотехнологічне виробництво за всіма напрямками діяльності. Це дає змогу відзначити, що успіх функціонування агропромислового підприємства перш за все залежить від уміння адаптації до умов зовнішнього середовища та використання створених ним можливостей.

Отже, агропромислові підприємства, вибравши інноваційну стратегію розвитку, до процесу управління бізнес-процесами основної діяльності прикріплюють додатково бізнес-процеси, пов'язані з організацією та управлінням інноваційним розвитком.

За таких умов одним із перспективних шляхів удосконалення процесу управління інноваційним розвитком є аутсорсинг, який базується на передачі неосновних функцій підприємства та всіх пов'язаних з ними активів в управління професійному підряднику (аутсорсеру).

В Україні формуються тенденції щодо розвитку ринку аутсорсингових послуг та спостерігається

активізація їх використання суб'єктами господарювання. Так, у 2019 році, за даними міжнародного рейтингу "Global Services Location Index", Україна зайняла 20 позицію на ринку аутсорсингових послуг за даними міжнародної компанії "Kearney", заснованої Джеймсом О. МакКінсі у 1926 році.

Аутсорсинг зазвичай здійснюється задля зниження операційних витрат за умови збереження високої якості товарів і послуг. Об'єктами аутсорсингу можуть бути всі бізнес-процеси підприємства, проте на вітчизняних підприємствах переважно на нього передаються нестратегічні або неосновні процеси.

Привабливою стороною політики аутсорсингу є можливість забезпечити роботу ринкових механізмів з вищою якістю допоміжних і неосновних функцій і робіт, необхідних для функціонування підприємства.

Отже, в контексті здійснення інноваційної діяльності аутсорсингова модель управління агропромисловим підприємством є важливим джерелом генерування нових ідей, а також способом розвитку тих інновацій, які нині не можуть бути реалізовані підприємством самостійно.

Критичний огляд літератури дає змогу дійти висновку, що останніми роками стрімко розвиваються такі напрями аутсорсингу, як ІТ-аутсорсинг, аутсорсинг бізнес-процесів, виробничий аутсорсинг, аутсорсинг у сфері послуг, аутсорсинг управління проектами (табл. 1).

З огляду на мету реалізацію основних функцій управління інноваційним розвитком агропромислових підприємств найбільш ефективно забезпечать аутсорсинг бізнес-процесів та аутсорсинг управління проектами.

Метою аутсорсингу як механізму управління інноваційним розвитком агропромислових підприємств є підвищення ринкової вартості підприємства завдяки поліпшенню результатів його діяль-

Таблиця 1

Види аутсорсингу та їх характеристика

Види аутсорсингу	Характеристика
Аутсорсинг інформаційних технологій	Передача спеціалізованих компанії повністю або частково функцій, пов'язаних з інформаційними технологіями та системами, придбання в лізинг комп'ютерного устаткування, програмування тощо.
Виробничий аутсорсинг	Компанія віддає частину своїх виробничих процесів або цілком весь цикл виробництва сторонній компанії. Крім того, можливі варіанти продажу частини своїх підрозділів іншим компаніям та подальшої взаємодії з ними вже в рамках аутсорсингу.
Аутсорсинг бізнес-процесів	Передбачає передачу сторонній організації окремих бізнес-процесів, які для компанії не є основними (наприклад, управління персоналом, бухгалтерський облік, логістика, маркетинг, реклама).
Аутсорсинг у сфері послуг	Передбачає передачу стороннім організаціям виконання юридичних, консалтингових послуг, послуг з прибирання та охорони приміщень, будівельні, архітектурні, ландшафтні роботи тощо.
Аутсорсинг управління проектами	Нова й унікальна послуга, в рамках якої завдання щодо управління проектами замовника реалізуються зовнішньою компанією, яка, спеціалізуючись саме на професійному управлінні проектами, представляє інтереси замовника.

Джерело: побудовано автором на основі джерела [8, с. 304]

ності, зниженню витрат і ризиків, підвищенню конкурентоспроможності продукції через залучення зовнішніх контрагентів, які спеціалізуються на виконанні певних непрофільних виробничо-господарських функцій для підприємства.

На думку представників діючих консалтингових фірм, аутсорсинг являє собою [6] концентрацію менеджменту на найбільш пріоритетних напрямках здійснення господарської діяльності; вивільнення ресурсів для здійснення основної діяльності.

Основними формами здійснення аутсорсингових операцій, зокрема в управлінні інноваційним розвитком агропромислових підприємств, є повний, частковий, сумісний, проміжний та трансформаційний аутсорсинг.

Використання аутсорсингу в управлінні інноваційним розвитком агропромислового підприємства має як переваги, так і недоліки. Отже, до переваг аутсорсингу в управлінні інноваційною діяльністю агропромислових підприємств належать:

- залучення чужого досвіду (аутсорсингова компанія спеціалізується на визначеному виді діяльності, що забезпечує вдосконалення процесу прийняття поточних рішень);

- надійність і стабільність (аутсорсингова компанія повністю та одноосібно несе відповідальність за роботу, яку виконує згідно з контрактом та відповідно до чинного законодавства);

- зростання рентабельності бізнесу (аутсорсинг дає змогу скоротити витрати на обслуговування бізнес-процесів та забезпечити концентрацію всіх зусиль лише на основному бізнесі);

- гнучкість масштабів бізнесу (за збільшення масштабів бізнесу підприємству необхідно забезпечити інноваційний процес працівниками, нести витрати на їх навчання, обладнання робочого місця).

Серед значних недоліків аутсорсингу в управлінні агропромисловими підприємствами виділяють:

- вартість аутсорсингу, яка досить часто може бути високою;

- загроза банкрутства аутсорсингової компанії;

- ризик отримання від аутсорсера послуг неналежної якості;

- загроза втрати контролю над кадровою функцією та невиконання умов конфіденційності (витік інформації про замовника).

Отже, знизити такий ризик можна шляхом замовлення аутсорсингу різних аспектів бізнесу декільком добросовісним аутсорсерам, які добре зарекомендували себе на ринку.

З огляду на вищезазначене розроблено послідовну форму впровадження аутсорсингу в інноваційну діяльність агропромислових підприємств, що складається з таких етапів:

- 1) ухвалення рішення щодо передачі бізнес-процесу на аутсорсинг;

- 2) визначення усіх можливих варіантів передачі бізнес-процесів чи функцій на аутсорсинг;

- 3) зіставлення витрат, переданих на виконання бізнес-процесів аутсорсинговій компанії, та зіставлення їх з витратами агропромислового підприємства на виконання цього ж процесу;

- 4) добір компанії-аутсорсера;

- 5) встановлення відповідного рівня взаємозв'язків аутсорсера та агропромислового підприємства, укладання договору з аутсорсером;

- 6) формування організаційної структури управління агропромисловим підприємством та вибір певного виду аутсорсингу;

- 7) оперативний контроль за переданими бізнес-процесами, за необхідності розроблення коригуючих заходів щодо усунення наявних відхилень;

- 8) аналіз результатів співпраці з компанією-аутсорсером.

Для ухвалення рішення щодо переходу на аутсорсинг агропромисловим підприємствам доцільно застосовувати матрицю аутсорсингу, яка розроблена Д. Хлебніковим (рис. 1).

Вертикальна вісь матриці досліджує ступінь відповідності можливостей агропромислових підприємств відповідно до стратегічних цілей, тобто стратегічну важливість, а горизонтальна вісь генерує позиції елементу певної бізнес-системи порівняно з ринком.

Запропонована матриця показує те, наскільки добре порівняно з ринком агропромислове підприємство здійснює господарську діяльність, відповідає наявному галузевому розвитку конкретний технологічний процес, а також ефективність реалізованих функцій, закріплених за певним відділом, та рівень кваліфікованості співробітників.

Проте для подальшого визначення конкурентної стратегії агропромислових підприємств розглянемо матрицю аутсорсингу у розрізі витрат підприємства на інноваційний процес (рис. 2).

Отже, конкурентні стратегії агропромислових підприємств на матриці аутсорсингу такі.

1. Якщо частка ринку агропромислового підприємства висока та індекс витрат переважає над індексом цін, підприємству слід дотримуватись вибраної політики й підтримувати витрати на тому ж рівні. При цьому підприємство обслуговує велику кількість сегментів цієї галузі, а витрати на виробництво низькі через значні масштаби виробництва.

Стратегію мінімальних витрат пропонується використовувати за умов стабільно однакових цін на ринку у конкурентів, тому є можливість підвищувати прибуток завдяки маневруванню витратами.

2. Якщо частка ринку висока, а індексу цін відповідає індекс витрат, агропромисловому підприємству доцільно використати стратегію фокусування.

Впродовж тривалого часу відношення витрат і цін на продукцію підприємства не змінюється, проте за цей час значно зростає частка ринку, охоплена продуктом підприємства. За таких умов керівництву фірми слід ретельніше проводити

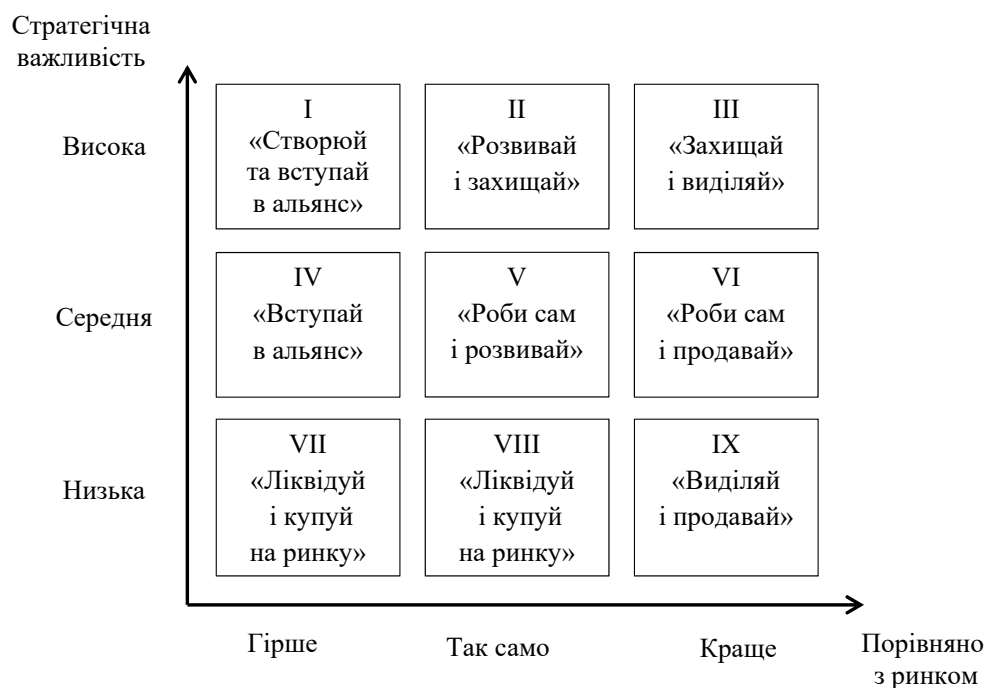


Рис. 1. Матриця ухвалення рішення про аутсорсинг на агропромислових підприємствах

Джерело: [4]

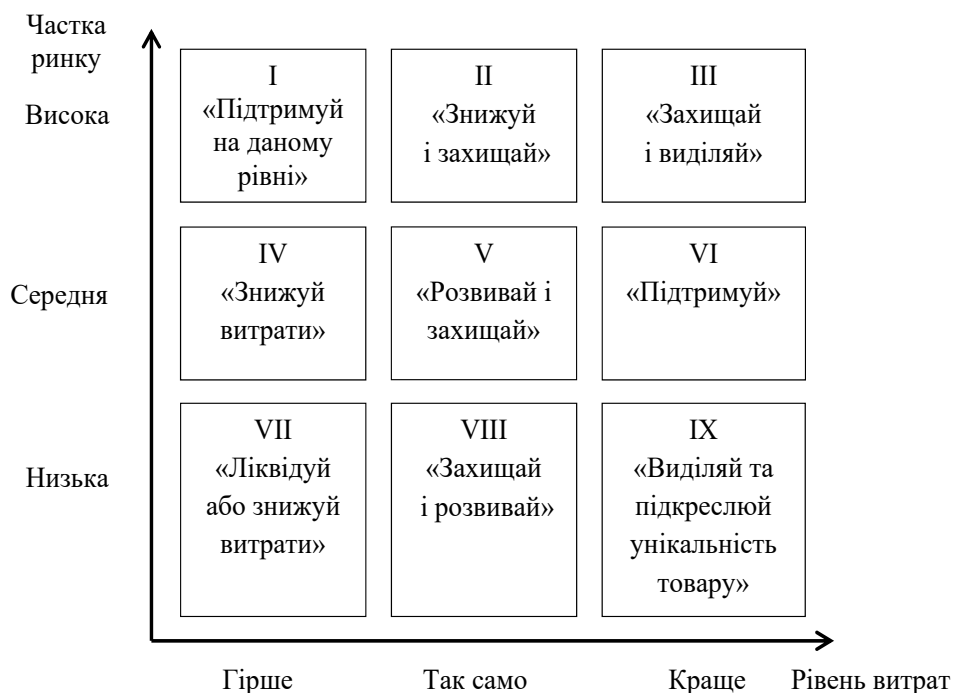


Рис. 2. Матриця аутсорсингу для визначення конкурентної стратегії агропромислових підприємств

Джерело: [4]

моніторинг ринку, якщо воно хоче зберегти наявний стан речей, оскільки є загроза появи конкурентів, спроможних захопити значну частку ринку, переманюючи споживачів привабливішими умовами.

Захистити себе від конкурентів можна шляхом вибору стратегії фокусування на витратах, за рахунок чого агропромислове підприємство зможе

досягти конкурентної переваги в очах своєї цільової групи.

3. Висока частка ринку та перевищення індексу цін над індексом витрат. Компанія пропонує «унікальний» продукт на дуже значному сегменті ринку, тому слід остерігатися копіювання «унікальної» продукції конкурентами, оскільки цільова

аудиторія досить велика, отже, існує ймовірність віддачі переваги споживачами конкурентам, що пропонують товари або послуги, які незначно відрізняються від тих, що надає компанія-лідер у цій галузі. В такому разі необхідно скорочувати сегмент або ретельно слідкувати за мінливими смаками споживачів, щоб не залишитись осторонь.

Отже, підприємство вибирає стратегію диференціації, яка використовується та реалізується великими корпораціями, які, окрім основної продукції, пропонують товари для споживачів, спроможних платити великі гроші за престиж, дороге оздоблення, високі технології тощо.

4. Якщо частка ринку галузі середня порівняно з конкурентами, а перевага віддається низьким витратам, то підприємству слід активно використовувати стратегію лідерства у витратах, щоб охопити більшу частку ринку галузі й здобути прихильність більшої кількості споживачів.

Проте слід пам'ятати про збереження якості продукції на високому рівні, оскільки низькі витрати не є синонімом продукції з низькою якістю. Агропромислове підприємство може реалізовувати товари за такою ж ціною, що й конкуренти, проте отримувати більший прибуток за рахунок низьких витрат та завоювання більшої частки ринку, тому є ймовірність переходу підприємства до реалізації стратегії І.

5. Середня частка ринку й баланс між витратами і ціною. Підприємство господарює на ринку галузі на рівні з основним конкурентом. З огляду на це агропромислове підприємство може частково пропонувати диференційований товар підвищеної ціни та досліджувати реакцію цільової аудиторії або захищати наявний продукт на основі зниження витрат.

6. Середня частка ринку, поєднана зі значним рівнем витрат на виробництво, спонукає агропромислове підприємство зайняти тверду позицію виробника унікального продукту у цій галузі та активно проваджувати стратегію диференціації на цьому ринку, отримуючи значні прибутки за рахунок встановлення преміальної ціни (є доцільною для впровадження середніми та малими підприємствами).

7. Агропромислове підприємство реалізовує продукцію за цінами, необґрунтовано вищими за середні, або намагається реалізувати продукт, який перебуває на останній стадії життєвого циклу. Отже, доцільно виводити товар з ринку або проводити активну політику низьких витрат задля зниження цін і досягнення становища на ринку галузі, близького до панівного.

8. Стратегія фокусування пропонується за низької частки ринку та однакової динаміки витрат і цін на продукцію, тобто агропромислове підприємство захопило невеликий сегмент на ринку галузі та здобуло добру репутацію у цільової ауди-

торії, тепер може бути спокійним за цей сегмент, оскільки добре вивчило його смаки й намагається розширити його шляхом активних маркетингових методів.

9. Стратегія диференціації доречна за умови невеликої частки ринку та високих цін на продукцію. Отже, агропромислового підприємству слід підкреслювати «унікальність» цього товару для отримання надприбутків через встановлення преміальної ціни. Стратегія диференціації, орієнтована на концентрацію, доцільна на невеликому сегменті ринку. Агропромислові підприємства досліджують вподобання цільової аудиторії та забезпечують товар відповідними властивостями (для малих підприємств).

Впровадження аутсорсингу в інноваційну діяльність агропромислових підприємств засноване на визначенні можливих варіантів взаємодії з компанією-аутсорсером, основними серед яких є такі:

1. Підприємство не володіє достатнім інтелектуальним потенціалом та можливостями для інноваційного розвитку, тому за таких умов функціями аутсорсингової компанії є пошук інноваційних ідей за допомогою інструментів інноваційного ринку; приведення їх до вимог підприємства-замовника; розроблення техніко-економічного обґрунтування; супровід впровадження готового інноваційного проєкту.

2. Підприємство має достатній інтелектуальний потенціал для генерації інноваційної ідеї та інноваційного розвитку, тоді як аутсорсингова компанія забезпечує розроблення плану впровадження інноваційного проєкту; виконує частину робіт зі впровадження інновації у діяльність підприємства.

3. Підприємство має готовий інноваційний проєкт, але потребує допомоги у його комерціалізації. Аутсорсинг-виконавець розробляє необхідні інструменти для реалізації проєкту, за необхідності – інструменти підвищення ефективності інновацій. Для малих та середніх підприємств компанія-аутсорсер оцінює потенціал продажу готового стартапу на платформі інноваційного ринку.

З огляду на те, що управління інноваційним розвитком створює необхідні умови для функціонування загалом та зростання в майбутній перспективі конкурентоспроможності аутсорсинг виступає стратегічним рішенням поставлених завдань для ефективного інноваційного розвитку агропромислових підприємств, що в результаті забезпечує оптимізацію операційних витрат та зберігає високу якість товарів чи наданих послуг.

Однак перш ніж звернутися до аутсорсингу, агропромисловим підприємствам необхідно визначити важливість переданої функції (бізнес-процесу) з точки зору стратегії підприємства та порівняти, наскільки краще (чи гірше) ця функція може бути реалізована силами працівників самого підприємства.

Для цього необхідно порівняти внутрішні та зовнішні можливості для підготовки прийняття рішення, тобто порівняти собівартість бізнес-процесу власними силами та можливі додаткові доходи із сукупним поточними витратами й витратами під час купівлі цієї послуги аутсорсера.

Також одним з результатів впровадження аутсорсингу в управління агропромисловим підприємством є зміна організаційної структури підприємства та її контактів з ринковим середовищем. Так, на етапі формування організаційної структури та команди інноваційного проєкту доречним є вибір одного з двох варіантів рішень: залучення аутсорсинг-фахівців або використання послуги аутсорсингу функцій.

Ефективність аутсорсингу-фахівців полягає в тому, що за його допомогою агропромислове підприємство зменшує витрати на основі оптимізації організаційної структури й зменшення податкового навантаження, оскільки виплачує заробітну плату працівникам і, відповідно, здійснює соціальні нарахування кадрове агентство (аутсорсер). Фактично замовник перекладає на компанію-аутсорсера усі ризики й витрати, пов'язані з персоналом.

За аутсорсингу-фахівців аутсорсингова компанія на прохання замовника залучає необхідну кількість фахівців; укладає з ними трудовий договір і скеровує на роботу до останнього; виводить персонал за штат (у цьому разі підприємство звільняє частину свого персоналу). Таким чином, агропромислове підприємство не втрачає своїх співробітників, залишаючись для них роботодавцем, та самостійно забезпечує залучення аутсорсинг-фахівців до виконання завдань проєкту.

Аутсорсинг функцій передбачає управління процесами, які вимагають глибокого вивчення або серйозного аналітичного оброблення даних, формування баз знань та управління ними для підтримки прийняття рішень.

З огляду на це аутсорсер бере на себе відповідальність за виконання конкретних функцій управління інноваційними проєктами замовника, а замовник забезпечує дотримання залежних від нього умов виконання цих функцій та забезпечує їх інтеграцію в інтересах інноваційного проєкту, тому управління інноваційним розвитком агропромислових підприємств на базі аутсорсингу найбільш ефективно реалізується через проєктну (матричну) структуру управління.

Матрична форма організації інноваційного процесу полягає у створенні разом з традиційними функціональними та виробничими підрозділами тимчасових проєктно-цільових груп на чолі з керівником проєкту, який виконує функцію координатора процесу (рис. 3).

Інноваційний розвиток агропромислових підприємств за матричної структури забезпечує оперативне реагування на зовнішні зміни, спрощення системи контролю, скорочення терміну реалізації проєкту, підвищення зацікавленості членів проєктних груп у результативності проєкту, покращення взаємозв'язку між учасниками проєкту, а також обумовлює можливість переміщення кадрів з однієї групи в іншу.

Приймаючи рішення про інновацію, керівник створює проєктно-цільові підрозділи, які на час здійснення проєкту формуються з фахівців різних підрозділів агропромислового підприємства, тобто відбувається залучення персоналу основної

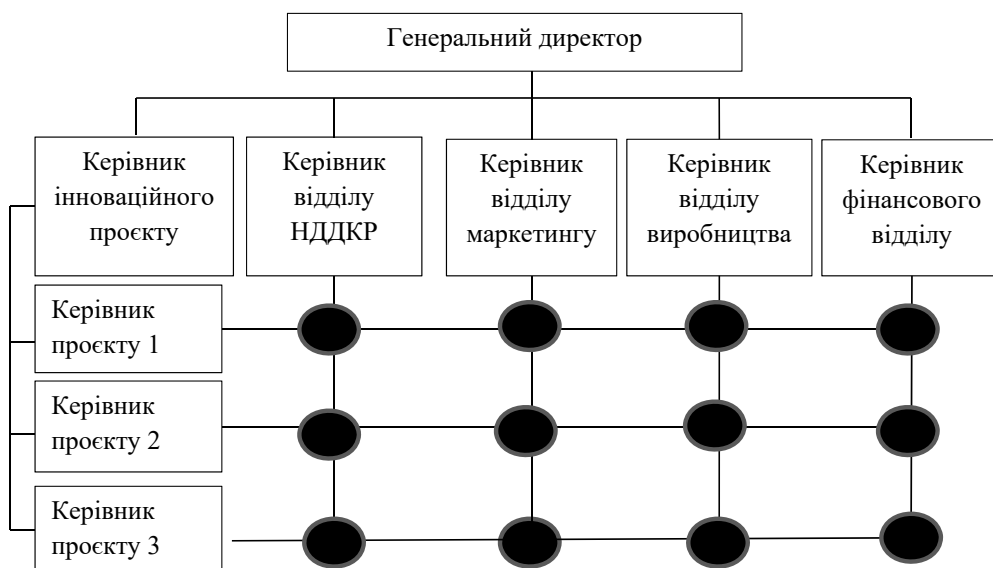


Рис. 3. Проєктно-матрична структура організації інноваційної діяльності агропромисловими підприємствами

● Примітка: проєктно-цільові групи

діяльності до реалізації інноваційного проекту.

В умовах інноваційного розвитку агропромислового підприємства керівник інноваційного проекту формує завдання, контролює та координує роботу виконавців, забезпечуючи їх технічною інформацією, що необхідна для виконання інноваційного рішення вищого керівництва, а функціональні та лінійні керівники розподіляють обов'язки та здійснюють поточний контроль за виконанням раніше поставлених завдань.

Для того щоби проектно-матрична структура була ефективною, необхідно створити ефективну систему контролю за виконанням робіт, пов'язаних з проектом, якістю їх виконання, витратами та термінами. При цьому необхідними умовами ефективного управління інноваційним розвитком агропромислового підприємства є забезпечення взаємодії учасників інноваційного процесу; поділ обов'язків та відповідальності; забезпечення ефективного розподілу інформації та гнучкості у використанні ресурсів; визначення персональної відповідальності за прийняті рішення.

Водночас необхідним є рішення про перебування організаційної структури управління, формування команди інноваційного проекту, створення сприятливої інноваційної культури агропромислового підприємства та налагодження системи зв'язків з економічними контрагентами.

Послідовна форма організації процесу управління інноваційним розвитком агропромислових підприємств з використанням аутсорсингу матиме такий вигляд (рис. 4).

Ілюструючи інноваційний розвиток як процес, що включає сукупність безперервних, взаємопов'язаних та послідовно виконуваних дій із формування та використання ресурсів підприємства для досягнення поставлених цілей, організація процесу управління інноваційним розвитком на основі аутсорсингу спрямовується на формування керуючих та керованих підсистем і встановлення зв'язків та відносин між ними, забезпечуючи впорядкованість технічної, економічної, соціально-психологічної і правової сторін діяльності агропромислового підприємства.

Отже, під час розгляду процесу управління інноваційним розвитком агропромислових підприємств неодмінним є поділ його на спеціалізовані функції задля закріплення окремих видів, етапів робіт за виконавцями, що організовує та впорядковує процес управління.

Висновки з проведеного дослідження. Підтверджено, що використання аутсорсингу в управлінні інноваційним розвитком агропромислових підприємств забезпечить:

- можливість отримати доступ до нових ресурсів та ринків збуту;

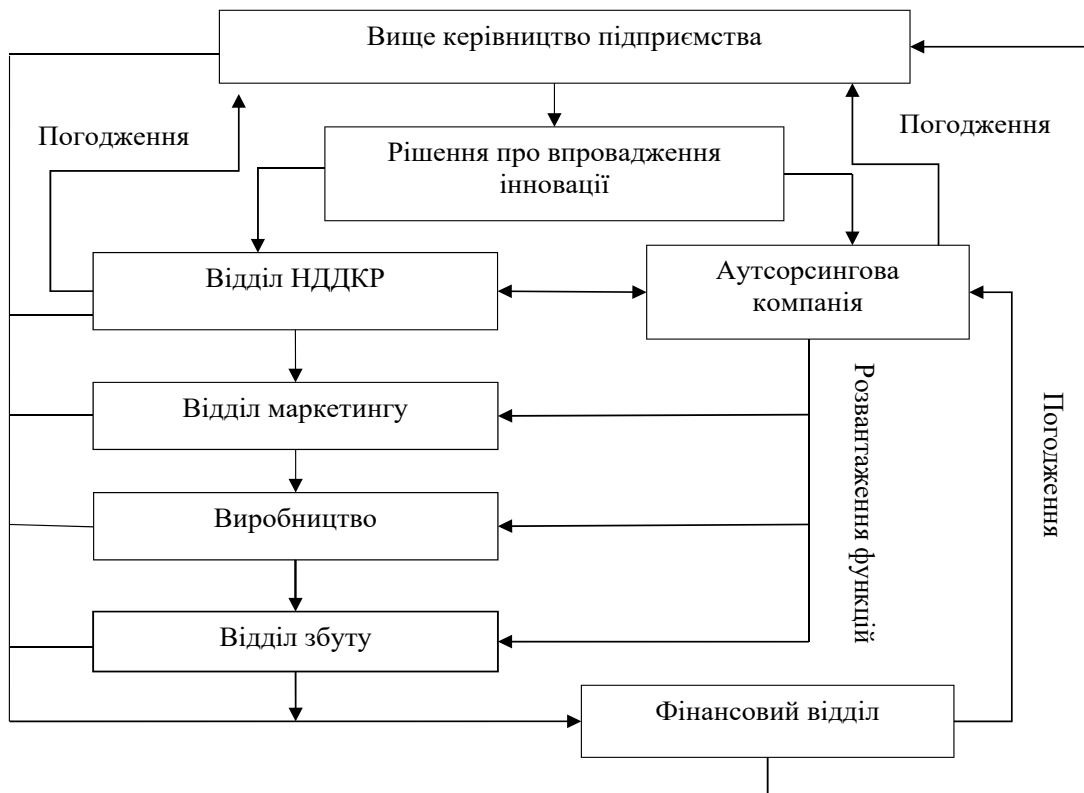


Рис. 4. Організація інноваційної діяльності агропромислового підприємства на основі аутсорсингу

Джерело: авторська розробка

- підвищення якості комплектуючих елементів інноваційного процесу;
- зниження загальних витрат за рахунок передачі бізнес-процесів виробництва;
- вивільнення дефіцитного устаткування та висококваліфікованої робочої сили для роботи над ресурсномісткими операціями;
- оптимізацію роботи відділів підприємства внаслідок скорочення номенклатури закуповуваних виробів та за рахунок закупівлі зібраних у вузли виробів.

Отже, для агропромислових підприємств аутсорсинг виступає як одна з найбільш успішних бізнес-моделей, що забезпечує можливість підвищення ймовірності досягнення конкурентних переваг та сприяння безперервному інноваційному розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. The Global Innovation Index, 2016. URL: <https://www.globalinnovationindex.org/analysis-indicator> (дата звернення: 01.09.2020).
2. Lü X. Innovation drive best path to sustainable economic growth. 2016. URL: <https://www.newsghana.com.gh/innovation-drive-best-path-to-sustainable-economic-growth> (дата звернення: 01.09.2020).
3. Андрійчук В. Економіка аграрних підприємств. Київ : КНЕУ, 2002. 362 с.
4. Гавриленко Т. Аутсорсинг як інструмент зниження витрат у системі стратегічного управління. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 1 (91). С. 104–109.
5. Дослідження міжнародної компанії Джеймса О. МакКінсі Kearney. URL: <https://www.kearney.com/digital-transformation/gsl/2019-full-report> (дата звернення: 01.09.2020).
6. Золотов В. Аутсорсинг – бизнес-стратегия и способ повышения конкурентоспособности компании. *Железнодорожный транспорт*. 2006. № 6. С. 56–60.
7. Микитюк П. Інноваційний менеджмент. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 269 с.

8. Ноздріна Л. Управління проектами. Київ : Центр учбової літератури, 2010. С. 309–311.

9. Шатун В. Основи менеджменту. Миколаїв : вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2006. 376 с.

REFERENCES:

1. The Global Innovation Index (2016). Available at: <https://www.globalinnovationindex.org/analysis-indicator> (accessed 1 September 2020).
2. Lü Xiaoxun (2016) Innovation drive best path to sustainable economic growth. Available at: <https://www.newsghana.com.gh/innovation-drive-best-path-to-sustainable-economic-growth> (accessed 1 September 2020).
3. Andriichuk V. (2002) *Ekonomika ahrarykh pid-priemstv* [Economics of agricultural enterprises]. Kyiv : KNEU. (in Ukrainian)
4. Havrylenko T. (2009) Outsorsynh yak instrument znyzhennia vytrat u systemi stratehichnoho upravlinnia [Outsourcing as a tool to reduce costs in the strategic management system]. *Aktualni problemy ekonomiky*. no. 1 (91), pp. 104–109.
5. Doslidzhennia mizhnarodnoi kompanii Dzheimsa O. MakKinsi Kearney (2019) [Doslidzhennia mizhnarodnoi kompanii Dzheimsa O. MakKinsi Kearney]. Available at: <https://www.kearney.com/digital-transformation/gsl/2019-full-report> (accessed 1 September 2020).
6. Zolotov V. (2006) Outsorsynh – byznes-strategyia y sposob povysheniya konkurentosposobnosti kompanyy [Outsourcing is a business strategy and a way to increase a company's competitiveness]. *Zheleznodoro-zhnyi transport*, no. 6, p. 56–60.
7. Mykytiuk P. (2007) *Innovatsiinyi menedzhment* [Innovation management]. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury. (in Ukrainian)
8. Nozdrina L. (2010) *Upravlinnia proektamy* [Project management]. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury. (in Ukrainian)
9. Shatun V. (2006) *Osnovy menedzhmentu* [Fundamentals of management]. Mykolaiv : vyd-vo MDHU im. Petra Mohyla. (in Ukrainian)

РОЗКРИТТЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ
ПІДПРИЄМСТВ ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІINTELLECTUAL CAPITAL DISCLOSURE OF ENTERPRISES
IN THE HOSPITALITY INDUSTRY OF ODESA REGION

У статті розглянуто питання розкриття інтелектуального капіталу підприємств індустрії гостинності, сервіс яких ґрунтується на нематеріальних ресурсах, а реляційний та людський капітал набуває важливості як стратегічний ресурс подальшого розвитку засобів розміщення. Метою дослідження є збагачення практики розкриття інформації про інтелектуальний капітал підприємств індустрії гостинності Причорноморського регіону. Встановлено, що 30 найкращих закладів розміщення району розташовано в м. Одеса та області. На основі відгуків гостей заклади розміщення з найвищим рейтингом були оцінені у 9,8–9,6 балів і володіли значним людським капіталом (оцінка роботи персоналу цих готелів однотайно була визначена як професійна у 9,9–9,8 балів); для готельєрів, що отримали більш посередні оцінки у 9,5–9,3 бали, роль інтелектуального капіталу визначена як стратегічно важлива. Таким чином, практика розкриття інформації про інтелектуальний капітал підприємств як ресурс довгострокового розвитку бізнесу потребує подальшого розвитку в українській економічній науці.

Ключові слова: людський капітал, інтелектуальний капітал підприємства, гостинність, туризм, Причорномор'я.

В статье рассмотрен вопрос раскрытия интеллектуального капитала предпри-

ятий индустрии гостеприимства, сервис которых основывается на нематериальных ресурсах, а реляционный и человеческий капитал приобретает важность как стратегический ресурс дальнейшего развития средств размещения. Целью исследования является обогащение практики раскрытия информации об интеллектуальном капитале предприятий индустрии гостеприимства Причерноморского региона. Установлено, что 30 лучших заведений размещения района размещены в г. Одесса и области. На основе отзывов гостей заведения размещения с наиболее высоким рейтингом были оценены в 9,8–9,6 баллов и владели значительным человеческим капиталом (оценка работы персонала этих отелей однозначно была определена как профессиональная в 9,9–9,8 баллов); для отельеров, которые получили более посредственные оценки в 9,5–9,3 балла, роль человеческого капитала определена как стратегически важная. Таким образом, практика раскрытия информации об интеллектуальном капитале предприятий как ресурсе долгосрочного развития бизнеса требует дальнейшего развития в украинской экономической науке.

Ключевые слова: человеческий капитал, интеллектуальный капитал предприятия, гостеприимство, туризм, Причерноморье.

УДК 338.58:65.014

<https://doi.org/10.32843/bses.56-11>

Яворська О.Г.

к.б.н., доцент,
доцент кафедри туризму
Київський національний
лінгвістичний університет

Yavorska Oksana

Kyiv National Linguistic University

The article considers the issue of disclosure the intellectual capital of enterprises in the hospitality industry, whose service is based on intangible resources, and relational and human capital is an important strategic resource for further development. This study aimed to identify the practice of disclosure on intellectual capital information of enterprises in the hospitality industry of the Black Sea region. We have used a set of general and special methods in this article (they are logical method, method of analysis and synthesis, diagram method, scientific abstraction; descriptive research and interpretation of secondary data obtained through the official websites and Internet of search engines and the best domestic hoteliers; content analysis was determined by the method of collecting information and analysis from the text). We reviewed the literature and used some scientific interpretations. The limitations of this study are due to the incompleteness of the information provided on the Internet. It has been established that the 30 best accommodation facilities of the district are located in Odessa and the region; according to guest reviews, the highest rated accommodation facilities have been rated at 9.8–9.6 points and have been possessed significant human capital (the assessment of the work of the staff of these hotels have been unambiguously defined as professional at 9.9–9.8 points); for hoteliers that received more mediocre scores of 9.5–9.3 points, the role of human capital has been identified as strategically important. The study also demonstrated the importance of providing information on the intellectual capital of hospitality enterprises to meet the information needs of consumers. Thus, the practice of disclosure the intellectual capital of enterprises as an asset of long-term business development requires further development in Ukrainian economic science. The carried-out analysis and data are used to support existing managerial policies for better retention practices and management of human resources, for better management practices of the enterprises.

Key words: human capital, intellectual capital of the enterprise, hospitality, tourism, Black Sea Region.

Постановка проблеми. Інтелектуальний капітал підприємства вважається генератором багатства, конкурентних переваг, кращих фінансових результатів та стабільності бізнесу [8, с. 44–98; 10, с. 398; 15, с. 93]. Окрім фізичного та фінансового капіталу, інтелектуальний капітал є «третім ресурсом готельних компаній, що сприяє створенню конкурентних переваг та високих показників діяльності <...> це рідкісний актив, важкий для наслідування <...>, і його значення збільшується з підвищенням використання» [12]. Таким чином, розгляд інтелектуального капіталу підприємства як засобу, що здатен знівелювати будь-які загрози,

з якими можуть зіткнутися суб'єкти підприємницької діяльності у сфері гостинності та туризму у сучасному турбулентному економічному середовищі, актуалізує питання дослідження цього активу організації [11, с. 276; 13, с. 195; 15, с. 94].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтелектуальний капітал підприємства охоплює три складові частини, такі як людський капітал (знання, вміння, рівень освіти, навички, креативність, підприємницький дух персоналу); структурний капітал («невидима» інфраструктура, яка дає змогу працювати робітникам); реляційний капітал (репутація, імідж компанії, лояльних клієнтів тощо)

[8, с. 9; 12]. Згідно з проведеним нами аналізом, нематеріальні активи підприємств сервісного сектору та готельного бізнесу залишаються сферою, що недостатньо вивчена порівняно з банківським сектором, фармацевтичною промисловістю або наукоємними підприємствами. Між тим наявні сьогодні дослідження інтелектуального капіталу підприємств сфери гостинності в країнах Європи та Азії, Австралії надають важливості примноженню інтелектуального капіталу організацій у покращенні своїх фінансових показників, зокрема, шляхом інвестування в людський капітал, який виявляє сильну позитивну кореляцію з реляційним капіталом, а останній визначає розмір прибутковості підприємств у майбутньому [10–13; 15]. Ототожнення потенціалу інтелектуального капіталу підприємств готельного господарства з потенціалом людського капіталу організації є правомірним під час оцінювання можливостей організації у вирішенні проблем розвитку та стабільності на ринку товарів та послуг, оскільки саме «він здатен підняти на вищий рівень ефективність операційної діяльності підприємства, найбільш продуктивно задіяти матеріальні ресурси, активуючи і нематеріальні активи» [10; 11; 13]. Так, фактором покращення роботи словенського готельного бізнесу визнавалися інвестиції саме у людський капітал [13]. Теорія людського капіталу також зазначає, що саме потенціал людського капіталу визначає продуктивність реалізації конкретного завдання. Оскільки людський капітал також має прямий зв'язок з показниками реляційного капіталу організації, що оцінюється через прихильність клієнтів та їх позитивні відгуки, оцінка рівня роботи працівників засобів розміщення засвідчить роль людського капіталу в результатах діяльності підприємств та креації інтелектуального капіталу організації. Критика чинної форми бухгалтерської звітності з представленням традиційних економічних та фінансових показників роботи організації засвідчує важливість надання інформації про інтелектуальний капітал підприємств сфери гостинності, демонструючи широкий інтерес самих споживачів готельних послуг до публікації таких даних та результатів експертних оцінок і рейтингів комплексних аналізів.

Постановка завдання. Метою дослідження є збагачення практики розкриття інформації про інтелектуальний капітал підприємств індустрії гостинності Причорноморського регіону за даними українських інтернет-джерел згідно з дискриптивним дослідженням (інтерпретація вторинних даних, отриманих через офіційні веб-сайти пошукових систем та кращих вітчизняних готельєрів; визначення аналізу вмісту методикою збирання інформації та аналізу з тексту). Обмеження у цьому дослідженні обумовлені неповнотою інформації, що подавалася в Інтернеті та ЗМІ.

Виклад основного матеріалу дослідження.

В останньому виданні Всесвітнього барометру та статистичного додатку “UNWTO” липня 2020 року (UNWTO World Tourism Barometer and Statistical Annex, Update July 2020) зазначено, що туризм повільно відновлюється після 98% падіння міжнародних прибутків у травні, тобто фактично майже повного блокування, яке було застосовано як відповідь на пандемію, а також призвело до річного падіння прибутків від туристів із січня по травень на 56% (що означає втрату 300 млн. туристів та 320 млрд. дол. прибутку галузі); це більш ніж утричі порівняно з Глобальною економічною кризою 2009 року [9]. Більшість членів Комітету експертів з питань туризму “UNWTO” очікує, що міжнародний туризм відновиться до другої половини 2021 року, а з кінця 2020 року буде стабільно утримуватися позитивна динаміка зростання кількості міжнародних туристичних прибутків за наявними прогнозами (рис. 1).

Регіональний аналіз розвитку туризму у світі засвідчив, що Азійсько-Тихоокеанський макро-регіон першим зазнав наслідків пандемії, і за січень-травень 2020 року прибутковість у галузі туризму впала на 60%; Європа зафіксувала другою найсильніше зниження за всю історію, а саме 58% (для регіону Центральної та Східної Європи показник становив 54,3%); потім йдуть Близький Схід (-51%), регіон Північної та Південної Америки й Африки (по -47%). У літній період (Північна півкуля) спостерігаються ознаки обережної зміни тенденцій, що пов'язані з поступовим скасуванням обмежень на поїздки в декількох країнах світу, особливо в Європі, відновленням низки міжнародних рейсів та активізацією внутрішньодержавних та внутрішньо регіональних туристичних ринків [14]. Так, станом на середину року в регіоні Східної та Центральної Європи внутрішній туризм впав лише на 20% [14]. В Україні за ситуації, яка склалася із закордонними поїздками, чимало українців для відпочинку вибрали місцеві курорти (значно більше, ніж торік, що визнають туроператори та експерти з туризму й гостинності, зазначаючи, що більшість відпочиваючих відвідала курорти Чорного та Азовського морів, організовуючи поїздки самостійно, що створює проблеми щодо можливостей точного підрахунку внутрішніх туристів). Компанія “Vodafone Україна” заявила, що на українських південних курортах цього літа значно побільшало абонентів порівняно з літом 2019 року; зростання мобільного трафіку свідчить про те, що нині на 30% більше туристів на Півдні України, ніж в аналогічні дні минулого літа [5]. Традиційний лідер вибору українських відпочивальників – Одеська область – не поступився, надавши широкий спектр туристичних послуг. На курорти Кирилівки (Запорізька область, Азовське море), як засвідчує мобільний трафік, приїхало на 55% більше відпочивальників,

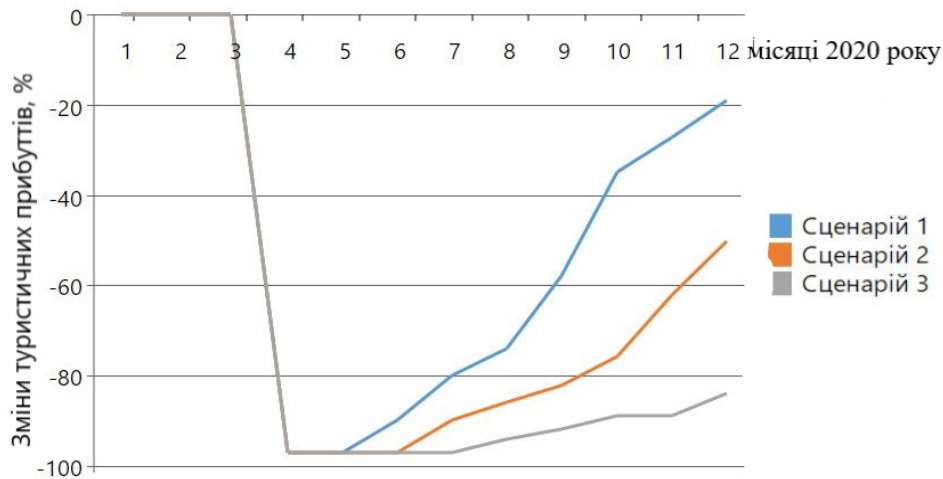


Рис. 1. Перспективи відновлення міжнародних туристичних прибутків у 2020 році

Джерело: [9]

а у м. Бердянськ (Запорізька область, Азовське море) курортників стало більше на 37%, ніж в аналогічні дати 2019 року [5]. Нами були опрацьовані сайти з підбору та пошуку помешкання в Одеській області, на узбережжі Чорного та Азовського морів (<https://dobovo.com>, <https://rest-ua.com/zhilye>, <https://www.booking.com>, <https://tcb.com.ua>, <https://hotels24>, <https://doba.ua> та інші інтернет-джерела). Згідно з даними, представленими на сайті *Hotels24.ua*, з 580 закладів розміщення високу позитивну оцінку (відвідувачі оцінили засоби розміщення у 9–10 балів, де 10 балів – найвища оцінка) мали 42 суб'єкти підприємницької діяльності; зокрема, 23 підприємства належали до таких груп: готель, міні-готель, санаторій, котедж, пансіонат, спа-готель, апарт-готель, парк-готель, рекреаційний комплекс та резиденція [4]. Лише шість позицій із загального переліку запропонованого житла з оцінкою у 9–10 балів мали квартири, вілли, приватні садиби та хостели [4]. На сайті *Doba*.

а щодо Чорноморського регіону було представлено з найвищими рейтингами (від 5 до 3,5 балів за п'ятибальною шкалою) позитивні відгуки для 31 помешкання, а саме 28 квартир в м. Одеса та 3 у селищі міського типу Затока в Одеській області [7]. Аналізуючи дані сайту *Dobovo.com.ua* по м. Одеса, ми взяли до розгляду зі 130 квартир, які презентувалися з найвищими відгуками у 10 балів (за 10-бальною шкалою), лише 10, оскільки інші до цієї категорії були віднесені лише за даними одного відгуку (рис. 2) [6]. Серед 39 квартир, які, згідно з відгуками мали 9,9 балів, відбираємо більше десяти апартаментів, що отримали таку оцінку за результатами 35 і більше відвідувачів; більшість засобів розміщення отримала оцінку з урахуванням 5 і більше відгуків, що нами вважається валідним показником. У 9,8 балів було оцінено 36 квартир, зокрема за більш як 17 позитивними відгуками для одного помешкання; 9,7 балів мали квартири з відгуками від більш як 6 відпочиваючих; помешкання з 9,6 балами нараховували переважно 2–4 відгуки; 9,5 балів – відгуки 3–5 відпочиваючих; 9,4 бали – 5 квартир від 2 клієнтів на кожний засіб розміщення; житло з балами нижче 5,8 не було представлено на сайті [6]. Таким чином, станом на кінець серпня з позитивними та високими балами по м. Одесі пропонувалося 329 квартир [6].

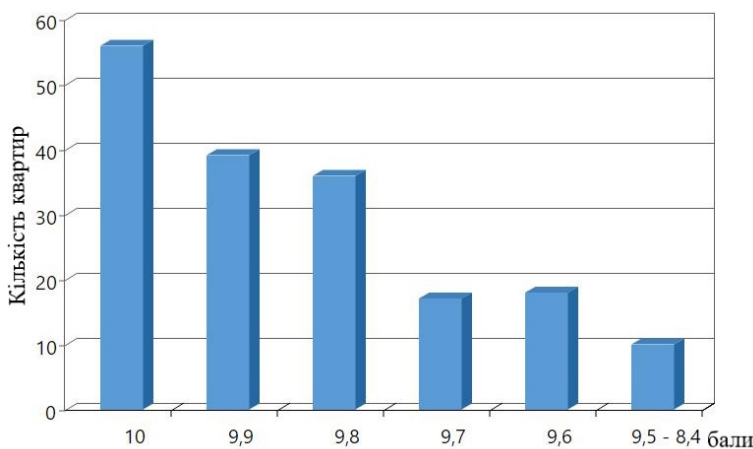


Рис. 2. Засоби розміщення у м. Одеса з найвищими рейтингами на основі відгуків гостей

Джерело: складено за даними [6]

По м. Чорноморську Одеської області інформація (згідно з аналізом 154 квартир з відгуками) представлена на рис. 3, проте такі дані переважно ґрунтувалися на низькому рівні репрезентативності відгуків, окрім групи квартир з балами 9,9; 9,7 та 9,6, по кожній квартирі було опрацьовано 5 і більше відгуків [6].

Найбільш інформативним та професійно оформленим, згідно із завдан-

нями нашого дослідження, можна визнати сайт *Booking.com*. По кожній із запропонованих і нами проаналізованих позицій була представлена шкала формування оцінки житла, яка вираховувалася за показниками таких критеріїв, як чистота, комфорт, розташування, зручності, персонал, співвідношення «ціна/якість» та робота безкоштовного Wi-Fi.

Згідно з аналізом 69 800 відгуків про 604 засоби розміщення Одеської області, на основі 93 446 відгуків про готельєрів у Причорноморському регіоні (Black Sea Coast Ukraine) представляємо інформацію щодо 30 кращих готелів та хостелів вищезначених рейтингів (табл. 1) [1–3].

Згідно з наведеними даними, показник роботи персоналу 30 кращих закладів розміщення за оцінками відвідувачів (п'ята колонка табл. 1) не був нижче, ніж показник загальної (сумарної) оцінки закладу (четверта колонка табл. 1), що засвідчує наявність значного інтелектуального капіталу розглянутих готелів та хостелів. Більш детальний аналіз вищезначених показників та оцінок показав, що заклади розміщення з найкращою репутацією серед клієнтів (готелем із сумарною оцінкою 9,8 балів є *Eco Apart Hotel Provence*; готелі з оцінкою 9,7 балів відсутні; готелями з оцінкою 9,6 балів є *Redling Hotel*, *Дизайн-Готель Room&Rumors*, *Jupiter Hotel* та *Arcadia Sky*) володіли найвищим людським капіталом, оскільки гості оцінили роботу персоналу цих готелів одностайно як професійну, зазначивши бальні показники на 0,3–0,1 вище від сумарної

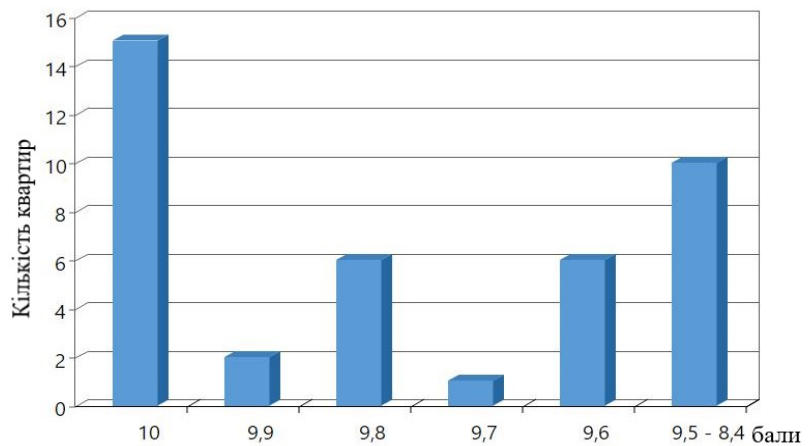


Рис. 3. Засоби розміщення у м. Чорноморську Одеської області з найвищими рейтингами на основі відгуків гостей

Джерело: складено за даними [6]

оцінки закладів (рис. 4). Окрім цього, якщо найвища сумарна оцінка, згідно з відгуками гостей закладу розміщення, становила 9,8 балів (опрацьовано більше 500 відгуків), то максимальна оцінка роботи саме персоналу досягла показника у 9,9 балів для трьох одеських готелів, таких як *Redling Hotel*, *Дизайн-Готель Room&Rumors* та *Eco Apart Hotel Provence*. Також варто зазначити, що сумарна оцінка закладу розміщення для готелів *Redling Hotel* та *Дизайн-Готель Room&Rumors* становила лише 9,6 балів, що підкреслює значення саме людського капіталу у формуванні позитивного іміджу готельєрів, які відомі на ринку гостинності та туризму з початку 2018 року.

Для готельєрів, заклади розміщення яких на основі відгуків гостей отримали більш посередню оцінку у 9,5–9,3 бали, роль інтелектуального капі-

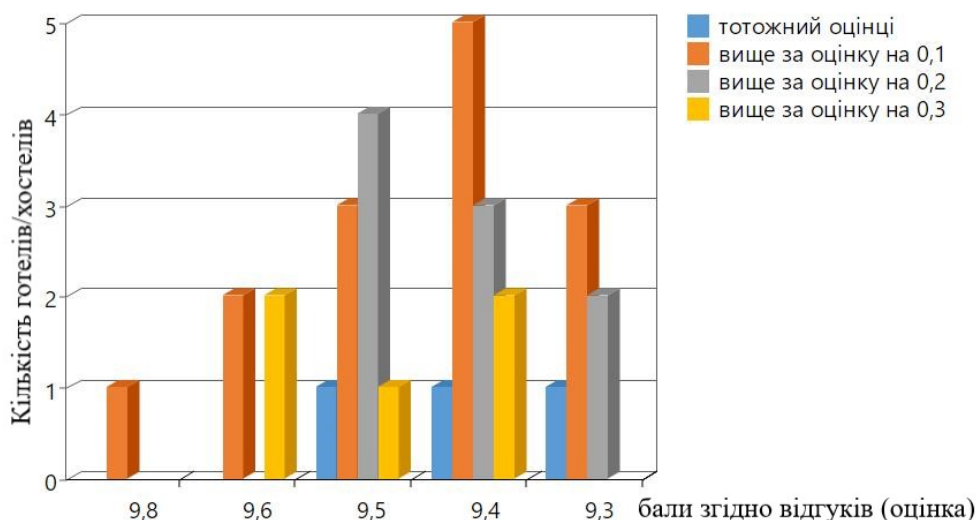


Рис. 4. Показники роботи персоналу 30 кращих готелів та хостелів Одеської області на основі відгуків гостей

Джерело: складено за даними [1–3]

Показники рейтингу, роботи персоналу та сумарної оцінки закладу розміщення в Одеській області (за відгуками клієнтів)

1	2	3	4	5	6	7
1	Redling Hotel	02.05.2019, готель (4*), Одеса	9,6	9,9	–	209
2	Дизайн-Готель Rooms and Rumors	01.03.2018, готель, Одеса	9,6	9,9	–	236
3	Jupiter Hotel	21.11.2019, готель, Одеса	9,6	9,7	181	187
4	Arcadia Sky	23.10.2018, готель, Одеса	9,6	9,7	–	215
5	Frederic Koklen Boutique Hotel	01.07.2011, готель (4*), Одеса	9,5	9,6	–	198
6	Eco Apart Hotel Provence	22.06.2018, готель, Одеса	9,8	9,9	–	56
7	Eco Apart Hotel Provence	14.06.2016, готель, Одеса	9,5	9,7	–	414
8	Tapki Hostel	27.07.2016, хостел, Одеса	9,5	9,7	132	143
9	Wall Street by Ribas	27.07.2016, готель (4), Одеса	9,4	9,5	–	899
10	Frapolli 21 Hotel	11.05.2017, готель (4*), Одеса	9,4	9,5	–	784
11	Wine&Pillow Hotel by Frapolli	10.01.2019, готель, Одеса	9,4	9,5	412	436
12	Gosti	14.06.2016	9,5	9,8	–	143
13	Club Miami Arkadia	17.05.2018, готель (4*), Одеса	9,5	9,5	–	153
14	London Hotel	18.01.2011, готель (4*), Одеса	9,5	9,7	–	218
15	Bossfor Hotel by Ribas	17.05.2017, готель, Одеса	9,4	9,6	294	322
16	GRAND OTRADA Hotel Resort & SPA	18.08.2018, готель, Одеса	9,4	9,7	292	317
17	Hotel Fridman	24.12.2016, готель, Одеса	9,4	9,6	–	702
18	Hotel de Paris Odessa MGallery by Sofitel	29.06.2017, готель, Одеса	9,5	9,6	–	151
19	Klaster SeaView Hotel	11.05.2018, готель, Чорноморськ	9,4	9,5	–	93
20	Orpheus Hostel and Apartments	16.06.2016, готель, Одеса	9,4	9,5	372	410
21	Orpheus Hostel and Apartments	26.06.2018, готель, Затока	9,5	9,6	72	76
22	Il Decameron Luxury Design Hotel	04.08.2017, готель (5*), Одеса	9,3	9,4	–	542
23	Hostel51	29.05.2017, хостел, Одеса	9,4	9,4	301	332
24	Alexandrovskiy Hotel	24.08.2011, готель, Одеса	9,3	9,4	–	1186
25	Pearl Mini-Hotel	09.02.2012, готель, Одеса	9,4	9,6	–	321
26	Hipstel	13.06.2016, хостел, Одеса	9,3	9,3	314	360
27	Шаланда	03.05.2013, готель, Одеса	9,4	9,7	152	162
28	Premier Geneva Hotel	19.05.2014, готель, Одеса	9,3	9,5	–	343
29	Дюк Готель	29.04.2014 Готель (5*), Одеса	9,3	9,4	632	706
30	Apelsin	20.03.2019, готель, Білгород- Дністровський	9,5	9,7	–	95

Примітка: 1 – рейтинг засобу розміщення за списками кращих готелів м. Одеси, Одеської області та Чорноморського узбережжя; 2 назва – готелю/хостелу; 3 – дата початку роботи закладу та його місця знаходження (категорія готелю); 4 – сумарна оцінка у балах за відгуками гостей щодо роботи закладу розміщення (оцінка); 5 – оцінка роботи персоналу у балах (складова частина сумарної оцінки за відгуками гостей щодо роботи закладу розміщення); 6 – кількість позитивних відгуків гостей закладу розміщення (за наявності даних); 7 – загальна кількість відгуків від гостей закладу розміщення

Джерело: [1–7]

талу є стратегічно важливою, оскільки у 12 закладах робота персоналу була вище на 0,3–0,2 бали проти 11 закладів, у яких показник роботи працівників був вищий за сумарну оцінку готелю на 0,1 бали. Згідно з даними, лише у трьох закладах розміщення з 30 розглянутих показник роботи персоналу тотожний сумарній оцінці закладу, а для решти 27 – вищий.

Для готельєрів з найвищою оцінкою їх діяльності у 9,7 та 9,6 балів (рис. 5), що проводилася на основі лише позитивних відгуків гостей, вбачається кореляція між реляційним та людським капіталом засобів розміщення. У цій групі закладів співвідношення показників реляційного капіталу підприємства та людського капіталу становило 1:3 з переважанням високих показників роботи

персоналу готелів, співвідношення переважання людського капіталу над реляційним на 0,1 бал до такого на 0,2–0,3 бали та сумарної оцінки роботи закладу у 9,7 бали становило 1:3, а 9,6 балів – 1:4.

Висновки з проведеного дослідження. Для підприємств готельної сфери м. Одеса та Приморського регіону, сервіс яких вибудовується на нематеріальних ресурсах (обслуговуючий персонал, знання, культура тощо), роль людського капіталу є важливою у примноженні реляційного капіталу підприємств, а інтелектуальний капітал набуває важливості як стратегічний ресурс подальшого розвитку засобів розміщення. Дослідження також продемонструвало важливість надання інформації про інтелектуальний капітал підприємств сфери гостинності для задоволення інформацій-

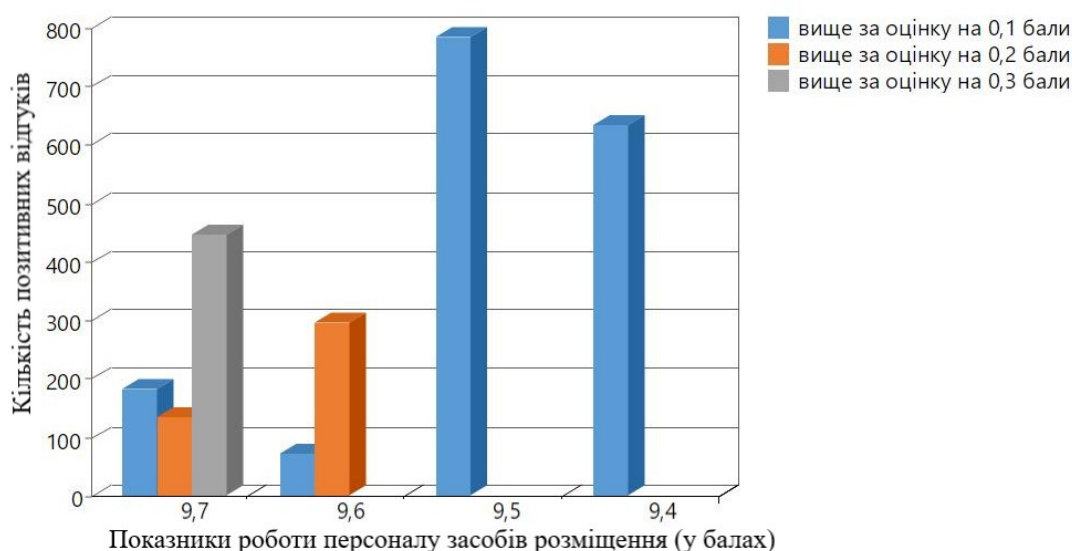


Рис. 5. Показники роботи персоналу 30 кращих готелів та хостелів Одеської області на основі позитивних відгуків гостей

Джерело: складно за даними [1–3]

них потреб споживачів, зокрема з розкриття даних з реляційного капіталу закладів розміщення. Менш відкритою є інформація щодо людського капіталу готельєрів, проте вага цього активу є провідною як в оцінці можливостей підприємств, так і в креативності підприємств сфери гостинності. Таким чином, практика розкриття інформації про інтелектуальний капітал підприємств як ресурс довгострокового розвитку бізнесу потребує подальшого розвитку в українській економічній науці.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. 30 найкращих готелів в регіоні Black Sea Coast Ukraine. URL: <https://www.booking.com/reviews/region/black-sea-coast-ukraine.uk.html> (дата звернення: 12.08.2020).
2. 30 найкращих готелів в регіоні Одеська область. URL: <https://www.booking.com/reviews/region/odessa.uk.html> (дата звернення: 11.08.2020).
3. 30 найкращих готелів – Одеса. URL: <https://www.booking.com/reviews/ua/city/odessa.uk.html> (дата звернення: 10.08.2020).
4. Бронювання готелів, квартир, хостелів. URL: [hotels24](https://hotels24.com) (дата звернення: 14.08.2020).
5. Внутрішній туризм в Україні – на підйомі через COVID-19. Чи надовго? 2020. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/vnytrishniy-turyzm-v-ukraini-covid19/30726545.html> (дата звернення 12.08.2020).
6. Онлайн-бронювання квартир в 89 містах України. URL: <https://dobovo.com> (дата звернення: 09.08.2020).
7. Подорожна оренда від власників по всій Україні. URL: <https://doba.ua> (дата звернення: 13.08.2020).
8. Собко О.М. Інтелектуальний капітал підприємства: концептуалізація – функціонування – розвиток : монографія. Тернопіль : Крок, 2014. 164 с.

9. International tourism and COVID-19. URL: <https://www.unwto.org/international-tourism-and-covid-19> (дата звернення: 10.08.2020).

10. Intellectual capital and business performance: What structural relationships do they have in upper-upscale hotels? / T. Kim, W.G. Kim, S. Si-Sa Park, G. Lee, B. Jee. *International Journal of Tourism Research*. 2012. № 14. P. 391–408.

11. Laing G., Dunn J., Hughes-Lucas S. Applying the VAIC model to Australian hotels. *Journal of Intellectual Capital*. 2010. № 3. P. 269–283.

12. Ognjanović J. Intellectual capital in hotel companies. 2016. URL: <http://www.tisc.rs/proceedings/index.php/view/5> (дата звернення: 10.08.2020).

13. Rudež H.N., Mihalič T. Intellectual capital in the hotel industry: A case study from Slovenia. *International Journal of Hospitality Management*. 2007. Vol. 26. № 1. P. 188–199.

14. UNWTO World Tourism Barometer and Statistical Annex, Update July 2020. URL: <https://www.e-unwto.org/doi/epdf/10.18111/wtobarometereng.2020.18.1.4> (дата звернення: 10.08.2020).

15. Zeglat D., Zigan K. Intellectual capital and its impact on business performance: Evidences from the Jordanian hotel industry. *Tourism and Hospitality Research*. 2014. № 13. P. 83–100.

REFERENCES:

1. The 30 Best Hotels in Black Sea Coast Ukraine. Available at: <https://www.booking.com/reviews/region/black-sea-coast-ukraine.uk.html> (accessed 12 August 2020).
2. The 30 Best Hotels in Odessa region. Available at: <https://www.booking.com/reviews/region/odessa.uk.html> (accessed 11 August 2020).
3. The 30 Best Hotels in Odessa. Available at: <https://www.booking.com/reviews/ua/city/odessa.uk.html> (accessed 10 August 2020).

4. Booking hotels, apartments, hostels. Available at: hotels24 (accessed 14 August 2020).
5. Vnutrishnii turizm v Ukraini – na pidiomi cherez COVID-19. Chy nadovho? [Domestic tourism in Ukraine is on the rise through COVID-19. How long?] 2020. Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/vnytrishniy-turizm-v-ukraini-covid19/30726545.html> (accessed 17 August 2020).
6. Online booking of apartments in 89 cities of Ukraine. Available at: <https://dobovo.com> (accessed 09 August 2020).
7. Daily rent from owners throughout Ukraine. Available at: <https://doba.eng> (accessed 13 August 2020).
8. Sobko O.M. (2014) *Intelektualnyi kapital pid-priemstva: kontseptualizatsiia – funktsionuvannia – rozvytok* [Intellectual capital at enterprise: concept–functioning–development]. Ternopil : Krok, pp. 164 (in Ukrainian).
9. International tourism and COVID-19. Available at: <https://www.unwto.org/international-tourism-and-covid-19> (accessed 10 August 2020).
10. Kim T., Kim W.G., Park S. Si-Sa, Lee G., Jee B. (2012) Intellectual capital and business performance: What structural relationships do they have in upper-upscale hotels? *International Journal of Tourism Research*, 14, 391–408.
11. Laing G., Dunn J., Hughes-Lucas S. (2010) Applying the VAIC model to Australian hotels. *Journal of Intellectual Capital*, 3, 269–283.
12. Ognjanović J. Intellectual capital in hotel companies. (2016). Available at: <http://www.tisc.rs/proceedings/index.php/view/5> (accessed 10 August 2020).
13. Rudež H.N., Mihalič T. (2007) Intellectual capital in the hotel industry: A case study from Slovenia. *International Journal of Hospitality Management*, 26 (1), 188–199.
14. UNWTO World Tourism Barometer and Statistical Annex, Update July 2020. Available at: <https://www.e-unwto.org/doi/epdf/10.18111/wtobarometereng.2020.18.1.4> (accessed 10 August 2020).
15. Zeglat D., Zigan K. (2014) Intellectual capital and its impact on business performance: Evidences from the Jordanian hotel industry. *Tourism and Hospitality Research*, 13, 83–100.

ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЧНОЇ МОДЕЛІ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ПІДПРИЄМСТВА

FORMATION OF STRATEGIC MODEL OF ENVIRONMENTAL MANAGEMENT OF THE ENTERPRISE

УДК 502.13:005]:631.11

<https://doi.org/10.32843/bses.56-12>

Яснолоб І.О.

к.е.н., доцент, доцент кафедри
підприємництва і права
Полтавська державна аграрна академія

Чайка Т.О.

к.е.н., начальник
редакційно-видавничого відділу
Полтавська державна аграрна академія

Черненко К.В.

к.е.н., доцент кафедри
бухгалтерського обліку
та економічного контролю
Полтавська державна аграрна академія

Yasniolob Ilona

Poltava State Agrarian Academy

Chayka Tetyana

Poltava State Agrarian Academy

Chernenko Kseniia

Poltava State Agrarian Academy

У статті визначено параметри оцінки виробничого підприємства для побудови матриці SWOT-аналізу в системі екологічного менеджменту як базису для визначення стратегій його вдосконалення у взаємозв'язку з внутрішніми та зовнішніми факторами, перспективами і загрозами. Запропоновано модель формування ефективної системи екологічного менеджменту підприємства, яка під впливом інформації зовнішнього середовища ґрунтується на принципах загальних і ефективності та передбачає здійснення SWOT-аналізу. Наведено міжнародний досвід неефективного екологічного менеджменту, що доводить доцільність використання системи екологічного менеджменту підприємством. Надані рекомендації дають змогу створити та запровадити ефективну систему екологічного менеджменту на підприємстві, яка враховуватиме його економічні інтереси та забезпечить збереження природного навколишнього середовища, сприятиме підвищенню його конкурентоспроможності у довгостроковій перспективі.

Ключові слова: модель екологічного менеджменту підприємства, стратегічне управління, планування, оптимізація, екологізація виробництва, навколишнє середовище, цикл PDCA, SWOT-аналіз, конкурентоспроможність.

В статті определены параметры оценки производственного предприятия для построения матрицы SWOT-анализа в системе экологического менеджмента как базиса для определения стратегий его совершенствования во взаимосвязи с внутренними и внешними факторами, перспективами и угрозами. Предложена модель формирования эффективной системы экологического менеджмента предприятия, которая под влиянием информации внешней среды основывается на принципах общих и эффективности и предусматривает осуществление SWOT-анализа. Приведен международный опыт неэффективного экологического менеджмента, что доказывает целесообразность использования системы экологического менеджмента предприятием. Наши рекомендации позволяют создать и внедрить эффективную систему экологического менеджмента на предприятии, которая будет учитывать его экономические интересы и обеспечит сохранение окружающей природной среды, будет способствовать повышению его конкурентоспособности в долгосрочной перспективе.

Ключевые слова: модель экологического менеджмента предприятия, стратегическое управление, планирование, оптимизация, экологизация производства, окружающая среда, цикл PDCA, SWOT-анализ, конкурентоспособность.

The article defines the parameters of the assessment of the production enterprise to build a matrix of SWOT-analysis in the environmental management system, as a basis for determining strategies for its improvement in relation to internal and external factors, prospects and threats. The model of formation of effective system of ecological management of the enterprise which under the influence of the information of external environment is based on the principles of the general and efficiency and provides realization of SWOT-analysis is offered. It is proposed to conduct a SWOT-analysis in the environmental management system in order to determine the strategies of the enterprise, further improvement and increase the efficiency of this system. The model of formation of effective system of ecological management of the enterprise is offered, improvement and efficiency of which provides use of the principles of the general and efficiency, the information of external environment, SWOT-analysis. The international experience of inefficient ecological management is given, which proves the expediency of using the ecological management system by the enterprise. The provided recommendations allow to create and implement an effective environmental management system at the enterprise, which will take into account its economic interests and ensure the preservation of the natural environment, will help to increase its competitiveness in the long run. It is proved that the most promising way to solve environmental problems of industrial production is environmental management. The use of environmental management system at the enterprise opens up new opportunities for him. Greening of production no longer becomes an obstacle to its development and incurring the corresponding costs, but creates additional opportunities for production, access to foreign markets, increase the competitiveness of products and enterprises. Measures to rationalize the use of resources and protect the environment by reducing production costs, minimizing losses and recycling waste often lead to a direct reduction in production costs.

Key words: model of ecological management of the enterprise, strategic management, planning, optimization, greening of production, environment, PDCA cycle, SWOT-analysis, competitiveness.

Постановка проблеми. Нині запровадження системи екологічного менеджменту вже не є даною модою, а є життєво необхідною системою для виробничих підприємств і організацій всіх форм власності та напрямів діяльності. Це пов'язано з актуальністю управлінських відносин на об'єктах господарювання, що забезпечують їхній стійкий розвиток, охорону природного навколишнього середовища, раціональне використання природних ресурсів, їхню екологічну безпеку, безпеку життєдіяльності людини. Він спрямований на реалізацію екологічних цілей і програм впливу на

навколишнє природне середовище, забезпечує формування знань екологічної стратегії розвитку суспільства, управління природокористуванням та природоохоронною діяльністю, які визначаються біологічними і соціально-економічними особливостями об'єкта господарювання, стратегічними цілями суспільства. При цьому забезпечується ефективність діяльності об'єктів господарювання за умов досягнення ними своїх стратегічних напрямів розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування ефективної системи екологічного

управління під впливом основних факторів виробництва на навколишнє середовище залишається об'єктом дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців. Проблемам екологічного менеджменту присвятили свої праці такі вітчизняні науковці, як: І.І. Дуднікова [1], Т.О. Кірсанова [1], Г.І. Купалова, Д.К. Ульянова [3], Т.П. Галушкіна, Л.М. Грановська, Р.А. Кисельова [4], В.Ф. Семенова, О.Л. Михайлюк [5] та інші. Серед зарубіжних вчених і дослідників доцільно відзначити праці С.Ю. Даймана [6], П.В. Пахомової, А. Ендерса, К. Ріхтера [7], В.В. Сєдова [8], С.В. Макарова, Т.В. Гусєвої [9], В. Garrod, Р. Chadwick [10], D. Sitarz [11] та інших. Однак, на нашу думку, залишаються недостатньо розробленими питання, що стосуються формування ефективності стратегічної моделі екологічного менеджменту підприємства з урахуванням особливостей його функціонування.

Постановка завдання. Метою дослідження є формування ефективної стратегічної моделі екологічного менеджменту підприємства в сучасних умовах господарювання.

Для досягнення поставленої мети дослідження встановлено такі наукові завдання:

- 1) запропонувати проведення SWOT-аналізу для вдосконалення системи екологічного менеджменту з визначеними параметрами оцінки;
- 2) обґрунтувати напрями SWOT-матриці стратегій підприємства в системі екологічного менеджменту;
- 3) розробити стратегічну модель формування ефективної системи екологічного менеджменту підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасне світове суспільство вимагає екологічної орієнтації економік країн шляхом поліпшення навколишнього природного середовища, поліпшення якості та безпечності виробництва і продукції, збільшення тривалості життя, здоров'я і добробуту населення. Окреме підприємство може відразу не отримати результату від капіталовкладень в охорону навколишнього середовища, однак у масштабі країни такі переваги є очевидними, навіть за умови, що вони не завжди мають вартісну оцінку. Наприклад, введення норм очищення стічних вод може підвищити витрати окремих підприємств, але створить водночас позитивний ефект у масштабі країни завдяки зменшенню захворювань населення через застосування забрудненої води. У низці випадків екологічно зорієнтоване виробництво може підвищити й конкурентоспроможність галузей та окремих підприємств [15; 16].

Для підвищення ефективності системи екологічного менеджменту, на нашу думку, доцільно використовувати матрицю SWOT-аналізу, яка містить слабкі та сильні сторони підприємства. Дослідження вітчизняних і зарубіжних наукових праць [12] показало, що значна увага приділяється

значенню та особливостям проведення SWOT-аналізу у процесі визначення рівня конкурентоспроможності галузі та підприємства, планування і формування стратегії. SWOT-аналіз є узагальнюючою основою для розуміння й управління навколишнім середовищем, яке склалося навколо відповідної галузі або в якому функціонує організація. Ця модель допомагає виділити основні проблеми, які необхідно вирішити, в процесі детального аналізу чотирьох окремих елементів SWOT [13]. Це відносно легкий у застосуванні інструмент для оцінки стратегічного стану галузі та підприємства. Метод SWOT дає змогу встановити лінії зв'язку між зовнішніми можливостями і загрозами та сильними і слабкими сторонами підприємства [14]. SWOT-аналіз – перевірений практикою інструмент для одержання огляду стратегічної ситуації галузі та підприємства, який підпорядковується основному принципу – стратегія повинна забезпечувати відповідність внутрішніх можливостей (сильних і слабких сторін) із зовнішньою ситуацією (частково відображеною у можливостях і небезпеках) [15].

Розглянемо параметри оцінки виробничого підприємства для побудови матриці SWOT-аналізу в системі екологічного менеджменту:

1. Сильні («внутрішні» фактори виробництва, які можуть бути використані як база для підтримки системи екологічного менеджменту) та слабкі сторони («внутрішні» фактори виробництва, які потрібно перетворити на сильні сторони, необхідні для підтримки його розвитку):

– організація: рівень кваліфікації всіх працівників; їх зацікавленість у розвитку виробництва та впровадженні системи екологічного менеджменту; наявність взаємодії між всіма ланками;

– виробництво: наявні виробничі потужності; відповідність устаткування та технологій системі екологічного менеджменту; якість і безпечність продукції, що виробляється; наявність патентів і ліцензій; собівартість продукції; надійність каналів постачання сировини й матеріалів тощо;

– фінанси: витрати виробництва, доступність капіталу, швидкість обороту капіталу, прибутковість бізнесу тощо;

– інновації: частота впровадження нового устаткування та технологій відповідно до вимог екологічного менеджменту; рівень їхньої новизни та ефективності за ключовими показниками; строки окупності коштів, інвестованих в інновації, тощо;

– маркетинг: якість і безпечність продукції з погляду споживачів, популярність торговельної марки, повнота асортименту, рівень цін, ефективність реклами, репутація підприємства, ефективність системи збуту, кваліфікація персоналу.

2. Можливості («зовнішні» фактори виробництва, які потрібно використовувати для підтримки його розвитку) та загрози («внутрішні» фактори ризику, яких можна уникнути):

- фактори попиту: місткість ринку, темпи його зростання або скорочення, структура попиту на продукцію;
- фактори конкуренції: кількість основних конкурентів, наявність на ринку товарів-замінників, висота бар'єрів входу до ринку і виходу з нього, розподіл ринкових часток між основними учасниками ринку;
- фактори збуту: кількість посередників, наявність мереж розподілу, умови постачання;
- економічні фактори: курс валют, рівень інфляції, зміна рівня доходів населення, державна податкова політика тощо;
- політичні та правові фактори: рівень політичної стабільності у країні, чинне вітчизняне та міжнародне законодавство щодо природоохоронної діяльності, рівень правової грамотності населення, рівень корумпованості влади;
- науково-технічні фактори: рівень розвитку науки щодо раціонального ресурсовикористання та збереження природного навколишнього серед-

овища; досвід впровадження відповідних інновацій; державна підтримка впровадження еколого-безпечних техніки та технологій;

- соціально-демографічні фактори: чисельність і статеві-вікова структура населення, рівень народжуваності та смертності, рівень зайнятості населення тощо;

– соціально-культурні фактори: традиції й система цінностей суспільства, наявна культура споживання товарів і послуг, наявні стереотипи поведінки людей;

- природні й екологічні фактори: кліматична зона, стан навколишнього середовища, ставлення громадськості до захисту навколишнього середовища.

Отримані результати аналізу дозволяють визначити стратегії діяльності підприємства з урахуванням системи екологічного менеджменту та напрямки його удосконалення, тобто побудувати безпосередньо саму SWOT-матрицю стратегій (табл. 1), в якій за рахунок можливостей сильні сторони діяльності підприємства удосконалити,

Таблиця 1

Схема SWOT-матриці стратегій підприємства в системі екологічного менеджменту

Чинники зовнішнього середовища	Чинники внутрішнього середовища	
	Сильні сторони (S): 1. Висока кваліфікація та підготовка працівників. 2. Постійне удосконалення технологічних процесів виробництва та обладнання з урахуванням вимог екологізації. 3. Вигідне географічне розташування. 4. Широкий асортимент готової продукції. 5. Утилізація твердих відходів. 6. Дотримання вимог санітарно-захисної зони. 7. Моніторинг довкілля.	Слабкі сторони (W): 1. Викиди в атмосферу шкідливих речовин. 2. Шумове забруднення. 3. Пошкодження доріг. 4. Проблема сировинної бази. 5. Відсутність експорту готової продукції. 6. Неточний підбір рослин у санітарно-захисній зоні та проблема їхнього віку. 7. Виникнення аварійних ситуацій.
Можливості (O): 1. Підвищення рівня кваліфікації працівників. 2. Зменшення витрат на поставку сировини. 3. Співробітництво з місцевими постачальниками. 4. Використання альтернативних джерел енергії. 5. Капіталовкладення у ремонтні та оновлювальні роботи. 6. Залучення інвестицій.	SO-стратегія: 1. Додаткове навчання працівників. 2. Налагодження систем постачання додаткової продукції.	WO-стратегія: 1. Проведення ямкового ремонту. 2. Співпраця з постачальниками якісної та безпечної сировини. 3. Налаштування експортних відносин. 4. Часткова реорганізація зелених насаджень санітарно-захисної зони.
Загрози (T): 1. Зменшення кількості традиційної сировини. 2. Підвищення рівня деградація ґрунтів і забруднення навколишнього середовища. 3. Зниження купівельних цін на виготовлену продукцію. 4. Проблеми галузі. 5. Відсутність єдиної державної політики щодо розвитку галузі.	ST-стратегія: 1. Зменшення рівня деградаційних процесів. 2. Стабільність цін на вторинну продукцію.	WT-стратегія: 1. Співробітництво з дослідними станціями та науковими закладами щодо екологізації процесу виробництва.

Джерело: розроблено авторами



Рис. 1. Модель формування ефективної системи екологічного менеджменту підприємства

Джерело: розроблено авторами

а слабкі – покращити шляхом здійснення певних заходів (SO-стратегія та WO-стратегія).

Відповідно до SWOT-матриці стратегій підприємства в системі екологічного менеджменту необхідно визначити основні стратегії щодо його удосконалення з урахуванням екологічних, економічних і соціальних ефектів.

Таким чином, ми пропонуємо з метою формування ефективної системи екологічного менеджменту використовувати (рис. 1): принципи загальні та ефективності, інформацію зовнішнього середовища, результати SWOT-аналізу.

Доцільно додати, що у країнах Західної Європи економічні втрати від неефективного екологічного менеджменту, за різними оцінками, досягають 3–5% від розміру валового внутрішнього продукту; в Російській Федерації – 10–15%; дані по Україні відсутні. Тому найперспективнішим шляхом розв'язання екологічних проблем промислового виробництва слід вважати саме екологічний менеджмент – внутрішньо мотивовану ініціативну діяльність економічних суб'єктів, спрямовану на досягнення їхніх екологічних цілей і завдань. Протягом останніх 10–15 років у всьому світі серед компаній спостерігається зростання усвідомлення тих обставин, що екологічний менеджмент є важливим чинником забезпечення основного напрямку діяльності компаній.

Висновки з проведеного дослідження. Використання системи екологічного менеджменту на підприємстві відкриває перед ним нові можливості.

Екологізація виробництва вже стає не перепорою його розвитку та понесенню відповідних витрат, а створює додаткові можливості щодо виробництва, виходу на зовнішні ринки збуту, підвищення конкурентоспроможності продукції та підприємства. Проведені заходи з раціонального використання ресурсів та охорони навколишнього середовища завдяки скороченню виробничих витрат, мінімізації втрат і переробці відходів часто призводять до прямого зниження витрат виробництва.

Дуже часто екологічні проблеми відкривають підприємствам додаткові можливості для розвитку їхньої ділової активності, основною причиною виникнення яких є поява й постійне вдосконалення нових ресурсозберігаючих технологій, що слугують гарантією реалізації стратегії довгострокового розвитку підприємства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Дуднікова І.І. Становлення і розвиток екологічного менеджменту: теоретико-методологічний контекст. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2014. Вип. 58. С. 259–268.
2. Кірсанова Т.О. Екологічний контролінг в системі управління підприємством : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.08.01. Суми, 2004. 20 с.
3. Купалова Г.І. Формування ефективної системи екологічного менеджменту та аудиту. *Вісник Університету банківської справи Національного банку України*. 2011. Вип. 1 (11). С. 48–53.

4. Галушкіна Т.П., Грановська Л.М., Кисельова Р.А. Екологічний менеджмент та аудит : навч. посіб. Херсон : Олді-плюс, 2013. 456 с.

5. Семенов В.Ф., Михайлюк О.Л. Екологічний менеджмент : навч. посіб. Київ : Знання, 2006. 366 с.

6. Дайман С.Ю. Системы экологического менеджмента для практиков. Москва : Изд-во РХТУ им. Д.И. Менделеева, 2004. 248 с.

7. Пахомова Н.В., Эндрес А., Рихтер К. Экологический менеджмент. СПб. : Питер, 2003. 544 с.

8. Седов В.В. Экологический менеджмент на предприятии. URL : http://www.lib.csu.ru/vch/8/1999_01/029.pdf (дата звернення: 20.07.2020).

9. Гусева Т.В., Макаров С.В. Экологический менеджмент : учебное пособие. Москва : Эколайн, 2011. 148 с.

10. Brian Garrod, Peter Chadwick. Environmental management and business strategy: Towards a new strategic paradigm. URL : <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0959652600000763> (дата звернення: 20.07.2020).

11. Daniel Sitarz. Greening your business. Germany, Dessau : EarthPress, 2007. 320 p.

12. PDCA – цикл Демінга. URL : <http://ua.ikmj.com/pdca-the-deming-circle/> (дата звернення: 20.07.2020).

13. ДСТУ ISO 14004-97. Системи управління навколишнім середовищем. Загальні настанови щодо принципів управління, системи та засобів забезпечення. [Чинний від 1997-08-18]. Київ, 1997. 38 с. (Інформація та документація).

14. Системи якості та 14 принципів управління Демінга. URL : http://m.aratta-ukraine.com/text_ua.php?id=3325. (дата звернення: 20.07.2020).

15. Ilona Yasnolob, Oleg Gorb, Nadiia Opara, Serhii Shejko, Svitlana Pysarenko, Olena Mykhailova, Tetyana Mokiienko. The Formation of the Efficient System of Ecological Enterprise. *Journal of Environmental Management and Tourism*. 2019. [S.l.], Vol. 9. Issue 5. P. 1052–1061. URL : <https://journals.aserspublishing.eu/jemt/article/view/2595>. doi: [https://doi.org/10.14505/jemt.9.5\(29\).17](https://doi.org/10.14505/jemt.9.5(29).17).

16. Yasnolob Ilona, Radionova Yana. The organizational fundamentals of innovation development management of agro-industrial enterprises. *Economics, Management and Sustainability*, 2017. [S.l.], Vol. 2, n. 1, p. 60–66. URL : <https://jems.sciview.net/index.php/jems/article/view/18>. doi: <https://doi.org/10.14254/jems.2017.2-1.5>.

REFERENCES:

1. Dudnikova I.I. (2014) Stanovlennia i rozvytok ekolohichnoho menedzhmentu: teoretyko-metodolohichni kontekst. [Formation and development of environmental management: theoretical and methodological context]. *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii*, no. 58, pp. 259–268.

2. Kirsanova T.O. (2004) *Ekolohichniy kontrolinh v systemi upravlinnia pidpriemstvom* [Ecological controlling in the enterprise management system] (PhD Thesis), Sumy.

3. Kupalova H.I. (2011) Formuvannia efektyvnoi systemy ekolohichnoho menedzhmentu ta audytu. [Forma-

tion of an effective system of environmental management and audit]. *Visnyk Universytetu bankivskoi spravy Natsionalnoho banku Ukrainy*, vol. 1 (11), pp. 48–53.

4. Halushkina T.P., Hranovska L.M., Kyselova R.A. (2013) *Ekolohichniy menedzhment ta audyt* [Environmental management and audit]. Kherson : Oldiplius. (in Ukrainian)

5. Semenov V.F., Mykhailiuk O.L. (2006) *Ekolohichniy menedzhment* [Environmental Management]. Kyiv : Znannia. (in Ukrainian)

6. Daiman S.Yu. (2004) *Sistemy ekolohicheskoho menedzhmenta dlia praktykov* [Environmental management systems for practitioners]. Moscow : Yzd-vo RKhTU ym. D.Y. Mendeleeva. (in Ukrainian)

7. Pakhomova N.V., Endres A., Rykhter K. (2003) *Ekolohicheskyy menedzhment* [Environmental management]. Saint-Petersburg : Pyter. (in Ukrainian)

8. Sedov V.V. *Ekolohicheskyy menedzhment na predpriyatiy* [Environmental management at the enterprise]. Available at: http://www.lib.csu.ru/vch/8/1999_01/029.pdf (accessed 20 July 2020).

9. Huseva T.V., Makarov S.V. (2011) *Ekolohicheskyy menedzhment* [Environmental management]. Moscow : Ekolain. (in Ukrainian)

10. Brian Garrod, Peter Chadwick. Environmental management and business strategy: Towards a new strategic paradigm. Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0959652600000763> (accessed 20 July 2020).

11. Daniel Sitarz. Greening your business. Germany, Dessau : EarthPress, 2007.

12. PDCA – tsykl Deminha. [PDCA – Deming cycle]. Available at: <http://ua.ikmj.com/pdca-the-deming-circle/> (accessed 20 July 2020).

13. DSTU ISO 14004-97. Systemy upravlinnia navkolyshnim seredovyschem. Zahalni nstanovy shchodo pryntsyviv upravlinnia, systemy ta zasobiv zabezpechennia. [Environmental management systems. General guidelines for management principles, systems and facilities]. [Chynnyi vid 1997-08-18]. Kyiv, 1997. 38 s. (Informatsiia ta dokumentatsiia).

14. Systemy yakosti ta 14 pryntsyviv upravlinnia Deminha. [Quality systems and 14 principles of Deming management] Available at: http://m.aratta-ukraine.com/text_ua.php?id=3325. (data zvernennia: 20.07.2020).

15. Ilona Yasnolob, Oleg Gorb, Nadiia Opara, Serhii Shejko, Svitlana Pysarenko, Olena Mykhailova, Tetyana Mokiienko (2019) The Formation of the Efficient System of Ecological Enterprise. *Journal of Environmental Management and Tourism*, [S.l.], Vol. 9. Issue 5. P. 1052–1061. Available at : <https://journals.aserspublishing.eu/jemt/article/view/2595>. Doi: [https://doi.org/10.14505/jemt.9.5\(29\).17](https://doi.org/10.14505/jemt.9.5(29).17).

16. Yasnolob Ilona, Radionova Yana (2017) The organizational fundamentals of innovation development management of agro-industrial enterprises. *Economics, Management and Sustainability*, [S.l.], Vol. 2, n. 1, p. 60–66. Available at: <https://jems.sciview.net/index.php/jems/view/18>. Doi: <https://doi.org/10.14254/jems.2017.2-1.5>.

РОЗДІЛ 5. РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ
І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКАINNOVATION AS A FOUNDATION OF SMART CITY ECONOMY
IN TERMS OF WASTE MANAGEMENTІННОВАЦІЇ ЯК ОСНОВА СТВОРЕННЯ РОЗУМНОГО МІСТА
ТА ІНТЕГРАЦІЇ УПРАВЛІННЯ ВІДХОДАМИ

In this article, we reveal the main stages of urban development, the content of the concepts of Smart City and the importance of innovation for their development. Climate change problems, lack of resources and too much waste lead to climate problems. In turn, the development of Smart Cities leads to increased comfort, which is why it creates a dilemma between balanced comfort for citizens and the preservation of the natural planet. Thus, countries such as Cambodia and Uganda receive external waste from other more developed countries. Also, you need proper city waste management. The development of smart cities in solving environmental problems is a necessary issue to be solved; among the main problems the most unified sorting system, selection and displacement boxes can be mentioned. Installation of smart containers is already launching in cities such as Amsterdam, Atlanta, London, Melbourne; this is due to a good source of dissemination and promotion of transfers. The development of such a system supported by local authorities has a high perspective in the development of smart cities.

Key words: smart city, waste management, waste management indicators, innovative development, urban development.

В цій статті ми розкриваємо основні етапи розвитку міст, розкриваємо зміст концепції Розумного Міста та значення інновацій для їх розвитку.

жання концепцій Умного Города и значение инноваций для их развития. Проблемы с изменением климата, отсутствие ресурсов и слишком большое количество отходов приводят к проблеме с климатом. В свою очередь, развитие Умного Города приводит к повышению комфортности, а поэтому создает дилемму между сбалансированной комфортностью для граждан и сохранением природы планеты. Следовательно, такие страны, как Камбоджа и Уганда загрязняют свою территорию внешними отходами, которые получают от других более развитых стран. Также, нужно правильное управление отходами, большая часть которых создается именно в городе. Развитие разумных городов в решении экологических проблем, необходимо вопросом для решения, с решением одного из главных является сама унифицированная система сортировки, выбор и коробки смещения. Описанная концепция развития инфраструктуры для соответствующего сбора содержания на всех уровнях и жизненных циклах создания и переработки изменений.

Ключевые слова: умный город, управление отходами, индикаторы управления отходами, инновационный рынок, развитие городов.

UDC 33.330.13

<https://doi.org/10.32843/bses.56-13>**Yevchuk Khrystyna-Iryna**

Postgraduate Student

at the Department of Economic Theory,
Management and Administration

Yuriy Fedkovych Chernivtsi

National University

У цій статті ми розкриваємо основні етапи розвитку міст, розкриваємо зміст концепції Розумного Міста та значення інновацій для їх розвитку. Проблеми зі зміною клімату, недостатньо ресурсів і занадто багато відходів призводять до проблем з кліматом. В свою чергу, розвиток Розумних Міст призводить до збільшення комфортності, і саме тому постає дилема між балансом комфортності для громадян та збереження природи планети. Отже, такі країни, як Камбоджа та Уганда, повні відходів, які вони отримують від інших більш розвинених країн. Саме тому, потрібне правильне управління відходами, більша частина яких утворюються саме в містах. Зростаюча кількість міст у всьому світі призводить до нагальної потреби імплементації розумних рішень управління відходами, щоб збільшити ефективність затрат та збільшити підтримання переробки сміття та збереження природи. Розвиток розумних міст у вирішенні екологічних проблем, є важливим питанням для вирішення, з рештою одним з головних є саме уніфікована система сортування, збору та переробки сміття. Встановлення розумних контейнерів уже спостерігається в таких містах як Амстердам, Атланта, Лондон, Мельбурн - це становить хорошим джерелом поширення та популяризації переробки сміття. Розвиток саме такої системи, яка підтримується місцевими органами влади має високу перспективу та потенціал у розвитку розумних міст. Описана концепція розвитку інфраструктури для належного збору сміття на всіх рівнях та життєвих циклах утворення та переробки сміття. Обговорення екологічних проблем змінило свій напрямок з меж зростання через відсутність природних ресурсів, до меж зростання через перевантаження природних реципієнтів – не тільки на місцевому та регіональному рівнях, а й у глобальному масштабі. На місцевому рівні, одним із аспектів створення стратегії сталого розвитку в Норвегії є написання її на базі "екологічного відбитку" (ecological footprint). Першим таким проектом, була стратегія сталого розвитку міста Осло. Таким чином, в даній статті розглянуто головні засади інновацій Розумного Міста на базі інтегрування систем переробки сміття в довгостроковій переробці. Розглянуто історичні передумови створення Розумних Міст з доісторичних часів до нашого часу.

Ключові слова: розумне місто, управління відходами, індикатори управління відходами, інноваційний розвиток, розвиток міст.

«Smart City is the tool to control future in for better life of future generation»

Unknown

Formulation of the problem. In the course of history, we can see that one of the main characteristics of human life has been and is to be gathered together, and after some time, such gatherings have been named as cities. Cities take one

of the main parts of our life whether we notice it or not. Each city is unique in its culture, communications and architecture. These very functions influence the quality of life of the city's inhabitants and give their special style and comfort of life. City development

has reached a radically high level through innovation, which provides greater comfort of the city. On the other hand, we should remember to save balance between the nature of the planet and human comfort. One of the main factors that can influence and regulate this, is an agricultural waste management. After all, there is the operational waste, so it is an integral part of the impact on the environment.

Analysis of recent research and publications.

Recently, the following domestic and foreign scientists have focused their researches on the prospects for the development of the agricultural sector: V. Andriychuk, E. Kakutysh, O. Ulyanchenko, O. Pavlov, M. Khvesyk, I. Vinichenko, O. Datsiya, L. Melnyk.

Setting objectives. Today, smart cities are a trend of new well-being around the world. But they raise the question: are they good or bad for the planet? Do they resolve the problem with waste? We see that most of the smart cities are located in developed countries, such as the United Arab Emirates, the Republic of Singapore, Spain, etc. [4]. On the other hand, we can say that the more smart cities are in the country, the more this country is developed because evolution and new technologies make a good foundation for innovation and rapid progress. To sum up, these results show that such world order has created a huge gap between developed and underdeveloped cities, such as Tokyo in Japan and Harare in Zimbabwe [3].

Presentation of the main research material.

In the course of history, we see a lot of types of city building. Firstly, it comes from the groups that start to live together because it has been much more comfortable to live in a community. Because of the people living together, it has reduced the cost of the facilities and has led to quicker human development. The city's history can be divided into seven periods: Origins, Ancient Times, Middle Ages, Early Modern, Industrial Revolution, the 20th century, the 21st century. Nowadays, the scholars do not have sole opinion on where the first city appeared. But we can say that the oldest city is dated near 7000 BC and named Çatalhöyük. What we know about the first city founding is largely based upon guessing with just a small amount of scientific discoveries and facts.

Some scientists think that the point that pushes the developing and spreading cities in the world is a Neolithic Revolution. Its main foundation was the invention of new processing land in agriculture. In that period of time, it was possible to raise the cities just on the place with a big amount of raw materials and good trading connections. In this connection, the best place for the first cities was the land that connected Europe and Asia, Europe and Africa, Asia and Africa [1].

In the book "City Economics", Brendan O'Flaherty argues that cities can go through thousands of years only when their pros forward are deficiencies. On the economic side, this is reflected in the price of raw

materials, labor and delivery costs. If we look through the history, we see, that it makes sense, especially in such example as the Maya [2].

Innovations that were implemented in the Origins time have increased the speed of urban development. In this period, we see that the people's quality of life as preparing food and spreading wider territories lead to better civilizations and more urban life, creating the first foundations of empires. The first cities in that period, as Byblos in Lebanon, Luxor in Egypt and Rey in Iran, were established in 3000 BC. Also, the development of cities led to the growth of the whole population, likewise this development of the cities have great influence on medicine and hygiene development. Besides, the raising of cities contributed to the development of politics, trade and production [5]. There has been found a big quantity of the documents and archives from the ancient times that showed the main concepts of development of the cities. In addition, political aspects have strongly influenced the development of cities, and, as a result of it, we can divide the development of cities by territory in this period. Here we mention: Mediterranean, Asia, Sub-Saharan Africa and Americas territories. In the history of Mediterranean, we can see that this period is noted by the growth of culture, political and social life and also such area of science as mathematics, philosophy and astrology. It can be seen in such countries as Greece, Ancient Mesopotamia and the Roman Empire. Additionally, we want to note that in this period, Greece was the first country where the beginning of a democratic policy appeared [6]. Traditionally, Asia consisted of two main countries of the Indus Valley Civilization and ancient China in that period. The interesting case is that those countries have been created by celestial microcosms, where the pole stars play the main role [7].

On the other hand, an interesting fact is that the Djenné-Djenno, oldest city which is known to mankind, is located in sub-Saharan Africa, where there are not many cities. However, it was developed more like a factory and industrial center with a small quantity of cultural buildings and the agrarian regions were far from the cities. The development of Mediterranean is completely different [8]. America's territories as the youngest and uncharted for the scientists, are like "terra incognita". Nowadays, it is known that the oldest of the urban centers developed in America is the Norte Chico civilization. The growth of the Norte Chico cities is the major cause of development of others civilizations as the Aztecs and Teotihuacan [9].

The main difference from the previous centuries is that in the Middle Ages the development of cities has begun to be strongly influenced by political aspects. And after all this, it has been close to the political atmosphere in the empire or country where that city belongs. The main points in Europe have been Roman, German and Britain governments where we

can see a colossal difference between Ancient and Middle Age cities.

The change in the architecture of the Middle Ages showed a new call for socio-economic activity and such goal as freedom, which gave the main impetus for social, governmental and economic change. This point of view is seen even in the slogan of that time: "Stadtluft macht frei", which translates into English as "Urban air makes you free". This expression also shows the main principles of law in this period. The cities developed into large groups [10].

Secondly, cities that have a good transport location turn into great commercial and delivery hubs, that sell and deliver luxury goods such as spices and silk, as well as iron, timber. This period is shown that the Middle Ages period can be presented as a main scenario for the future cities buildings. In the history of Early Modern city building, the focus has always been on trading development. This result leads to progress that Western Europe cities become international trading hubs. It was a driving force for making London the greatest city in that period with more than million citizens in it.

The other primary point for urban development in this period was the time of Spanish colonization of the Americas in 1519. The search of Spaniards (as well as Portuguese, Dutch, French, etc.) for a new way to India was dictated by the accelerated pace of development of the European society, the growth of industry and trade, the need to find large stocks of gold (subsequently reflected in the legends of Eldorado and Paititi), demand for which grew sharply. The fact that in Spain itself, the Reconquista had just ended, the south of which was liberated from the Moors, was important. During 8 centuries, in Spain, the Reconquista formed a large class of servicemen, including military adventurers, accustomed to living by looting, plundering, plundering and exploiting the Morricos, while defending the desire to spread the faith of Christ and liberate Iberia from infidel Muslims. Most of the cities were small, so in 1500, only a dozen places in the world contained more than 100,000 inhabitants. As early as 1700, they were less than forty; in 1900, the amount increased to 300 [10].

Basically, this period is significant by the great amount of migrants from the farming places to the new urban cities. One of the most important industries of the late stage of the industrial revolution was gas lighting. Similar innovations were introduced in different places, but the largest was the work of William Murdoch, employee of Bolton and Watt in Birmingham. Murdoch developed a process that consisted of the pyrolysis of coal in large furnaces, gas purification (removal of sulfur, ammonia and heavy hydrocarbons), as well as its storage and distribution. The first gas lamps were installed in London in the period between 1812–1820. Soon, gas lighting became one of the main coal consumers

in the UK. Gas illumination affected the social and industrial organization of society, allowing longer work of factories and shops in comparison to the use of oily candles. Due to the introduction of gas lighting in cities and towns, nightlife began to flourish, as interiors and streets could be much better than before.

The transformation of the leading European countries into giant factories caused significant changes in the population distribution, in its composition. There were large cities, new classes and social groups appeared, serious changes in the political system, and then in the spiritual life of society.

The criterion that helps determine the beginning of an industrial revolution in one or another country is considered to be the beginning of the formation of the factory system, which is associated with the emergence of a significant number of genuine factories. In England, which stepped on this path earlier than others, factories began to emerge everywhere in the 80s of the 18th century. At the end of the century France joined it, but already in the 19th century, their example was followed by other European countries. Despite the peculiarities of the industrial revolution in each country, it is possible to trace its certain logical sequence. Initially, the machine industry is being developed by the textile industry. Then the developed methods are transferred to other branches and in new areas. The manufacture of machines, prior to handicrafts, is allocated to a separate branch of production. The similar actions led to development of public transport in the cities. At the end of the 19th century, electric urban rail transport (including trams and rapid transit) began to replace them, later completed with buses and other motor vehicles [11].

Essentially in this period, as a huge increase of numbers of the cities, especially in the Third World in countries as India, China, and Africa, was showed. The main factors of this move were industrialization, urbanization and other factors.

Industrialization is the historical process of technical and economic transition from agrarian to industrial production of public production, which is offered through the machine stage of economic activity and services. The concept of industrialization was proposed for better understanding of the historical epoch of the European industrial revolution, which began in the second half of the 18th century in Great Britain. More specifically, it extended to other countries in Europe and North America. In Asia and Latin America this movement started from the middle of the 20th century [12].

It can be observed in the 20th century that the "garden city" model became the icon of being self-contained. Garden city is a city intended for a healthy life and work, the size of which is no more than to provide a complete social life, surrounded by a rural landscape. Ebenezer Howard was the ideologist of the concept.

The idea of a garden city is to combine the positive boundaries of the city and the countryside: all of its land is in the public domain or secured by the community.

In accordance with the project described in the book, the population of the new city should have been 32 thousand inhabitants. Cities should have formed larger groups with a single center. The total population of such “constellation” of cities should have been about 250 thousand inhabitants [13].

The Howard's ideal city was a structure of concentric circular zones. In the very center of such a city was a park, surrounded by a residential area, consisting of low-rise buildings with private plots. The radius of the zone with residential development should be about one kilometer. The periphery was carried out by industry and farmland [14].

Most cities in the 21st century are developing a knowledge-based approach, driven by the new urban paradigm to smart cities that use technology and communication to create more efficient agglomerations in terms of competitiveness, innovation, environment, energy, utilities, governance and delivering services to the citizen [15]. Knowledge economy is the highest stage in the development of a post-industrial economy and an innovative economy characterized by an information society or a knowledge society; also, it is the next stage of a large development of the economy and society of the advanced countries of the world. So far, the economy of knowledge has been created by the US and partly by the EU. The term knowledge economy is often used as a synonym for an innovative economy. However, the knowledge economy is the highest stage in the development of an innovative economy and is the basis, the foundation of the knowledge society or the information society.

Knowledge economy is an economy where knowledge and human capital are the main drivers of development. The process of developing such an economy is aimed at improving the quality of human capital, in raising the quality of life, in producing knowledge of high technologies, innovations and high-quality services. In sociology, it is the economy of the daily technological revolution. The knowledge economy is the highest stage in the development of the postindustrial economy and the innovative economy, and is, therefore, most characteristic of the most developed countries such as the USA, Germany, Great Britain, the Republic of Korea and Japan. There are other definitions of developed and future societies and economies in the literature. Today, the production of knowledge and high technology is the main source of economic growth in developed countries [16].

The main factor in the formation and development of the knowledge economy is human capital. At the same time, it is required a sufficiently high level of

social capital development. Countries differ by the following types of economy and level of development:

- 1) with a pre-industrial economy (typically, a country with a commodity economy or its main share);
- 2) with the industrial economy;
- 3) with postindustrial economy;
- 4) countries with mixed economic structures;
- 5) countries with an innovative economy or knowledge economy (also used terms: intellectual economy, new economy, information economy, innovation and information economy, etc.).

Human capital (accumulated knowledge, intelligence, innovations, professionals) has been and remains the main factor in changing the types of economies and societies. The developed countries of the world have a major share of world human capital. The most developed countries are investing mostly in human capital. This gives them a decisive advantage in technological and intellectual development, as well as in advance of the growth of the quality of life of the population.

Human capital in the developed countries has become the main productive factor in the creation of the latest technologies, the development of production, and increasing their efficiency, ahead of the development of science, culture, health, safety and social sphere. It follows from the UN Human Development Report that the share of human capital in such highly developed countries as the United States, Finland, Germany, Japan, Switzerland, and others make up 80% of their national wealth.

The world's leading countries have created close to optimal conditions for the rapid and effective implementation of scientists' ideas into specific products and services. It is fundamental research, increased investment in human capital, and the new breakthrough technologies that it generates, provide leadership to the world's leading countries [17].

“Smart City” is the concept of the integration of several information and communication technologies (ICT) and the Internet of things (IoT solutions) for the management of city property; city assets include, in particular, local information systems departments, schools, libraries, transport, hospitals, power plants, water supply and waste management systems, law enforcement agencies and other public services. The goal of creating a “smart city” is to improve the quality of life with the help of urban information technology to improve the efficiency of services and meet the needs of residents. ICTs allow the city authorities to interact directly with communities and urban infrastructure and to monitor what is happening in the city, how the city is developing, and what ways can improve the quality of life. Through the use of sensors integrated in real time, the accumulated data from urban residents and devices are processed and analyzed. The information gathered is the key to solving inefficiency problems [18].

The purpose of creating a “smart city” is to improve and simplify city management, improve the

urban environment, provide security and increase the quality of life of the city's residents. Modern information technologies perform three important tasks in the "smart city":

- 1) provision of the fast communication channels for information transmission;
- 2) collecting and transfer of the necessary data to the municipal services;
- 3) acting as a means of feedback between the city administration and its inhabitants.

An important task of the "smart city" is to ensure public safety. The use of CCTV cameras and video cameras, video data analysis tools, communication facilities and computer information technologies enables security to the urban environment, comfortable for living. The "smart city" system operates through the continuous processing and updating of data coming from information channels. "Smart city" is able to track the proper movement of vehicles and pedestrians, the situation in public places, hospitals and schools independently. From a safety standpoint, "smart city" should learn to monitor not only this, but also electricity networks, gas and water supply, safety in transport, the state of heating networks and drains, etc.

One of the first Smart City was the resort Santander (Spain) with a population of 180 thousand people. At the beginning of the SmartSantander project, in 2011, there were data processed from 16 thousand sensors installed only in the city center. Sensors reported air pollution, traffic intensity, free parking spaces, filling garbage containers, etc. Total of a dozen high-tech projects with a budget of 60 million EUR. The information received by the City Hall was used to save street lighting, improve waste collection and road unloading [19].

Thus, we see the main preconditions for waste management to be an integral part of smart city development. One of the first conditions of the smart city is waste collection and recycling. Each of the cities is trying to take sorting and processing to a new level by reducing the time, labor and human resources for processing.

There is also no secret that smart cities such as Singapore, Barcelona and San Francisco have long used IoT models for waste management, which significantly optimizes all factors of collection and recycling [20]. Therefore, such factors include: transportation, storage and recycling of garbage.

Governments around the world are trying to implement general waste management. In general, such implementation consists of such steps as: implementation of waste management policy; introduction of processing plants; provision of waste collection systems; waste management institutions; stimulating waste sorting.

Implementation of waste management policy is one of the priority needs for the development of

this industry. However, it also has a danger from the state, as too strict rules in the field of processing scare away investors from cities, which in turn will reduce the pace of development of this sector of the economy. Therefore, the government should develop appropriate policies that provide for the proper disposal of waste and the use of tools for its recycling. Also, the government has the power to stimulate the market for the use of secondary materials. There are cases when the government or certain cities ban the full use of plastic, which in turn dramatically reduces the amount of garbage. Also, the state can implement programs to motivate businesses and citizens to stimulate the development of the recycling market. Thus, in the Czech Republic, recycling plants receive subsidies from the budget for recycling of household waste. In its policy, the government must combine three main factors: the community, business and government.

The implementation of processing plants requires significant investment. It can be both foreign and domestic investors or the state. The creation of plants for the capital of foreign and domestic investors is most strongly influenced by government policy, as it depends on the sustainability of such business and future income of the investor. Also, the amount of garbage produced and its quality in a certain area is significant. Nowadays, we witness the situation of Sweden, which is forced to buy garbage from neighboring countries due to the high capacity of recycling plants. In general, processing plants are divided into: sorting and processing of solid waste, incineration plants and biogas.

Ensuring the efficiency of waste collection depends on the development of waste collection infrastructure in cities. To ensure this, businesses and the government must create and provide all the tools, transportation and special places for sorting garbage to ensure the recycling of garbage generated in the city. The best efficiency in waste recycling in the city can help track and optimize statistics and analysis. The main indicators of waste management in smart cities are:

- the amount of waste generated per day;
- the amount of waste generated by a district;
- type and ratio of materials of waste generated;
- the number of enterprises in the district and their share in the total waste of the district;
- seasonal change of types of waste;
- the ratio of types of waste processing depending on the types of waste;
- the average price of waste collection and storage.

These factors can help cities and businesses to optimize the waste collection and recycling effectively. Also, it will help in the distribution of collection and transport facilities for the city and business in different districts of the city [21].

Conclusions. Development and innovation are an integral part of human life, they go hand in hand. However, when developing strategies and integrating recycling systems, nature conservation should not be forgotten. This article shows the great need for development and transition of cities from the system of sustainable development and the typology of the smart city. Also, we realize that one of the main and key parts of sustainable city development is waste management because the more developed the city, the more waste it produces. One of the most important deterrents to the development of waste recycling is that it is cheaper to dispose of waste than to recycle it. That is why we see a great development of waste recycling in highly developed countries, where GDP per capita is high, which is not experienced by almost all the developing countries. Also, it can be linked to the Maslow's hierarchy of needs and it is understood that until the priority needs of people in cities are met, waste management will not be as efficient, as recycling is not a high priority in developing countries.

The government is most responsible for the development of urban waste management. Because it is the government policy, it combines three main parts of the sorting and recycling system, including citizens, businesses and the state. Also, it is the government that can motivate business and investors to develop waste management.

REFERENCES:

1. Bairoch P. (1988) Cities and Economic Development: From the Dawn of History to the Present. Translated by Christopher Braider. Chicago: University of Chicago Press, 596 p.
2. Brendan O'Flaherty. (2005) City Economics. Harvard University Press, Illustrated Edition, 608 p.
3. Which is the poorest city in the world? *The Guardian*, 2015. Available at: <https://www.theguardian.com/cities/2015/mar/12/which-poorest-city-world> (accessed 02 September 2020).
4. Buntz B. (2016) The World's 5 Smartest Cities. *IoT World Today*. Available at: <https://www.iotworldtoday.com/2016/05/18/world-s-5-smartest-cities/2/>. (accessed 02 September 2020).
5. List of oldest continuously inhabited cities. Available at: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_oldest_continuously_inhabited_cities (accessed 02 September 2020).
6. Kenoyer, Jonathan Mark (1998) Ancient Cities of the Indus Valley Civilization. Oxford University Press, Karachi and New York.
7. Southall A. (1998) The City in Time and Space. Cambridge, pp. 38–43.
8. Coquery-Vidrovitch C. (2005) History of African Cities South of the Sahara. Wayback Machine.
9. Southall A. (2005) The segmentary state and the ritual phase in political economy. Cambridge, 50 p.
10. Catherine O. Kaplan. (2004) Gender and Morality of Anglo-American Culture. University of California Press, 52 p.

11. Braudel F. (1979) Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XVe-XVIII siècle. Références, 992 p.
12. World Population Becomes More Urban Than Rural. (2009) *NS State University*, 20 p.
13. Gutnov A., Glazychev V. (1990) Svit arhitekturi: oblichyia mista [The world of architecture: The face of the city]. Moscow : Young Guard, pp. 85–95. (in Ukrainian)
14. Korchagina O.A. (2016) Sadovi mista Dalekogo Shodu na pochatku 20 stolittia: Dalni, Port-Artur, Harbin [Garden cities of the Far East at the beginning of the 20th century: Dalny, PortArthur, Harbin]. *Actual problems of theory and history of art*. NP-Print, pp. 668–675. (in Russian)
15. Flew, T. (2008). New media: an introduction, 3rd edn, South Melbourne. Oxford University Press, 304 p.
16. Ekonomika znan. [Knowledge economy] (2003) Encyclopedia of modern Ukraine. Available at: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=18730 (accessed 02 September 2020).
17. Korchagin Y.A. (2010) Cikly rozvitku lyudskogo kapitalu kak drajveri innovacij [Human capital development cycles as drivers of innovation waves]. Voronezh, CIRE, 45 p. (in Russian)
18. Sam M. (2016) Smart City Roadmap. Available at: https://www.academia.edu/21181336/Smart_City_Roadmap (accessed 02 September 2020).
19. Goroshko M. (2019) Sho take "rozumne misto" i chi vdastsya Ukrayini perejnyati svitovij dosvid? [How is it "Smart City" and why should Ukraine surrender to the news?]. *Ukrainska Pravda*. Available at: <https://life.pravda.com.ua/columns/2018/11/27/234336/> (accessed 02 September 2020).
20. 5 Smart Cities That Are Leveraging IoT Technology for Efficient Waste Management. *Sensa*. Available at: <http://www.sensanetworks.com/blog/efficient-waste-management/> (accessed 02 September 2020).
21. Strategies to Manage Waste Disposal in Cities (2018) *Medium*. Available at: <https://medium.com/@swachhcoin/strategies-to-manage-waste-disposal-in-cities-963e36955683> (accessed 02 September 2020).

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Байрох П. Міста та економічний розвиток: від зорі історії до сьогодення, Чикаго : Університет Чикаго Прес, 1988. 596 с.
2. Брендан О'Флаєрті. Міська економіка. Преса Гарвардського університету; Ілюстроване видання, 2005. 608 с.
3. Яке найдавніше місто у світі? *The Guardian*, 2015. URL: <https://www.theguardian.com/cities/2015/mar/12/which-poorest-city-world>. (дата звернення: 02.09.2020).
4. Бранц Б. П'ять найрозумніших міст у світі. *IoT World Today*. 2016р. URL: <https://www.iotworldtoday.com/2016/05/18/world-s-5-smartest-cities/2/> (дата звернення: 02.09.2020).
5. Список найстаріших міст, що постійно населяються. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_oldest_continuously_inhabited_cities (дата звернення: 02.09.2020).
6. Кенойер Д. Марк. Стародавні міста цивілізації долини Інду. Оксфорд, Карачі та Нью-Йорк. 1998.

7. Саутхол А. Місто в часі і просторі. Кембридж, 1988. С. 38–43.
8. Кокері-Відрович С. Історія африканських міст на південь від Сахари. Wayback Machine, 2005.
9. Саутхол А. Сегментарний стан і ритуальна фаза в політичній економії. Кембридж, 2005. 50 с.
10. Каплан О. Гендер та мораль англо-американської культури. 2004. 52 с.
11. Броделя Ф. *Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XVe-XVIII siècle*. 1979.
12. Населення світу стає більш міським, ніж сільським. NS State University, 2009.
13. Гутнов А., Глазычев В. Світ архітектури: Лице міста. Москва : «Молодая гвардия», 1990. С. 85–95 .
14. Корчагіна О.А. Міста-сади Далекого Сходу на початку XX століття: Далекий, Порт-Артур, Харбін. *Актуальні проблеми теорії та історії мистецтва : НП-Принт*, 2016. С. 668–675.
15. Флев Т. Нові медіа, опис південного Мельбурну. Оксфорд Пресс, 2008.
16. Економіка знань. Енциклопедія сучасної України. 2003 р. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=18730 (дата звернення: 02.09.2020).
17. Корчагін Ю.А. Цикли розвитку людського капіталу як драйвери інновацій. Воронеж : ЦИРЕ, 2010.
18. Сем М. Дорожня карта розумного міста. 2016. URL: https://www.academia.edu/21181336/Smart_City_Roadmap (дата звернення: 02.09.2020).
19. Горошко М. Що таке «розумне місто» і чи вдасться Україні перейняти світовий досвід? *Українська правда*. 2019. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2018/11/27/234336/> (дата звернення: 02.09.2020).
20. 5 розумних міст, які використовують технологію IoT для ефективного управління відходами. *Сенса*. 2018. URL: <http://www.sensanetworks.com/blog/efficient-waste-management/> (дата звернення: 02.09.2020).
21. Стратегії управління утилізацією відходів у містах. Medium. 2018. URL: <https://medium.com/@swachhcoin/strategies-to-manage-waste-disposition-in-cities-963e36955683> (дата звернення: 02.09.2020).

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ МОНІТОРИНГУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНУ НА ПРИКЛАДІ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

FORMATION OF THE MONITORING SYSTEM OF ECONOMIC SECURITY OF THE REGION ON THE EXAMPLE OF DNIPROPETROVSK REGION

УДК. 332.133.:338.242

<https://doi.org/10.32843/bses.56-14>

Федулова С.О.

д.е.н., доцент,
професор кафедри підприємництва,
організації виробництва
та теоретичної і прикладної економіки

Овчаренко О.В.

к.е.н., доцент кафедри підприємництва,
організації виробництва
та теоретичної і прикладної економіки

Науменко Н.Ю.

к.т.н., доцент,
доцент кафедри підприємництва,
організації виробництва
та теоретичної і прикладної економіки
ДВНЗ «Український державний
хіміко-технологічний університет»

Fedulova Svitlana

Ovcharenko Olga

Naumenko Nataliia

Ukrainian State University
of Chemical Technology

У статті розглянуто шляхи формування системи моніторингу економічної безпеки регіону. Дослідження виконано на прикладі Дніпропетровської області. Запропоновано розуміння моніторингу економічної безпеки регіону та визначено його етапи, цілі і завдання. Визначено об'єкти та суб'єкти процесу моніторингу. У межах цього дослідження запропоновані підходи до оцінки поточного стану економічної безпеки регіону та етапи діагностики економічної безпеки регіону. У статті наводиться опис результатів комплексної діагностики стану економічної безпеки Дніпропетровської області станом на 2017 рік. На основі отриманої інформації у статті запропоновано схему прийняття управлінських рішень органами регіональної влади щодо нейтралізації дії загроз. З метою розвитку моніторингу економічної безпеки регіону запропоновано здійснювати низку його нових напрямів.

Ключові слова: моніторинг, економічна безпека регіону, діагностика, прогнозування стану економічної безпеки, загрози, управлінські рішення.

В статье рассмотрены пути формирования системы мониторинга эконо-

номической безопасности региона. Исследование выполнено на примере Днепропетровской области. Предложено понимание мониторинга экономической безопасности региона и определены его этапы, цели и задачи. Определены объекты и субъекты процесса мониторинга. В рамках исследования предложены подходы к оценке текущего состояния экономической безопасности региона и этапы диагностики экономической безопасности региона. В статье подается описание результатов комплексной диагностики состояния экономической безопасности Днепропетровской области по состоянию на 2017 год. На основе полученной информации в статье предлагается схема принятия управленческих решений органами региональной власти по нейтрализации действия угроз. С целью развития мониторинга экономической безопасности региона предложено осуществлять ряд его новых направлений.

Ключевые слова: мониторинг, экономическая безопасность региона, диагностика, прогнозирование состояния экономической безопасности, угрозы, управленческие решения.

The ways of forming a system of monitoring the economic security of the region has been considered in the article. The economic security of the region is an important condition for the development of all levels of the socio-economic system within the territory. This is expressed in ensuring the stability of the regional system within the indicators of economic security. Therefore, the system of economic security must be integrated into the system of regional governance. The study was performed on the example of Dnipropetrovsk region. The analysis of normative-legal documents showed that at present the system of monitoring economic security in the region has not been created. The analysis of the situation shows that the institutional environment for ensuring the economic security of Ukraine's regions is currently in its infancy. The legal framework for monitoring the economic security of regions is imperfect. An understanding of monitoring the economic security of the region has been offered in the article and has been identified its stages, goals and objectives. Objects and subjects of the monitoring process have been identified. Within the limits of the given research approaches to an estimation of a current condition of economic safety of region and stages of diagnostics of economic safety of region are offered. The article describes the results of a comprehensive diagnosis of the state of economic security of the Dnipropetrovsk region as of 2017. Based on the information obtained, a scheme for making management decisions by regional authorities to neutralize the effects of threats has been proposed in the article. The results of diagnostics of the state of economic security of Dnipropetrovsk region allow us to draw the following conclusions that it is necessary to build a system for monitoring the state of economic security of the region; it is necessary to develop a comprehensive mechanism to ensure the economic security of the region; it is necessary to coordinate the Development Strategy of the region and targeted development programs with the results of monitoring and diagnosing the state of economic security of the region. In order to develop monitoring of economic security of the region, it is proposed to implement a number of new areas.

Key words: monitoring, economic security of the region, diagnostics, forecasting of the state of economic security, threats, management decisions.

Постановка проблеми. Економічна безпека регіону є важливою умовою для розвитку всіх рівнів соціально-економічної системи в межах території. Це виражається в забезпеченні стійкості регіональної системи в межах індикаторів економічної безпеки. Тому система економічної безпеки повинна бути інтегрована в систему управління регіоном. Економічний аналіз, ефективну діагностику і моніторинг можна вважати дієвим методом управління економічною безпекою регіону і ключовим елементом системи забезпечення економічної безпеки регіону.

Аналіз ситуації показує, що інституційне середовище забезпечення економічної безпеки регіонів

Україні нині знаходиться на стадії становлення. Нормативно-правова база системи моніторингу економічної безпеки регіонів є недосконалою.

Деякі аспекти моніторингу системи економічної безпеки регіону прописані в Постанові Кабінету Міністрів України від 20.12.2017 р. № 1029 «Деякі питання удосконалення системи моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики», яка затверджує порядок і методику проведення розрахунку індексу конкурентоспроможності регіонів, порядок і методику проведення розрахунку індексу регіонального людського розвитку.

Для формування системи моніторингу було вибрано Дніпропетровську область як один із регі-

онів-лідерів за усіма основними макроекономічними показниками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Суттєвий внесок в розроблення методологічних основ теорії економічної безпеки регіону та її моніторингу внесли такі українські і зарубіжні вчені, як А.І. Сухоруков, Ю.М. Харазішвілі, І.В. Заблудська, А.М. Гуменюк, Я.А. Жаліло, Л.І. Абалкін, А.Б. Чимітова та Е.А. Микульчинова, С. Murdoch, Н. Maull та ін. З конкретизації основних положень підходів до розуміння економічної безпеки регіону зрозуміло, що більшість дослідників припускають під цим поняттям стабільний, стійкий розвиток, розширене відтворення та захищення національних (регіональних) інтересів.

Аналіз нормативно-правових документів показав, що досі не було створено систему моніторингу економічної безпеки в регіоні. Основним документом, який дозволяє здійснювати планування регіонального розвитку на середньострокову перспективу і виступає основою для цільових регіональних і місцевих програм розвитку, є Стратегія розвитку Дніпропетровської області на період до 2020 року. Стратегія позиціонується як плановий документ найвищого рівня в регіоні.

На жаль, у Стратегії не йдеться про забезпечення економічної безпеки регіону, хоча, на наш погляд, розрахунок основних планових показників розвитку регіону повинен базуватися саме на розрахунку індикаторів економічної безпеки.

Основними стратегічними цілями, визначеними в документі, є зменшення економічних дисбалансів, розвиток сільських територій, екологічна та енергетична безпека та розвиток людського капіталу. Однак, як показав розрахунок стану економічної безпеки Дніпропетровської області, критичне становище спостерігається у демографічній, інноваційній та інвестиційній сферах.

Важливим моментом у Стратегії, на наш погляд, є визнання необхідності створення системи моніторингу досягнення стратегічних цілей, яка повинна вміщувати: орган з моніторингу; документ (Положення) про систему моніторингу виконання Стратегії; систему індикаторів (результатів) упровадження Стратегії (кількісних та якісних).

Постановка завдання. Метою статті є визначення шляхів формування системи моніторингу економічної безпеки регіону на прикладі Дніпропетровської області.

Виклад основного матеріалу дослідження.

На основі запропонованої системи моніторингу в Стратегії розвитку Дніпропетровської області до 2020 року нами пропонується впровадження системи моніторингу економічної безпеки Дніпропетровської області.

У документі (Положенні) про систему моніторингу необхідно передбачити такі концептуальні засади.

Під моніторингом економічної безпеки регіону пропонується розуміти процес безперервного контролю індикаторів економічної безпеки регіону, що включає збір інформації, аналіз динаміки показників, виявлення тенденцій подальшого розвитку і прогнозування загроз.

Основними вимогами до системи моніторингу економічної безпеки регіону мають бути: достовірність, оперативність, систематичність і комплексність [1; 2; 3].

Система моніторингу повинна базуватися на науковому підході, який включає в себе: комплексно-системний аналіз, планування і прогнозування, економіко-математичне моделювання і сучасні інформаційні технології, ефективну систему контролю.

Об'єктами моніторингу виступають економічні, екологічні і соціальні процеси в регіоні, що мають кількісні і якісні характеристики, перебувають у взаємозв'язку і взаємодії.

Основними цілями системи моніторингу економічної безпеки регіону мають бути:

- забезпечення органів регіонального управління достовірною, своєчасною і повною інформацією про стан економічної безпеки регіону;
- своєчасне виявлення тенденцій в різних аспектах економічної безпеки, оцінка їхнього можливого впливу на результати соціально-економічного розвитку регіону;
- контроль за станом загроз економічної безпеки регіону;
- інформаційна взаємодія всіх органів влади;
- підвищення ефективності управління сталим розвитком регіону;
- підвищення конкурентоспроможності економічної системи регіону.

Основними завданнями функціонування системи моніторингу економічної безпеки регіону є:

- розроблення індикаторів економічної безпеки та визначення їх порогових значень;
- збір та аналіз статистичних даних;
- оцінка поточного стану економічної безпеки регіону;
- виявлення загроз та можливостей для економіки регіону;
- прогнозування стану економічної безпеки регіону;
- своєчасне надання інформації органам регіонального управління.

Основними функціями системи моніторингу виступають:

- систематичне обстеження стану системи з метою діагностики рівня її економічної безпеки;
- виявлення переліку викликів і загроз на різних рівнях і в різних підсистемах системи економічної безпеки;
- формування та актуалізація системи індикаторів та їхніх порогових значень;

- аналіз динаміки показників економічної безпеки та їхньої взаємодії;
- порівняльний аналіз рівнів економічної безпеки господарюючих суб'єктів;
- розроблення пропозицій щодо оптимізації управління системою економічної безпеки.

Основними принципами моніторингу економічної безпеки регіону є: системність, економічність, тотожність, цілеспрямованість, єдність господарства регіону як об'єкту спостереження, комплексність.

Здійснення процесу моніторингу економічної безпеки регіону передбачає декілька етапів (рис. 1).

1. Постановка завдання моніторингу, визначення технічних засобів діагностики і вимоги до них.

Реалізація цього етапу відноситься до компетенції органів регіональної виконавчої влади, науково-дослідних інститутів, експертів із питань економічної безпеки регіону.

Завданням моніторингу економічної безпеки регіону є оцінка поточного стану економічної безпеки для розроблення і реалізації регіональної політики в сфері економічного розвитку регіону, мінімізації впливу загроз, забезпечення органів

регіональної влади актуальною, достовірною і регулярно оновлюваною інформацією.

2. Розроблення системи індикаторів економічної безпеки регіону та визначення їхніх порогових значень.

Основними вимогами до індикаторів економічної безпеки регіону є:

- відповідність регіональним інтересам;
- відповідність стратегічним цілям розвитку регіону в розрізі Стратегії розвитку регіону;
- повинні кількісно відображати загрози економічній безпеці регіону;
- мати високу ступінь чутливості і мінливості, щоб мати змогу попередити органи регіональної влади про можливі небезпеки у зв'язку зі зміною зовнішніх і внутрішніх чинників в регіоні;
- повинні створювати цілісну систему.

Важливим завданням на цьому етапі також є визначення порогових значень індикаторів, які визначають межі безпечного існування системи. Порогові значення є одним з ключових елементів моніторингу і управління економічною безпекою регіону.

Реалізація цього етапу відноситься до компетенції органів регіональної виконавчої влади,



Рис. 1. Етапи та суб'єкти процесу моніторингу економічної безпеки Дніпропетровської області

Джерело: авторська розробка

науково-дослідних інститутів, експертів з питань економічної безпеки регіону.

Під час розроблення порогових значень економічної безпеки виникають проблеми, пов'язані з їх обґрунтуванням. Для вирішення цієї проблеми можуть використовуватися як кількісні методи, так і якісні, за відсутності необхідної статистики. Також доцільно використовувати експертні методи або метод аналогій, який полягає в тому, щоб порівнювати використанні порогові показники з аналогічними, що використовуються у світовій практиці.

Під час розроблення регіональної системи індикаторів економічної безпеки, а також їх порогових значень автором було інтегровано досвід як вітчизняних, так і закордонних дослідників.

Безпосередньо для розрахунку інтегрального показника Дніпропетровської області використовувалися такі показники з пороговими значеннями, як:

- 1) інвестиційна безпека:
 - відношення обсягу капітальних інвестицій до ВРП (порогове значення 25%);
- 2) інноваційна безпека:
 - відношення обсягу фінансування НТР за рахунок усіх джерел до ВРП (порогове значення 2%);
- 3) фінансова безпека:
 - показник власної фінансової забезпеченості (порогове значення 0,5);
- 4) зовнішньоторговельна безпека:
 - відношення обсягу експорту до обсягу імпорту (порогове значення 2);
 - відношення обсягу імпорту до ВРП (порогове значення 0,3);
- 5) соціальна безпека:
 - рівень безробіття (порогове значення 4%);
 - відношення середньодушового доходу до прожиткового мінімуму (порогове значення 5);
 - загальний рівень злочинності (порогове значення 0,016);
 - частка населення з доходами нижче прожиткового мінімуму (порогове значення 7%);
- 6) демографічна безпека:
 - відношення кількості народжених до кількості померлих за певний період часу (порогове значення 1);
 - відтворення населення (порогове значення 2, 3);
- 7) макроекономічна безпека:
 - відношення середньодушового ВРП регіону до середньодушового ВРП по Україні (порогове значення 1);
 - індекс промислового виробництва (порогове значення 105);
 - індекс сільськогосподарської продукції (порогове значення 105);
 - індекс фізичного обсягу ВРП (порогове значення 103)
 - стан тіньової економіки (порогове значення 50).

3. Збір та аналіз статистичних даних.

На цьому етапі вирішується завдання отримання з вихідних даних структурованої інформації.

Реалізація цього етапу повинна відноситися до компетенції органів регіональної виконавчої влади, органів статистики.

Основними вимогами до джерел інформації є надійність, достовірність, офіційність, відкритість. Переважно джерелом інформації є Державна служба статистики або Головне управління статистики в Дніпропетровській області.

Для оперативного аналізу даних необхідно визначити періоди надання інформації (наприклад, один раз в місяць або день).

4. Здійснення діагностики стану економічної безпеки регіону.

Під час діагностики та аналізу економічної безпеки здійснюється оцінка ступеня досягнення поставлених соціально-економічних цілей і задач, а також ступеня відповідності фактичних значень індикаторів нормативним (пороговим) значенням, виявляються відхилення і аналізуються причини, що їх викликали. Діагностика є основою під час прийняття управлінських рішень щодо економічної безпеки регіону.

Процес діагностики пропонується здійснювати в три етапи (рис. 2):

- 1 етап – оцінка поточного стану економічної безпеки регіону;
- 2 етап – прогнозування стану економічної безпеки регіону;
- 3 етап – виявлення загроз та можливостей для економіки регіону.

Для кожного етапу запропоновано як інструментарій здійснення оцінки використовувати певні економіко-математичні методи і підходи, які дозволяють всебічно і глибоко проаналізувати стан економічної безпеки регіону.

Оцінка поточного стану економічної безпеки регіону. Реалізація цього етапу відноситься до компетенції органу моніторингу економічної безпеки регіону, який знаходиться у складі органів регіональної виконавчої влади.

У межах цього дослідження запропоновані такі підходи до оцінки поточного стану економічної безпеки регіону:

- комплексний кластерний аналіз, який дозволяє оцінити стан економічної безпеки регіону порівняно з іншими регіонами України;
- оцінка стану економічної безпеки регіону з використанням методів нечіткої логіки, який дозволяє оцінювати як загальний стан економічної безпеки регіону, так і за її окремими складниками;
- оцінка економічної безпеки регіону, яка базується на результативному підході, а саме аналізі ВРП, і наступне віднесення регіону до однієї з груп: лідерів, середняків або депресивних регіонів.

Прогнозування стану економічної безпеки регіону. На цьому етапі вирішується завдання прогнозування стану економічної безпеки регіону, а також здійснюється аналіз закономірностей, які були виявлені в результаті моніторингу (взаємозв'язки індикаторів, їх розбалансованість, тощо).

Реалізація цього етапу відноситься до компетенції органу моніторингу економічної безпеки регіону.

Прогнозування дає можливість оцінити перспективи соціально-економічного розвитку регіону, виявляти тенденції і потенційні загрози. Необхідність прогнозування обумовлена необхідністю прийняття управлінських рішень в умовах невизначеності.

Ключовою вимогою до вибору методу прогнозування є його достовірність у поєднанні з оперативністю і простотою реалізації.

Прогнозування стану економічної безпеки регіону в межах цього дослідження пропонується здійснювати на основі результативного підходу, а саме використовувати показник ВРП на душу населення, який є основним, що характеризує стан і тенденцію розвитку економіки регіону.

Прогнозування пропонується здійснювати двома різними методами: на основі побудови трендової моделі, яка дозволить оцінити тенденцію зміни показника ВРП на душу населення, а також використовуючи виробничу функцію Кобба-Дугласа і модель економічного зростання Солоу, які дозволять виявити тенденцію економічного розвитку регіону з урахуванням факторів, які безпосередньо на нього впливають, а саме: капіталу, трудових ресурсів і впливу науково-технологічного прогресу [4].

Виявлення загроз та можливостей для економіки регіону. Реалізація цього етапу відноситься безпосередньо до компетенції органу моніторингу економічної безпеки регіону, який знаходиться у складі органів регіональної виконавчої влади.

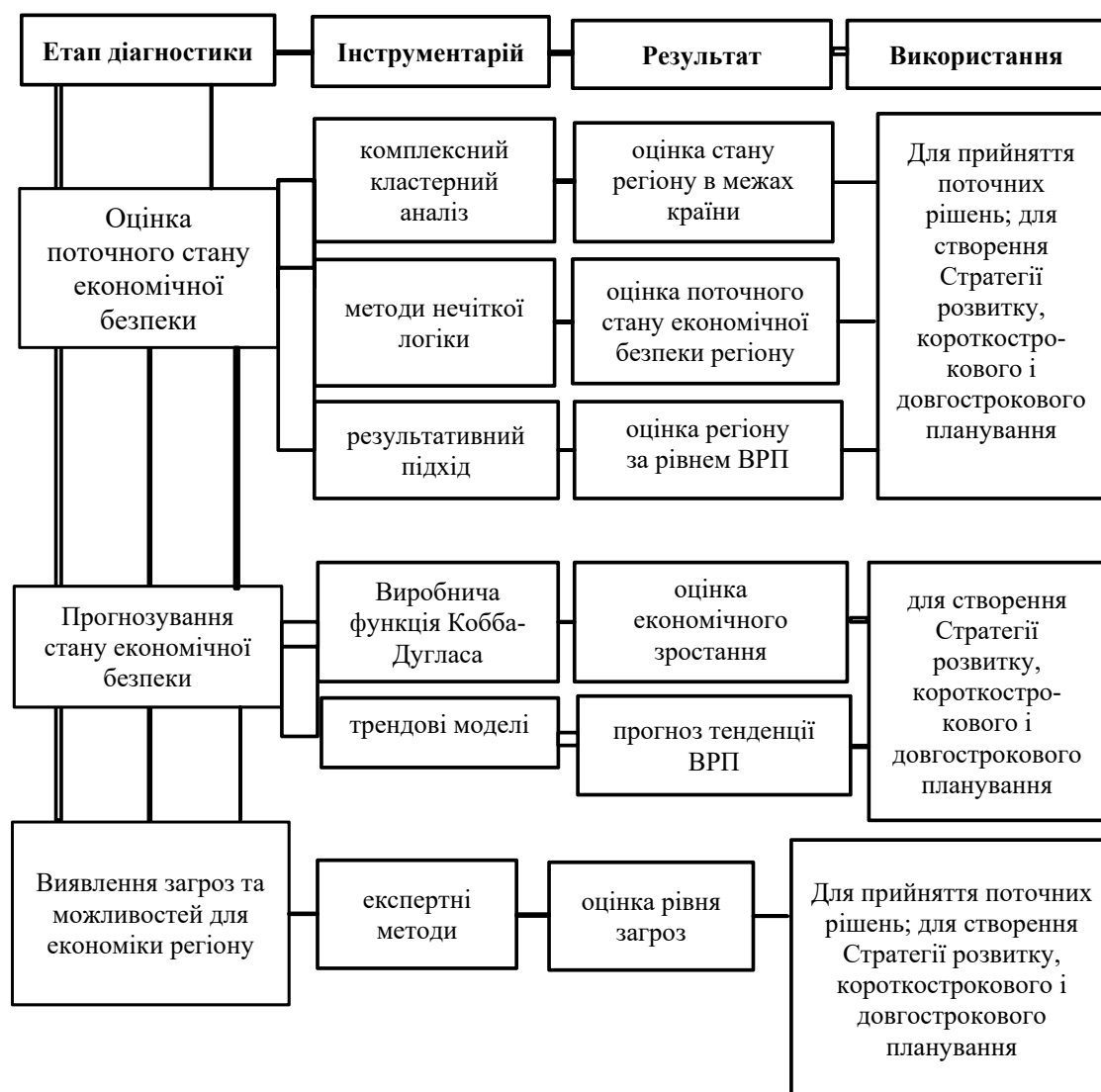


Рис. 2. Етапи діагностики економічної безпеки регіону

Джерело: авторська розробка

У межах дослідження запропоновано здійснювати SWOT-аналіз на основі попередньої оцінки стану економічної безпеки регіону та прогнозування його розвитку, який дозволяє виявити загрози та можливості для економічного розвитку регіону. Для більш детальної оцінки рівня загроз економічній безпеці регіону пропонується використовувати методичний підхід, який базується на експертних оцінках. А саме загрози ранжуються за сферами виникнення, в межах кожної групи для кожної загрози визначено її ваговий коефіцієнт. На підставі оцінок кожної групи загроз здійснюється інтегральна оцінка рівня загроз економічній безпеці регіону.

Результати діагностики економічної безпеки Дніпропетровської області на основі різних методів оцінки наведено в таблиці 1.

Результати діагностики виявили низку проблем, які мають бути вирішені органами регіональної влади.

5. Своєчасне надання достовірної інформації органам регіонального управління.

Реалізація цього етапу моніторингу повинна відноситися до компетенції органу моніторингу економічної безпеки регіону.

Основними вимогами на цьому етапі є: своєчасність; достовірність; результативність; повнота.

На основі отриманої інформації органи регіональної влади приймають управлінські рішення щодо нейтралізації дії загроз або зменшення їх впливу на економіку регіону (рис. 3).

Отже, процес моніторингу включає в себе два напрями [5]:

- оцінка поточного стану економічної безпеки регіону з метою оперативного реагування на виникаючі загрози;

- прогнозування основних показників економічної безпеки регіону для планування і вироблення основних стратегічних цілей розвитку економіки регіону.

З метою розвитку системи моніторингу економічної безпеки регіону запропоновано низку додаткових напрямів:

- окрім періодичного комплексного моніторингу стану економічної безпеки регіону, доцільно паралельно проводити експрес-моніторинг з використанням невеликої кількості ключових індикаторів економічної безпеки регіону (валовий регіональний продукт на душу населення, темп його росту, рівень зайнятості, стан забруднення навколишнього середовища, ступень диференціації доходів населення та ін.);

- здійснення зовнішньої незалежної оцінки стану економічної безпеки регіону. Виходячи з міжнародного досвіду, на рівні регіону її може здійснювати відповідна структура при обласній раді, а внутрішня оцінка здійснюється структурними підрозділами обласної державної адміністрації;

- оцінювання зв'язку цілей регіональних програм (інструментів економічної безпеки регіону) з цілями економічної безпеки регіону, з використанням при цьому експертних оцінок.

Таблиця 1

**Результати комплексної діагностики стану економічної безпеки
Дніпропетровської області станом на 2017 рік**

Етап	Інструментарій	Результат
Оцінка поточного стану економічної безпеки	комплексний кластерний аналіз	За показниками: ВРП на душу населення; наявний дохід у розрахунку на одну особу; капітальні інвестиції на одну особу; обсяг реалізованої промислової продукції на одну особу; коефіцієнт зайнятості населення регіонів – <i>регіон-лідер в межах України</i> .
	методи нечіткої логіки	Загальна оцінка: рівень економічної безпеки – низький (<i>у порівнянні з розвинутими країнами</i>). Кризовий рівень в демографічній сфері і сфері інновацій, низький рівень в соціальній, інвестиційній та зовнішньоекономічній сферах
	результативний підхід	Відноситься до регіонів-лідерів за рівнем ВРП на душу населення
Прогнозування стану економічної безпеки	Виробнича функція Кобба-Дугласа	-
	трендові моделі	Результати прогнозування індексу ВРП на душу населення показали його негативну динаміку – темп зростання має від'ємне значення (-2,6%); Результати прогнозування індексів впливаючих факторів: – індекс капітальних інвестицій: +4,5%; – індекс кількості зайнятих – 3,5%; – індекс ВДВ переробної промисловості – 4,1%; – індекс регіональних обсягів зовнішньої торгівлі товарами – експорту –10,0%
Виявлення загроз та можливостей для економіки регіону	експертні методи	За результатами здійсненої оцінки рівня загроз Дніпропетровська область увійшла до групи регіонів з середнім рівнем загроз серед регіонів України.



Рис. 3. Схема прийняття управлінських рішень органами регіональної влади щодо нейтралізації дії загроз

Джерело: авторська розробка

Також існує необхідність у підготовці та оприлюдненні моніторингових звітів щодо стану економічної безпеки органами регіональної влади. Моніторингові звіти повинні бути відкритими документами й використовуватися для уточнення завдань та бюджетних програм області на наступний за звітним бюджетний рік.

Обласна державна адміністрація визначає форму моніторингового звіту, відповідального за його підготовку та строки подання згідно з власними повноваженнями і структурою.

Висновки з проведеного дослідження. Результати діагностики стану економічної безпеки Дніпропетровської області дають змогу зробити такі висновки:

- 1) необхідно побудувати систему моніторингу стану економічної безпеки регіону;
- 2) необхідно розробити комплексний механізм забезпечення економічної безпеки регіону;
- 3) необхідне узгодження Стратегії розвитку регіону і цільових програм розвитку з результатами моніторингу і діагностики стану економічної безпеки регіону.

З метою розвитку моніторингу економічної безпеки регіону пропонується здійснювати низку його нових напрямів:

– окрім періодичного комплексного моніторингу стану економічної безпеки регіону, доцільно паралельно проводити експрес-моніторинг з використанням невеликої кількості ключових індикаторів економічної безпеки регіону (валовий регіональний продукт на душу населення, темп його росту, рівень зайнятості, стан забруднення навколишнього середовища, ступень диференціації доходів населення та ін.);

– здійснення зовнішньої незалежної оцінки стану економічної безпеки регіону. На рівні регіону її може здійснювати відповідна структура при обласній раді. Внутрішня оцінка здійснюється структурними підрозділами обласної державної адміністрації;

– оцінювання зв'язку цілей регіональних програм (інструментів економічної безпеки регіону) з цілями економічної безпеки регіону, з використанням при цьому експертних оцінок.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Преображенська О.С. Методичне забезпечення аналізу безпеки розвитку регіону. *Проблеми економіки*. 2014. № 4. С. 241–248.
2. Ткач В.О. Економічна безпека регіонів. *Держава та регіони. Серія «Економіка та підприємництво»*. 2009. № 5. С. 153–160.
3. Митяков Е.С. Развитие методологии и инструментов мониторинга экономической безопасности регионов России: дис. ... д-ра эконом. наук: 08.00.05 / Е.С. Митяков; Нижний Новгород, 2018. 281 с.
4. Овчаренко О.В., Дубницький В.І. Економічне зростання як визначальний фактор економічної безпеки регіону: застосування моделі Солоу. *Східна Європа: Економіка, бізнес та управління*. 2019. № 3 (20). С. 12–19. URL: <http://www.easterneurope-ebm.in.ua/20-2019-ukr> (дата звернення: 03.09.2020).
5. Милованова Е.А., Асланов Д.И., Голубова М.И. Оценка уровня экономической безопасности региональный социально-экономический систем. *УЭК*. 2017. № 1 (95). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-urovnya-ekonomicheskoy-bezopasnosti-regionalnyh-sotsialno-ekonomicheskikh-sistem> (дата звернення: 03.09.2020).

REFERENCES:

1. Preobrazhens'ka O.S. (2014) Metodychne zabezpechennya analizu bezpeky rozvytku rehionu [Methodical support of the analysis of safety of development of region]. *Problemy ekonomiky* [Problems of economy], no. 4, pp. 241–248.
2. Tkach V.O. (2009) Ekonomichna bezpeka rehioniv [Economic security of regions]. *Derzhava ta rehiony. Seriya «Ekonomika ta pidpryyemnytstvo»* [State and regions. Economics and Entrepreneurship Series], no. 5, pp. 153–160.
3. Mytyakov E.S. (2018) Razvytye metodolohyy y ynstrumentov monytorynha ékonomycheskoy bezopasnosti rehyonov Rossyy [Development of methodology and tools for monitoring the economic security of the regions of Russia] (Dr.Sc. Thesis), Nyzhnyy Novhorod.
4. Ovcharenko O.V., Dubnyts'kyi V.I. (2019) Ekonomichne zrostannya yak vyznachal'nyy faktor ekonomichnoyi bezpeky rehionu: zastosuvannya modeli Solou [Economic growth as a determining factor of economic security in the region: application of the Solow model]. *Skhidna Yevropa: Ekonomika, biznes ta upravlinnya* [Eastern Europe: Economics, Business and Management], no. 3 (20), pp. 12–19. URL: <http://www.easterneurope-ebm.in.ua/20-2019-ukr> (accessed 3 September 2020).
5. Mylovanova E.A., Aslanov D.Y., Holubova M.Y. (2017) Otsenka urovnya ékonomycheskoy bezopasnosti rehyonal'nyy sotsyal'no-ékonomycheskyy system [Assessment of the level of economic security of regional socio-economic systems]. *UÉkS [UEKS]*, no. 1 (95). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-urovnya-ekonomicheskoy-bezopasnosti-regionalnyh-sotsialno-ekonomicheskikh-sistem> (accessed 3 September 2020).

РОЗДІЛ 6. ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ОЦІНЮВАННЯ ЗМІН ЕКОСИСТЕМНИХ АКТИВІВ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ УТВОРЕНЬ ВІД НЕГАТИВНОГО ВПЛИВУ ТВЕРДИХ ПОБУТОВИХ ВІДХОДІВ

THE METHODOLOGICAL TOOLKIT FOR ASSESSMENT CHANGES IN THE ECOSYSTEM ASSETS OF TERRITORIAL COMMUNITIES FROM THE NEGATIVE IMPACT OF MUNICIPAL SOLID WASTE

УДК: 330.15

<https://doi.org/10.32843/bSES.56-15>

Кобзар О.М.

к.е.н., старший науковий співробітник
відділу екосистемного оцінювання
природно-ресурсного потенціалу
ДУ «Інститут економіки
природокористування
та сталого розвитку
Національної академії наук України»

Kobzar Olena

Public Institution
«Institute of Environmental Economics
and Sustainable Development
of the National Academy
of Sciences of Ukraine»

Досліджено методологічний інструментарій оцінювання змін екосистемних активів територіальних утворень від негативного впливу твердих побутових відходів. Визначено, що зміни екосистемних активів від негативного впливу твердих побутових відходів доцільно оцінювати як зміни: у протяжності і стані екосистемних активів; у якості та кількості наданих екосистемних послуг. Оцінювання змін екосистемних активів від негативного впливу твердих побутових відходів включає екологічне, економічне та соціальне оцінювання. Екологічне оцінювання змін екосистемних активів проводиться з позицій екосистемного підходу із застосуванням методів картування, територіального моделювання та сценаріїв. Запропоновано під час економічного оцінювання змін екосистемних активів від негативного впливу твердих побутових відходів спиратися на положення концепції загальної економічної цінності та застосовувати методи економічного оцінювання екосистемних послуг.

Ключові слова: методологічний інструментарій, екосистемні активи, екологічне оцінювання, економічне оцінювання, тверді побутові відходи, методи картографування, просторового моделювання, сценаріїв.

Исследован методологический инструментарий оценивания изменений экосистемных

активов территориальных образований от негативного воздействия твердых бытовых отходов. Определено, что изменения экосистемных активов от негативного воздействия твердых бытовых отходов целесообразно оценивать как изменения: в протяженности и состоянии экосистемных активов; в качестве и количестве предоставляемых экосистемных услуг. Оценка изменений экосистемных активов от негативного воздействия твердых бытовых отходов включает экологическое, экономическое и социальное оценивание. Экологическое оценивание изменений экосистемных активов проводится с позиций экосистемного подхода с применением методов картирования, территориального моделирования и сценариев. Предложено при экономическом оценивании изменений экосистемных активов от негативного воздействия твердых бытовых отходов опираться на положения концепции общей экономической ценности и применять методы экономического оценивания экосистемных услуг.

Ключевые слова: методологический инструментарий, экосистемные активы, экологическое оценивание, экономическое оценивание, твердые бытовые отходы, методы картографирования, пространственного моделирования, сценариев.

Waste is a powerful source of negative impact on the ecosystems and their ability to provide ecosystem services. Waste management costs are one of the largest in terms of volume among environmental protection costs. In Ukraine, the problem of municipal solid waste is rapidly developing – a constant increase in the volume of their formation and accumulation; an increase in the number of spontaneous landfills; changes in the morphological composition of municipal solid waste; littering of settlements, environmental pollution and the like. Solving the problem of municipal solid waste is an extremely difficult task for the authorities of all administrative levels, and for the local authorities it is a real challenge. In the context of deepening decentralization processes, the problem of assessing negative changes in the ecosystem assets of territorial communities and determining the distribution of these changes between the ecosystem assets of various territorial communities becomes especially relevant. The methodological toolkit for assessment changes in the ecosystem assets of territorial communities from the negative impact of municipal solid waste is defined in the article. It is determined that changes in the ecosystem assets from the negative impact of municipal solid waste are assessed as changes: in the extent and the state of ecosystem assets; in the quality and quantity of ecosystem services. Assessment of these changes in the ecosystem assets includes environmental, economic and social assessments. Environmental assessment is based on an ecosystem approach. The most common methods for the ecological assessment of ecosystem assets are mapping, spatial modeling and scenario methods. The economic assessing of changes in the ecosystem assets from the negative impact of municipal solid waste is the difference between the economic assessing of ecosystem assets before the change and the economic assessing of ecosystem assets after changes in their state. Therefore, for the economic assessment of changes in the ecosystem assets from the negative impact of municipal solid waste, it is expedient: rely on the provisions of the concept of total economic value; apply methods of economic valuation of ecosystem services.

Key words: methodological toolkit, ecosystem assets, environmental assessment, economic assessment, municipal solid waste, mapping, spatial modeling, scenario methods.

Постановка проблеми. Потужним джерелом негативного впливу на екосистеми та їхню здатність надавати екосистемні послуги є відходи. Витрати у сфері поводження з відходами є одними

з найбільших за обсягом серед витрат на охорону навколишнього природного середовища. Зокрема, за даними Державної служби статистики України, у 2019 році витрати на поводження з відходами

становили 36,5% від загальної кількості витрат на охорону навколишнього природного середовища (відповідно 15 981 405,2 та 43 735 862,1 тис. грн) [1]. Серед інших проблем у сфері поводження з відходами в Україні стрімко розвиваються та набувають усе більшої масштабності проблеми, пов'язані з твердими побутовими відходами: постійне зростання обсягів їх утворення та накопичення, кількості стихійних звалищ; зміна морфологічного складу твердих побутових відходів; засмічення населених пунктів, забруднення довкілля тощо.

Вирішення проблеми твердих побутових відходів є надзвичайно складним завданням для органів управління всіх адміністративних рівнів, а для органів управління низового рівня є справжнім викликом. У контексті поглиблення процесів децентралізації особливої актуальності набуває проблема оцінювання негативних змін екосистемних активів територіальних утворень та визначення розподілу зазначених змін між екосистемними активами різних територіальних утворень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретичних аспектів сутності екосистемного підходу, екосистемних послуг та методологічних засад їх оцінювання присвячено роботи С.М. Бобильова, О.О. Веклич, Н.В. Дегтяр, В.М. Захарова, Р. Констанци, Л.Г. Мельника, Є.В. Мішеніна, І.П. Соловія, Р. Паджіоли, Перельота Р. О., Потравного І.М. та інших. Дослідженню проблем у сфері поводження з відходами присвячено роботи Губанової О.Р., Омельяненко Т.В., Маковецької Ю.М., Міщенко В.С. та інших. Мало дослідженими залишаються питання щодо оцінювання змін екосистемних активів територіальних утворень від негативного впливу відходів, зокрема твердих побутових відходів.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення методологічного інструментарію оцінювання змін екосистемних активів територіальних утворень від негативного впливу твердих побутових відходів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Екосистемними активами територіальних утворень є «сукупність нагромаджених і функціонуючих природних активів, що надають екосистемні послуги та мають грошову вартість, створюючи матеріальну й нематеріальну вигоду територіальній громаді як суб'єкту природокористування внаслідок права власності на них протягом деякого періоду часу» [2].

Екосистемні активи оцінюють з двох позицій [3]: протяжності і стану екосистем та «надання» екосистемних послуг у поточний момент і в перспективі. Оцінювання екосистемних активів та послуг включає екологічне, монетарне та соціальне оцінювання [4, с. 36]. Необхідно зауважити, що екологічне оцінювання екосистемних активів проводиться з позицій загальновідомого екосистемного

підходу та є базовим для економічного і соціального. Відповідно, зміни екосистемних активів територіальних утворень від негативного впливу твердих побутових відходів доцільно оцінювати як зміни: у протяжності і стані екосистемних активів; у якості та кількості наданих екосистемних послуг. Оцінювання зазначених змін екосистемних активів територіальних утворень включає екологічне, економічне та соціальне оцінювання.

У світовій практиці екологічного оцінювання екосистемних активів все більшого поширення набувають методи картування, територіального моделювання та сценаріїв. Так, метод картування може застосовуватися під час вирішення низки управлінських завдань у сфері поводження з твердими побутовими відходами для визначення: просторового накладання екосистемних активів, екосистемних послуг, асиміляційного потенціалу, твердих побутових відходів та їхнього негативного впливу; взаємозв'язків між розміщенням твердих побутових відходів в екосистемі та наступною зміною її стану; розподілу змін екосистемних активів між різними територіальними утвореннями; екологічної та економічної оцінки таких змін; виявлення тенденцій та побудови сценаріїв тощо.

Процес оцінювання змін екосистемних активів від негативного впливу твердих побутових відходів або проведення заходів щодо зменшення їхнього впливу передбачає опрацювання двох основних блоків інформації – щодо екосистемних активів та негативного впливу на них. Прихований та нелінійний характер функціонування екосистем, постійна або тимчасова, повна або часткова зміна просторової локації деяких їхніх елементів (як у результаті природних процесів, так і внаслідок негативного впливу діяльності людини) суттєво ускладнює процес картування та аналізу стану екосистем та екосистемних послуг. Інструментами, що найбільш часто використовуються для картування екосистемних послуг, є [5, с. 41–45]: «Integrated Valuation of Ecosystem Services and Tradeoffs tool» (InVEST, «Інтегрована вартісна оцінка екосистемних послуг і оптимальних співвідношень»); Co\$ting Nature – застосовується для аналізу екосистемних послуг та дає змогу виявити вигодонабувачів цих послуг і оцінити вплив втручання людини; WaterWorld – використовується для аналізу гідрологічної ситуації та стану водних ресурсів; «Benefit Transfer and use Estimating Model» («Оціночна модель перенесення і використання благ»), Ecosystem Valuation Toolkit, NAIS – є інструментами вартісної оцінки в грошовому вираженні тощо.

Специфікою твердих побутових відходів у контексті процесу картування є: по-перше, можливість чіткого визначення їх розташування (наприклад, порівняно із викидами у атмосферне повітря); по-друге, низький рівень їхньої мобільності. Тобто просторові координати цього джерела

впливу на екосистемні активи є майже незмінними, що суттєво полегшує як безпосередньо процес картування місць локації відходів, так і аналіз причинно-наслідкових взаємозв'язків між негативним впливом від розміщення твердих побутових відходів та змінами екосистемних активів і послуг. Зазначене зменшує обсяги часу, необхідного на картування та опрацювання інформації, спрощує завдання порівняно з іншими видами забруднення, суттєво підвищує ступінь достовірності отриманих даних.

Картування місць локації різних видів відходів активно розвивається у всьому світі. Так, відповідно до законодавства США про право суспільства на інформацію, певні промислові підприємства США мають повідомляти Агентство з охорони навколишнього середовища США (ЕРА) про обсяги викидів токсичних речовин з переліку викидів (TRI). Інформація призначена для використання федеральною владою, урядами штатів, місцевими владами, а також громадськістю для допомоги в розробленні відповідних правил, інструкцій, стандартів, планів та інших подібних цілей та має бути зрозумілою і доступною для широкої аудиторії. Одним із засобів візуалізації цієї інформації є геоінформаційна система Тохтар, яка містить дані про всі зареєстровані діючі пункти утворення та зберігання небезпечних відходів; закриті полігони небезпечних відходів, які підлягають знешкодженню та рекультивації; ділянки, забруднені небезпечними елементами тощо. Крім того, Тохтар містить додаткові дані про населення, зокрема про вік, стать, дохід, смертність від хвороб тощо.

У країнах Європейського Союзу картуванню відходів також приділяється чимала увага. Зокрема, одним із напрямів компоненту «Циркулярна економіка та нові можливості зростання» фінансованої ЄС програми «Європейський Союз для довкілля» (EU4 Environment) є управління відходами. Процес управління відходами передбачає активне застосування їх картування (Waste Mapping) на рівні громад (міста чи ОТГ) та включає збір даних про надходження окремих груп відходів; створення карти утворення та збирання відходів; розроблення карти внутрішньої логістики; порівняльний аналіз результатів тощо [6].

Ефективна політика поводження з відходами вимагає аналізу ситуації в динаміці. Так, під час прийняття управлінських рішень для розуміння наслідків процесів, які відбувалися у минулому, корисними будуть карти накопиченого збитку. Під час прогнозування ситуацій у майбутньому, зокрема під час створення стратегій та планів у сфері поводження з твердими побутовими відходами, проектування полігонів, екологічного страхування, становлять інтерес прогнозні карти, карти ризику тощо.

Під час оцінювання змін екосистемних активів та екосистемних послуг істотну роль відіграє моделювання. Серед напрямів моделювання екологічних систем, що сьогодні найбільш активно розвиваються, виділяють такі [7, с. 170–171]:

- моделі ресурсів прісних вод на різних рівнях (зокрема, моделі водного балансу, переміщення водних мас (рух води в рослинних, ґрунтових, підземних і накопичувальних системах), впливу змін стану прісних вод на здатність інших активів екосистеми надавати екосистемні послуги);

- моделі морських ресурсів (моделі динаміки рибних ресурсів у просторовій сітці Світового океану; просторової оцінки змін екосистемних послуг, пов'язаних зі світовими рибними ресурсами тощо);

- моделі наземних екосистемних процесів (описують рух енергії, води і поживних речовин у біосфері, продуктивність, накопичення вуглецю, зміни в структурі та функціонуванні екосистем під впливом навантажень на них та інші функціональні аспекти екосистем) тощо.

Створення моделей прогнозів змін екосистемних активів від негативного впливу твердих побутових відходів вимагає прогнозів щодо утворення відходів. Виділяють такі основні групи моделей утворення твердих побутових відходів [8]: балансові моделі, в яких утворення відходів оцінюється за даними з використання продукції, продажу, споживання продуктів; факторні моделі – базуються на аналізі чинників, що описують процеси утворення відходів; статистичні моделі – виявляють статистичні закономірності зміни обсягів утворення твердих побутових відходів.

Для виявлення варіантів розвитку ситуацій у майбутньому також використовують метод сценаріїв. Відповідно до однієї з класифікацій, виділяють такі групи екологічних сценаріїв [7, с. 175]: досліджувачі – є описовими та починаються в сьогоденні і прогнозують розвиток ситуації в майбутньому; попереджувальні – починаються з ситуації в майбутньому і рухаються назад у часі, щоб виявити, які дії можуть привести до таких варіантів майбутнього.

Як уже було зазначено, екологічне оцінювання екосистемних активів є базовим для економічного оцінювання. Метою економічного оцінювання є забезпечення можливості порівняння цінності різних екосистем та їх змін на базі застосування єдиної метрики, зазвичай у монетарному вираженні. Виділяють такі основні підходи до визначення цінності екосистем, як [7, с. 133]: утилітарна, відповідно до якої екосистеми мають певну цінність для суспільства, оскільки суспільство не може існувати без природних ресурсів та поза межами природного середовища; неутилітарна, відповідно до якої екосистеми мають цінність незалежно від наявності або величини внеску у добробут суспільства.

Концепцією, що є найбільш поширеною та комплексно визначає економічну цінність екосистемних послуг, є концепція загальної економічної цінності. Згідно з цією концепцією, величина загальної економічної цінності екосистемних послуг є сумою вартості їх використання (вартість прямого використання та вартість непрямого використання) та невикористання (зокрема, вартість відкладеної альтернативи). Економічну оцінку вартості екосистемних послуг визначають за допомогою таких методів оцінки, як [9, с. 27]: 1) метод прямого ринкового оцінювання; 2) методи непрямого ринкового оцінювання; 3) метод умовного оцінювання; 4) метод групової оцінки. Залежно від припущень конкретним методам переваг та недоліків та поставленого управлінського завдання може бути застосовано один або декілька методів.

Під час економічного оцінювання змін екосистемних активів територіальних утворень від негативного впливу твердих побутових відходів доцільно спиратися на положення концепції загальної економічної цінності та застосовувати зазначені вище методи, оскільки економічна оцінка змін екосистемних активів є різницею між економічною оцінкою екосистемних активів до змін та економічною оцінкою екосистемних активів після змін від негативного впливу твердих побутових відходів.

Висновки з проведеного дослідження. Оцінювання змін екосистемних активів територіальних утворень включає оцінювання змін протяжності і стану екосистем та змін «надання» екосистемних послуг. Складниками оцінювання екосистемних активів є екологічне, економічне та соціальне оцінювання. Екологічне оцінювання екосистемних активів проводиться з позицій загальновідомого екосистемного підходу та є базовим для економічного та соціального. У світовій практиці екологічного оцінювання екосистемних активів усе більшого поширення набувають методи картування, територіального моделювання та сценаріїв. Під час економічного оцінювання змін екосистемних активів територіальних утворень доцільно спиратися на положення концепції загальної економічної цінності, що найбільш комплексно визначає економічну цінність екосистемних послуг, та застосовувати методи економічного оцінювання екосистемних послуг.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Офіційний сайт Державної Служби статистики України. Витрати на охорону навколишнього природного середовища за видами природоохоронних заходів у 2019 році. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/ns/vonsved/vonsv2019_u.html (дата звернення: 03.09.2020).
2. Веклич О.О. Сутнісна характеристика екосистемних активів територіальних громад. *Ефективна еконо-*

міка. 2020. Вип. 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7888> (дата звернення: 03.09.2020).

3. Думнов А. Д., Н.Г. Рыбальский. Макроэкономические оценки на основе экосистемного учета как важнейшая международная задача. *Век глобализации*. 2015. Вип. 2 (16). URL: <https://www.socionauki.ru/journal/articles/300137/> (дата звернення: 03.09.2020).

4. Конюшков Д.Е. Формирование и развитие концепции экосистемных услуг: обзор зарубежных публикаций. *Бюллетень Почвенного института им. В.В. Докучаева*. 2015. Вип. 80. С. 26–49. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-i-razvitiie-kontseptsii-ekosistemnyh-uslug-obzor-zarubezhnyh-publikatsiy> (дата звернення: 03.09.2020).

5. Н. Берджесс, С. Дарра, С. Найт, Ф.С. Дэнкс. Подходы к картированию экосистемных услуг. URL: https://www.unep-wcmc.org/system/dataset_file_fields/files/000/000/431/original/2560_Mapping_Eco_Services_Report_RU_WEB.pdf?1485866039 (дата звернення: 03.09.2020).

6. Офіційний сайт Центру ресурсноефективного та чистого виробництва. Картування відходів (waste mapping) для громад у рамках програми EU4environment. URL: <http://www.recpc.org/novosti/kartuvannya-vidxodiv-waste-mapping-dlya-gromad-u-ramkax-eu4environment/> (дата звернення: 03.09.2020).

7. Алкамо Д. Экосистемы и благосостояние людей: Рамки оценки. URL: https://www.millenniumassessment.org/documents/MA_A%20framework%20for%20Assessment_RUS.pdf (дата звернення: 03.09.2020).

8. Официальный сайт Института проектирования, экологии и гигиены. Прогнозирование объемов образования ТКО. URL: <http://atr-sz.ru/rus/ipeg/articles/id/3404/>. (дата звернення: 03.09.2020).

9. Соловій І. Оцінка послуг екосистем, забезпечуваних лісами України, та пропозиції щодо механізмів плати за послуги екосистем. URL: http://www.enpi-fleg.org/site/assets/files/2131/final_report_i_soloviy_evaluation_of_forest_ecosystem_services_provided_by_forests_of_ukraine_and_proposals_on_pes_mecha.pdf (дата звернення: 03.09.2020).

REFERENCES:

1. Ofitsiyniy sait Derzhavnoi Sluzhby statystyky Ukrainy. Vytraty na okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha za vydami pryrodookhoronnykh zakhodiv u 2019 rotsi [Official site of the State Statistics Service of Ukraine. Expenditures for environmental protection by type of environmental protection measures in 2019]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/ns/vonsved/vonsv2019_u.html (accessed 03 September 2020).
2. Veklych O. (2020) Sutnisna kharakterystyka ekosystemnykh aktiviv terytorialnykh hromad. [Essential characteristic of ecosystem assets of territorial communities]. *Efektivna ekonomika*, no. 5. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7888> (accessed 03 September 2020).
3. Dumnov A.D., Rybalskiy N.G. (2015) Makroekonomicheskiye otsenki na osnove ekosistemnogo ucheta kak vazhneyshaya mezhdunarodnaya zadacha [Macroeconomic Valuation Based on Ecosystem Accounting

as a Major International Challenge]. *Age of Globalization*, vol. 2 (16). Available at: <https://www.socionauki.ru/journal/articles/300137/> (accessed 03 September 2020).

4. Konyushkov D.E. (2015) Formirovanie i razvitiye koncepcii ekosistemnykh uslug: obzor zarubezhnykh publikatsiy [Formation and development of the concept of ecosystem services: a review of foreign publications]. *Bulletin of the Soil Science Institute V.V. Dokuchaev*, vol. 80. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-i-razvitiye-kontseptsii-ekosistemnykh-uslug-obzor-zarubezhnykh-publikatsiy> (accessed 03 September 2020).

5. Berdzhes N., Darra S., Najt S., Denks F. (2019). Podhody k kartirovaniyu ekosistemnykh uslug [Approaches to mapping ecosystem services]. Available at: https://www.unep-wcmc.org/system/dataset_file_fields/files/000/000/431/original/2560_Mapping_Eco_Services_Report_RU_WEB.pdf?1485866039 (accessed 03 September 2020).

6. Ofitsiyni sait Tsentru resursnoefektyvnoho ta chystoho vyrobnytstva. Kartuvannya vidkhodiv (waste mapping) dlia hromad u ramkakh prohramy EU4environment [Official site of the Resource Efficient and Cleaner Production Center]. Available at: <http://www.recpc.org/>

[novosti/kartuvannya-vidkhodiv-waste-mapping-dlya-gromad-u-ramkax-programi-eu4environment/](http://www.recpc.org/novosti/kartuvannya-vidkhodiv-waste-mapping-dlya-gromad-u-ramkax-programi-eu4environment/) (accessed 03 September 2020).

7. Alkamo D. (2005) Ekosistemy i blagosostoyanie lyudej: Ramki ocenki. [Ecosystems and human well-being : a framework for assessment] Available at: https://www.millenniumassessment.org/documents/MA_A%20framework%20for%20Assessment_RUS.pdf (accessed 03 September 2020).

8. Oficialnyj sait Instituta proektirovaniya, ekologii i gigeny. Prognozirovanie obemov obrazovaniya MSW. [Official site of the Institute for Design, Ecology and Hygiene.] Available at: <http://atr-sz.ru/rus/ipeg/articles/id/3404/> (accessed 03 September 2020).

9. Solovii I. (2016). Otsinka posluh ekosystem, zabezpechuvanykh lisamy Ukrainy, ta propozyitsii shchodo mekhanizmiv platy za posluhy ecosystem [Evaluation of forest ecosystem services provided by forests of Ukraine and proposals on PES mechanisms] Available at: http://www.enpi-fleg.org/site/assets/files/2131/final_report_i_soloviy_evaluation_of_forest_ecosystem_services_provided_by_forests_of_ukraine_and_proposals_on_pes_mecha.pdf (accessed 03 September 2020).

ОЦІНКА ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ НА ПРИКЛАДІ БЮДЖЕТУ МІСТА ТЕРНОПОЛЯ

EVALUATION OF FORMATION AND USE OF FINANCIAL RESOURCES OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES ON THE EXAMPLE BUDGET OF TERNOPIL CITY

УДК 336.14

<https://doi.org/10.32843/bses.56-16>**Жмурко Н.В.**

к.е.н., доцент

Львівський національний університет
імені Івана Франка**Лотоцька Ю.В.**

студент

Львівський національний університет
імені Івана Франка**Zhmurko Nataliia**

Ivan Franko National University of Lviv

Lototska Julia

Ivan Franko National University of Lviv

У статті розглянуто процес формування та використання фінансових ресурсів органами місцевого самоврядування в Україні на прикладі бюджету міста Тернопіль. Авторами проаналізовано теоретико-практичні засади акумулювання і розпорядження фінансовими ресурсами на рівні місцевих бюджетів в умовах децентралізації з урахуванням внесених змін до бюджетного законодавства та визначено їхню динаміку. Метою дослідження є аналіз фінансових аспектів формування та розподілу коштів місцевих бюджетів в Україні, вивчення особливостей формування та розпорядження фінансовими ресурсами органами місцевої влади, а також визначення тенденцій розподілу доходів між окремими ланками бюджетної системи України та впливу цього розподілу на показники діяльності органів місцевого самоврядування. Визначено низку напрямів модернізації системи формування та використання фінансових ресурсів органами управління на місцях.

Ключові слова: фінансові ресурси, органи місцевого самоврядування, децентралізація, місцевий бюджет, формування ресурсів, розподіл доходів.

В статье рассмотрен процесс формирования и использования финансовых ресурсов

органами местного самоуправления в Украине на примере бюджета города Тернополь. Авторами проанализированы теоретико-практические основы аккумуляции и распоряжения финансовыми ресурсами на уровне местных бюджетов в условиях децентрализации с учетом внесенных изменений в бюджетное законодательство и определена их динамика. Целью исследования является анализ финансовых аспектов формирования и распределения средств местных бюджетов в Украине, изучение особенностей формирования и распоряжения финансовыми ресурсами органами муниципальной власти, а также определение тенденций распределения доходов между отдельными звеньями бюджетной системы Украины и влияния этого распределения на показатели деятельности органов местного самоуправления. Определен ряд направлений модернизации системы формирования и использования финансовых ресурсов органами управления на местах.

Ключевые слова: финансовые ресурсы, органы местного самоуправления, децентрализация, местный бюджет, формирование ресурсов, распределение доходов.

Public administration is an important component of the socio-economic system, which in turn is not able to function properly without decentralization of management decisions and distribution by levels of government. Each level of government has the appropriate authority to implement the required amount of material, financial, human and other resources. In Ukraine, at the present stage of formation, there are a significant number of budget problems, without solving which, sustainable development of the state becomes impossible. Territorial communities are directly dependent on the financial support of local self-government, and the main instrument of state regulation of all social and economic processes in the country is the budget. The budget system of Ukraine, which is the main way in which the development and implementation of financial policy of the state. An important component that influences the socio-economic development of the public by the state are budget revenues. That is why we can conclude that this global factor is the financial basis of the state, the composition, forms of mobilization of which depend on the system and methods of management, economic problems to be solved by society over a period of time. The article considers the process of formation and use of financial resources by local governments in Ukraine, namely - on the example of the budget of the city of Ternopil. The authors analyze the theoretical and practical principles of accumulation and disposal of financial resources at the level of local budgets in the context of decentralization, taking into account changes in budget legislation and determine their dynamics. The aim of the study is to analyze the financial aspects of the formation and distribution of local budgets in Ukraine, to study the peculiarities of the formation and management of financial resources by municipal authorities, as well as to identify trends in revenue distribution between the budget system of Ukraine and the impact of local distribution. A number of areas of modernization of the system of formation and use of financial resources by local governments have been identified.

Key words: financial resources, local governments, decentralization, local budget, formation of resources, income distribution.

Постановка проблеми. У сучасному світі надзвичайно актуальним та важливим є питання становлення і розвитку місцевого самоврядування. Адже зі здобуттям незалежності Україна практично одразу розпочала перебудову організації місцевого самоврядування, що викликало значну зацікавленість до ролі цього інституту в різні періоди розвитку країни.

Система централізованого управління країною та її економікою загалом була не в змозі забезпечити оптимальну комплексну взаємодію між державними та територіальними інтересами. Внаслідок цього особливої значущості набуло впровадження реформ децентралізації, яка розпочалася у 2014 році.

Реформа децентралізації перебуває на етапі реалізації, тому ще завчасно вважати систему

фінансового забезпечення органів місцевої влади остаточно сформованою. З огляду на це, актуальними залишаються дослідження можливостей подальшого вдосконалення механізмів формування фінансових ресурсів територіальних громад в умовах децентралізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Значний внесок у дослідження різних аспектів управління місцевими фінансами здійснили багато вітчизняних учених, таких як Л.О. Першко, Ю.О. Раделицький, Н.І. Полинюк, М.В. Гаман, Н.Г. Пігуль, Л.С. Ладонько, Н.В. Філіпова та інші. З початку впровадження в Україні реформи децентралізації суттєво змінилася філософія формування та використання фінансових ресурсів місцевого самоврядування, практичні механізми їх реалізації також зазнали відчутних змін, що потребує проведення подальших досліджень.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз фінансових аспектів формування та розподілу коштів місцевих бюджетів в Україні, визначення тенденцій розподілу доходів між окремими ланками бюджетної системи на прикладі бюджету міста Тернопіль.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Незамінною складовою частиною фінансової системи є бюджетна система України, яка виступає основним способом, за допомогою якого викону-

ється розроблення та реалізація фінансової політики держави.

Вагомим складником, який здійснює вплив на соціально-економічний розвиток громадськості з боку держави, виступають доходи бюджету. Саме тому можна зробити висновок, що цей глобальний чинник є фінансовою базою діяльності держави, склад, форми мобілізації якого залежать від системи та методів господарювання, економічних завдань, які підлягають вирішенню суспільством протягом певного періоду часу.

Завдяки доходам державного та місцевого бюджетів здійснюється забезпечення соціального та економічного розвитку як країни загалом, так і регіональних територій, що сприяє наданню фінансової підтримки населенню. Важливою умовою виконання бюджетом будь-якого рівня цієї ролі є збалансування доходів із видатками, оскільки надмірне перевищення видатків над доходами викликає дефіцит у бюджетах різних рівнів, що призводить до економічної кризи, зростання державного боргу тощо [4, с. 78].

Враховуючи вищесказане, доцільно провести аналіз ефективності формування та використання фінансових ресурсів органами місцевого самоврядування на прикладі бюджету м. Тернополя (рис. 1).

Отримані дані свідчать про те, що основними надходженнями до бюджету м. Тернопіль є подат-

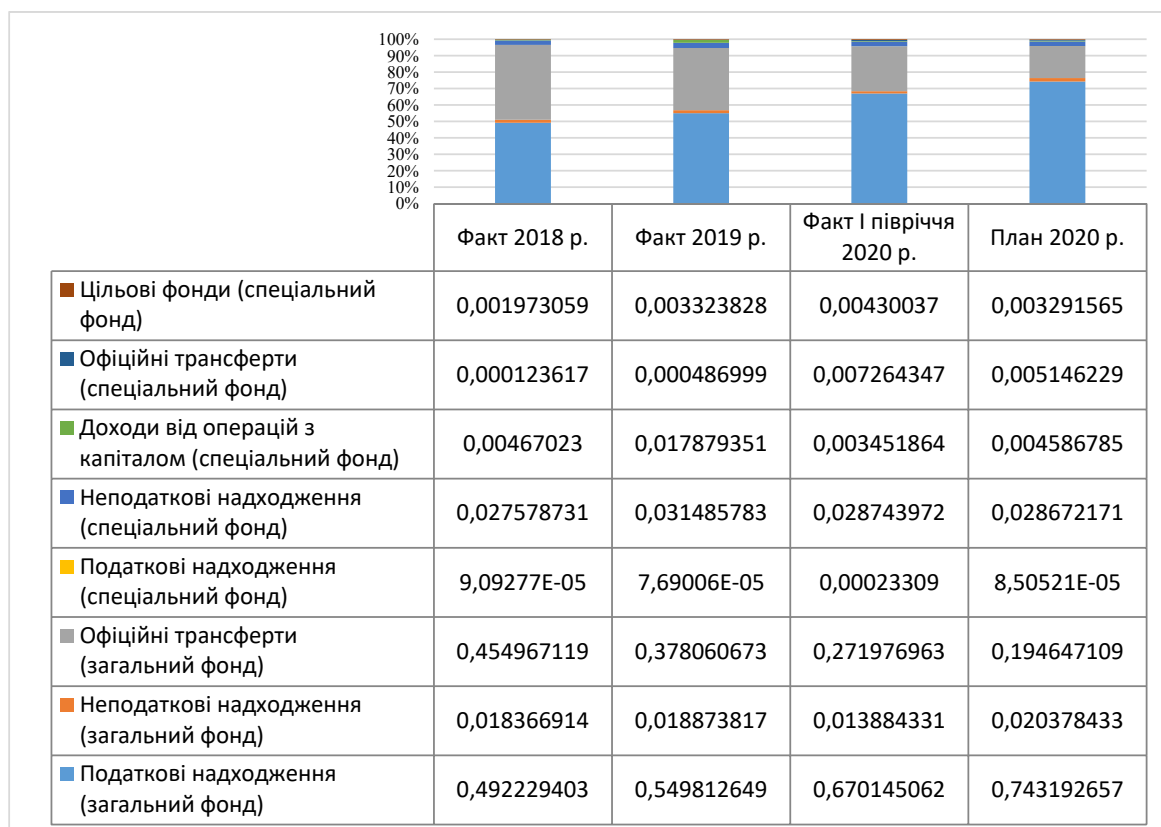


Рис. 1. Структура дохідної частини бюджету м. Тернопіль у 2018–2020 рр.

Джерело: складено авторами на основі [3]

кові надходження та офіційні трансферти, які є складника загального фонду.

Протягом аналізованого періоду спостерігається поступове збільшення частки податкових надходжень та плавне зменшення розміру офіційних трансферт загального фонду. Зменшення офіційних трансферт є позитивним явищем, що свідчить про збільшення частки власних та закріплених надходжень у структурі бюджету, тобто управління використанням бюджетних ресурсів все більше здійснюється органами місцевого самоврядування, а не центральними органами влади.

Що стосується неподаткових надходжень, то у бюджеті м. Тернопіль їхня частка поступово

зростає як у пропорційному, так і в грошовому вираженні, проте такі доходи становлять дуже малу частку в структурі надходжень до місцевого бюджету.

У структурі неподаткових надходжень спостерігається така ситуація: доходи від власності та підприємницької діяльності займають досить незначну частку в цій структурі (близько 30%), проте спостерігається їх зростання протягом аналізованого періоду. Інші неподаткові надходження мають тенденцію до скорочення як в абсолютному значенні, так і в частці (рис. 2).

Основу доходів становить податок із доходів фізичних осіб (рис. 3).

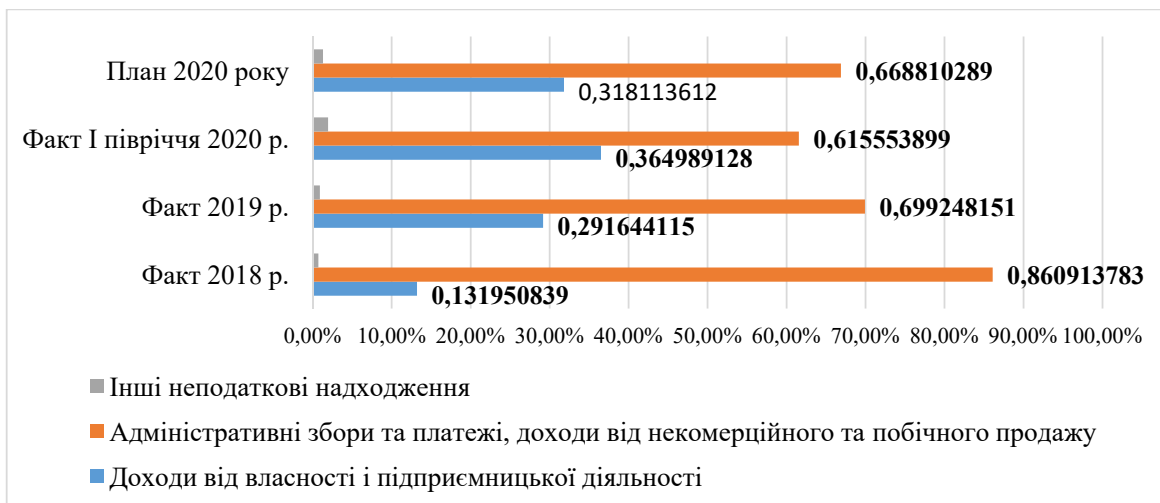


Рис. 2. Структура неподаткових надходжень бюджету м. Тернопіль за період 2018 – I кв. 2020 рр.

Джерело: складено авторами на основі [3]

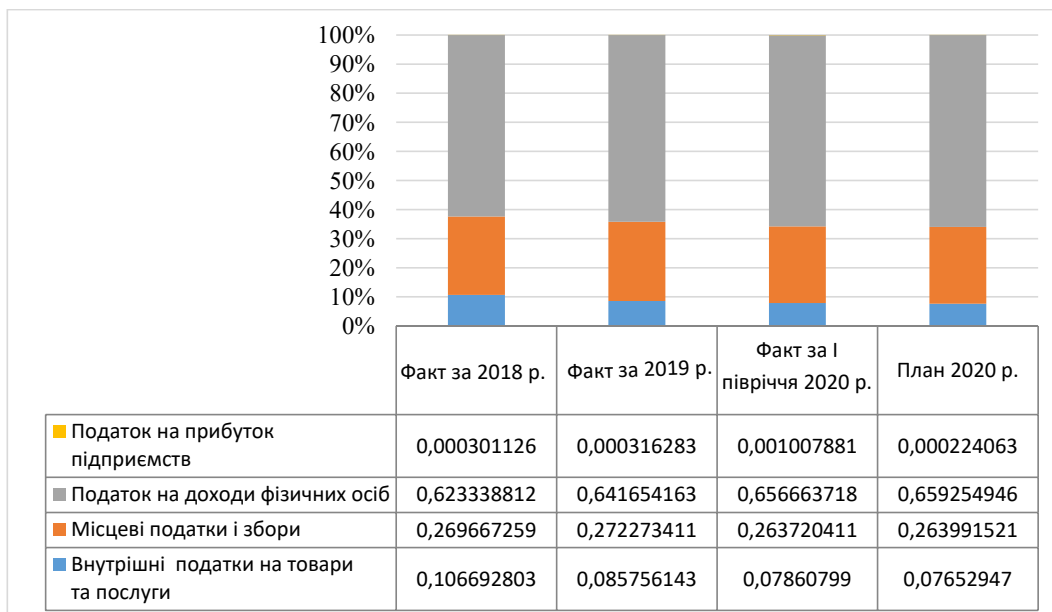


Рис. 3. Структура податкових надходжень до Загального фонду бюджету м. Тернопіль за 2018 – I півріччя 2020 рр.

Джерело: складено авторами на основі [3]

Протягом аналізованого періоду спостерігається поступове збільшення обсягу надходжень від сплати ПДФО. Передусім це зумовлено легалізацією виплати зарплати, наявністю позитивних тенденцій зростання величини доходів низькооплачуваних верств населення, що супроводжується підвищенням мінімальних соціальних гарантій та зростанням заробітної плати загалом.

Наступними за обсягом надходжень доходів у структурі бюджету м. Тернопіль є місцеві податки та збори, а саме єдиний податок, який вважається найвагомішим серед місцевих податків та зборів.

Протягом 2018 – I кварталу 2020 рр. спостерігалася тенденція до зростання надходжень зі сплати єдиного податку, що може пояснюватися в основному збільшенням кількості працюючих фізичних осіб та суб'єктів малого і середнього бізнесу.

Отже, проаналізовані дані свідчать про те, що відбувається зниження рівня фінансової централізації органів місцевого самоврядування, в тому числі й завдяки прийняттю низки законодавчих актів, норми яких передбачають зростання фінансової незалежності органів місцевої влади.

Що стосується видатків бюджету м. Тернопіль, то варто зазначити, що за допомогою них здійснюється підтримка галузей виробництва, стимулювання інноваційного розвитку, забезпечення соціального захисту місцевого населення (табл. 1).

Протягом 2018–2019 рр. спостерігається тенденція до зростання загального обсягу видатків, однак на 2020 р. заплановане їх зменшення, в основному через значне скорочення величини видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення місцевого населення.

Основними статтями видатків бюджету м. Тернопіль протягом 2018 – I кварталу 2020 рр. було фінансування освіти, соціальне забезпечення протягом 2018–2019 рр. та діяльність, що стосується житлово-комунального господарства (рис. 4).

Видатки на охорону здоров'я мають тенденцію до зменшення, що пов'язано зі зниженням пріоритетності здоров'я протягом аналізованого періоду через необхідність обслуговування боргу, субсидії та пенсійні витрати, поточний конфлікт. Ці витрати з бюджету є значно нижчими, ніж ті, які передбачені Законом України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення».

Видатки на економічну діяльність мають тенденцію до зростання, проте у загальній структурі видатків є незначними – 6,54% у 2018 р., 10,23% у 2019 р. та 10,29% у I кварталі 2020 р.

Що стосується видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення, то більша їх частина фінансується за рахунок субвенцій, для яких передбачено індивідуальний порядок розрахунку потреб у фінансуванні. Серед видатків цього спря-

Таблиця 1

Функціональна класифікація видатків за період 2018 – I кв. 2020 рр. (тис. грн.)

Статті видатків згідно з бюджетною класифікацією	Факт за 2018 р.	Факт за 2019 р.	Факт станом на 01.07.2020 р.	План на 2020 р.	% викон. плану на 01.07.2020 р.
I Загальний фонд					
Державне управління	104 220,4	132 935,2	65 984,3	158 816,6	41,5%
Освіта	766 832,3	873 331,6	485 001,6	981 795,4	49,4%
Охорона здоров'я	268 225,0	248 346,8	105 475,4	163 812,7	64,4%
Соціальний захист та соціальне забезпечення	674 585,0	498 310,1	39 147,0	105 519,7	37,1%
Культура і мистецтво	36 440,9	41 017,1	20 182,2	46 036,8	43,8%
Фізична культура і спорт	32 932,3	36 322,6	17 475,7	42 463,7	41,2%
Житлово-комунальне господарство	127 680,2	150 912,8	58 783,8	169 770,2	34,6%
Інша економічна діяльність	70 799,4	89 468,8	26 860,4	32 260,1	83,3%
Всього по загальному фонду:	2 081 715,5	2 070 645,0	818 910,4	1 700 475,2	48,2%
II Спеціальний фонд					
Державне управління	3 596,0	3 860,7	1 374,9	5 789,2	23,7%
Освіта	79 317,7	102 593,1	36 746,8	120 208,9	30,6%
Охорона здоров'я	18 354,4	15 763,2	24 967,8	42 838,4	58,3%
Соціальний захист та соціальне забезпечення	10 051,9	9 843,8	770,7	1 578,9	48,8%
Культура і мистецтво	10 530,4	13 634,1	5 541,4	11 400,4	48,6%
Фізична культура і спорт	4 279,3	22 718,8	2 497,2	4 766,8	52,4%
Житлово-комунальне господарство	156 720,1	184 166,4	51 388,9	148 565,1	34,6%
Інша економічна діяльність	89 806,4	176 486,6	78 149,1	315 414,3	24,8%
Всього по спеціальному фонду:	372 656,2	529 066,7	201 436,66	650 562,02	31,0%

Джерело: складено авторами на основі [3]

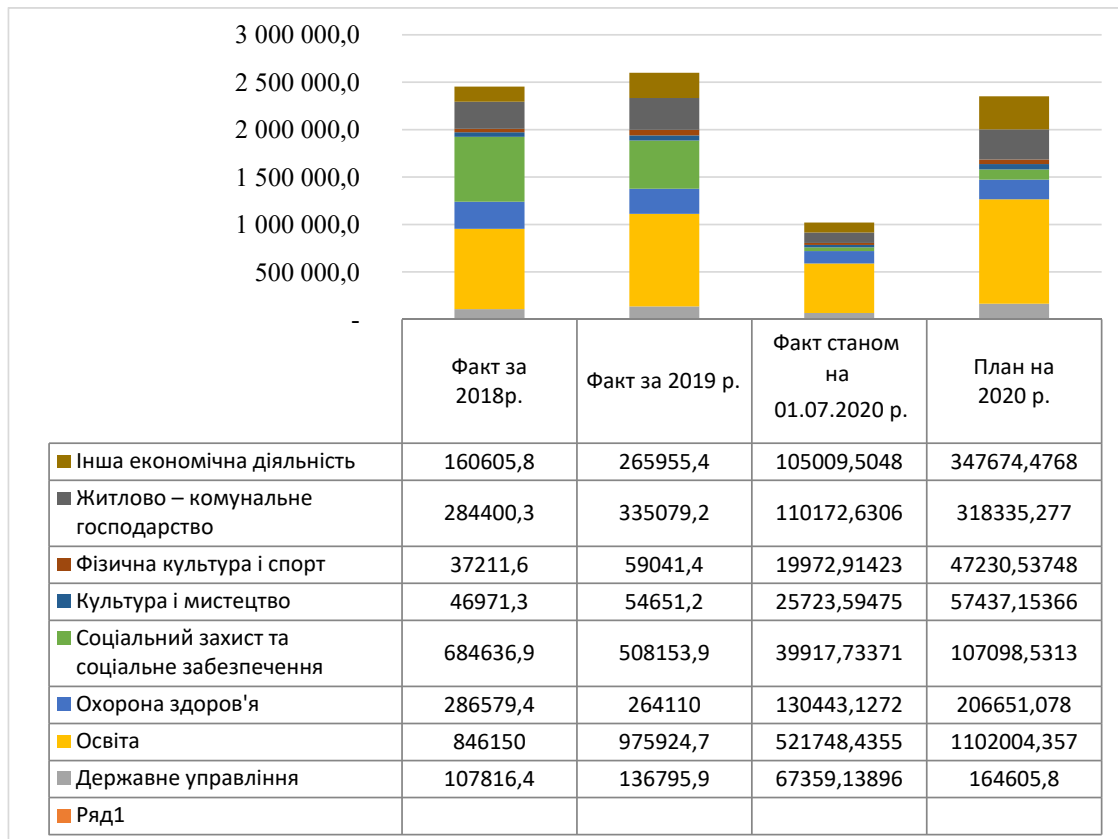


Рис. 4. Динаміка показника структури видатків бюджету м. Тернопіль за функціональною класифікацією протягом 2018–2020 рр.

Джерело: складено авторами на основі [3]

мування, які розраховуються на основі єдиних формул, більша частина здійснюється за рахунок коштів обласного бюджету. В міському бюджеті м. Тернопіль плануються видатки на утримання територіальних центрів соціального обслуговування пенсіонерів і одиноких непрацездатних громадян та відділень соціальної допомоги вдома, видатки на виконання програм і здійснення заходів стосовно сім'ї, жінок, молоді та дітей і видатки, пов'язані з пільговим медичним обслуговуванням осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Важливою складовою частиною видаткової частини міського бюджету Тернополя є видатки на управління. Протягом аналізованого періоду їхня частка у загальній структурі видатків почала поступово збільшуватися, проте й донині становить не більше 6,6% від загальної суми видатків. Від належного забезпечення управлінської діяльності органів місцевого самоврядування прямо залежить можливість успішно реалізувати управлінські повноваження на місцевому рівні. Пропозиція службовцям органів місцевого самоврядування конкурентної заробітної плати дає змогу залучати успішних фахівців до роботи в органах місцевого самоврядування, істотно підвищити рівень трудової дисципліни, а також мінімізувати

прояви корупційних явищ. Все це в комплексі створює передумови для ефективної організації територіальної громади, стимулювання розвитку соціальної сфери та сприяння розвитку місцевого господарства.

Висновки з проведеного дослідження. Розширення та оптимізація джерел наповнення місцевих бюджетів, збільшення повноважень місцевих органів влади в управлінні фінансовими ресурсами та підвищення їхньої самостійності є надзвичайно важливими завданнями. Їх вирішення сприятиме підвищенню рівня фінансової незалежності органів місцевого самоврядування і якісному виконанню покладених на них завдань і функцій.

Аналізуючи вітчизняний досвід організації влади на місцях, бачимо, що Україні на теперішньому етапі суспільно-політичного розвитку необхідна така модель місцевого самоврядування, за якої місцеві органи влади будуть виконувати загальні функції, буде здійснюватися поєднання прямого державного управління на місцях та місцевого самоврядування, місцеві виконавчі органи будуть сформовані міським головою, який як голова виконавчого комітету поєднуватиме колегіальні функції з деякими обов'язками державної адміністрації.

Лише за умови вирішення законодавчих, організаційних проблем місцеві бюджети у майбутньому зможуть мати достатній обсяг коштів на виконання делегованих повноважень, а громадяни країни зможуть нарешті отримати якісні медичні, освітні та інші послуги.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України від 1997 р. № 280/97-ВР. Редакція від 02.04.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D1%80> (дата звернення: 01.08.2020).
2. Офіційний веб-портал Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage> (дата звернення: 05.08.2020).
3. Офіційний веб-портал Тернопільської міської ради. URL: <https://ternopilcity.gov.ua/> (дата звернення: 01.08.2020).

4. Полинюк Н.І., Крупка М.І. Формування ресурсів місцевих бюджетів в Україні. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2017. 236 с.

REFERENCES:

1. Zakon Ukrainy «Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini» / Verkhovna Rada Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 1997 r. № 280/97-VR. Redaktsiia vid 02.04.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>. (accessed 01 August 2020).
2. Ofitsiyni veb-portal Derzhavnoi kaznacheiskoi sluzhby Ukrainy. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage>. (accessed 05 August 2020).
3. Ofitsiyni veb-portal Ternopilskoi miskoi rady. URL: <https://ternopilcity.gov.ua/>. (accessed 01 August 2020).
4. Polyniuk N.I. (2017). *Formuvannia resursiv mistsevykh biudzhativ v Ukraini*. [Formation of resources of local budgets in Ukraine]. Lviv Ivan Franko National University of Lviv. (accessed 08 August 2020).

РОЗДІЛ 8. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

ЗАСТОСУВАННЯ ФАКТОРНОГО АНАЛІЗУ У ДОСЛІДЖЕННІ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ APPLICATION OF FACTOR ANALYSIS IN THE STUDY OF EFFICIENCY OF USE OF FIXED ASSETS

У статті за даними фінансової звітності підприємства хімічної галузі промисловості України досліджується склад, структура основних засобів підприємства, динаміка їхнього руху, технічного стану. Використовується детермінований аналіз, у результаті чого проаналізовано вплив чинників на узагальнюючі показники, які характеризують ефективність використання активів підприємства та основних засобів як їхньої складової частини. При цьому, оскільки дохід як вимірник ефективності діяльності має недолік у тому, що в ньому закладені результати минулої праці, рентабельність активної частини основних засобів було представлено у вигляді фінансового результату, який утворюється на кожному обороті використання основних засобів. Побудовано детальну систему аналітичного дослідження, яка дасть змогу застосовувати факторні моделі аналізу для створення адекватної системи управління основними засобами підприємства та її наступної адаптації до нових умов та завдань.

Ключові слова: хімічна галузь, основні засоби, ефективність, рентабельність, факторний аналіз, оборотність оборотних активів.

В статье по данным финансовой отчетности предприятия химической отрасли промышленности Украины исследуется состав, структура основных средств предприятия, динамика их движения, технического состояния. Используется детерминированный анализ, в результате чего проанализировано влияние факторов на обобщающие показатели, характеризующие эффективность использования активов предприятия и основных средств как их составной части. При этом, поскольку доход как показатель эффективности деятельности имеет недостаток в том, что в нем заложены результаты прошлого труда, рентабельность активной части основных средств была представлена в виде финансового результата, который образуется на каждом обороте использования основных средств. Построена подробная система аналитического исследования, которая позволит применять факторные модели анализа для создания адекватной системы управления основными средствами предприятия и его последующей адаптации к новым условиям и задачам.

Ключевые слова: химическая отрасль, основные средства, эффективность, рентабельность, факторный анализ, оборачиваемость оборотных активов.

УДК 657:338.27(075.8)

<https://doi.org/10.32843/bses.56-17>

Гайдаєнко О.М.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри економічного аналізу
Одеський національний
економічний університет

Haidaienko Olha

Odessa State Economic University

The article, based on the financial statements of an enterprise in the chemical industry of Ukraine, examines the composition, structure of fixed assets of the enterprise, the dynamics of their movement, technical condition. Today this is especially important, since a lot of enterprises operate on outdated equipment, hindering the development of not only the enterprises themselves, but also all integration processes. A deterministic analysis is used, as a result of which the influence of factors on the generalizing indicators characterizing the efficiency of using the company's assets and fixed assets, as their component, is analyzed. At the same time, since income, as an indicator of the effectiveness of activities, has the disadvantage that it contains the results of past labor, the profitability of the active part of fixed assets was presented in the form of a financial result that is formed on each turnover of using fixed assets. That is, the influence of the following factors on the change in the level of profitability of the active part is investigated: profitability of sales (as the ratio of net profit to net income, the turnover ratio of current assets (as the ratio of net income to the average annual value of current assets) and the ratio of the average annual value of current assets and active part. In the process of comparative assessment of the efficiency of using fixed assets of two or more enterprises or periods, it is recommended to calculate the integral indicator of the efficiency of using fixed assets, which reflects the conditional average economic effect in the form of proceeds from sales and profits attributable to each hryvnia of costs that are invested in fixed assets. A detailed system of analytical research has been built, which allows you to control the factors affecting the change in performance indicators, makes it possible to take timely measures to improve it, helps to increase the financial results of the enterprise and the economic efficiency of management. The use of factor analysis models contributes to the creation of an adequate management system for fixed assets of an enterprise and its subsequent adaptation to new conditions and tasks.

Key words: chemical industry, fixed assets, efficiency, profitability, factor analysis, turnover of current assets.

Постановка проблеми. В умовах формування нової архітектури світової хімічної індустрії ключовим орієнтиром розвитку хімічних компаній є нововведення, що підтверджує необхідність активізації інноваційної діяльності в Україні. Це неможливо без створення дієвої системи прогнозування технологічного розвитку хімічної промисловості на основі проведення постійного моніторингу рівня технічного переоснащення хімічних виробництв [4, с. 58]. Але для вирішення цих завдань необхідне не тільки повне забезпечення підприємства технічним потенціалом, тобто основними засо-

бами, але і підвищення ефективності їхнього використання, що зумовлює актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Великий внесок у дослідження питання ефективності використання основних засобів зробили Ф.Ф. Бутинець, Н.П. Войнаренко, В.І. Войтенко, С.В. Голов, М.Т. Білуха, М.М. Завгородній, В.Г. Лінник, Ю.І. Осадчий, М.С. Пушкар, В.В. Сопко, В.Г. Швець та інші. Проте нині через розмаїття чинників, які впливають на ефективність використання основних засобів, проблеми їхньої класифікації є необхідність побудови детальної системи

аналітичного дослідження, яка дасть змогу застосувати факторні моделі аналізу для створення адекватної системи управління основними засобами підприємства та її наступної адаптації до нових умов і завдань. Крім того, окремі питання підвищення ефективності використання основних засобів саме на підприємствах хімічної галузі України вивчені недостатньо.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення напрямку та сили впливу чинників на ефективність використання основних засобів підприємства хімічної галузі.

Виклад основного матеріалу. Сучасна хімічна промисловість України – це 3591 суб'єкт господарювання, зокрема 38,5% – підприємства з виробництва хімічних речовин і хімічної продукції, 6,4% – фармацевтичні підприємства, 55,1% – підприємства з виробництва гумових і пластмасових виробів. У галузі працює 141 тис. осіб [1].

Серед підприємств хімічної галузі значне місце займають підприємства середнього і малого бізнесу, основною перевагою яких є удосконалення якості основних засобів за рахунок упровадження інноваційних технологій. Є низка проблем в цій сфері: наявність непрацюючих потужностей, дуже великі обсяги невикористаного обладнання. Така тенденція негативно впливає на показники роботи підприємств, перешкоджає сталому фінансовому становищу [2, с. 156]. Багато підприємств використовують потужності на рівні, за якого не досягають точки беззбитковості за обсягами виробництва.

Тому науково-практичний інтерес викликає оцінка ефективності використання основних засо-

бів саме такого підприємства – ТОВ «СНЕММІХ» (м. Київ). До видів діяльності ТОВ «СНЕММІХ», згідно з КВЕД, належить виробництво хімічних речовин та хімічної продукції. Це насамперед хімічна продукція для поліграфії (зволожуючі розчини для поліграфії, змивки, силіконові емульсії), засоби підготовки води для парогенераторів, будівельна хімія, хімія спеціального призначення.

У таблиці 1 репрезентовані дані про наявність основних засобів, їхній склад, структуру за первісною вартістю з 2016 по 2018 рік.

У ТОВ «СНЕММІХ» у 2016 році найбільшу частку основних засобів становили «Будівлі, споруди та передавальні пристрої» (на початок року – 56,87%, на кінець – 53,97%), «Машини та обладнання» (на початок – 42,31%, на кінець – 45,24%), «Транспортні засоби» – 0,82% та 0,79% відповідно. У 2017 році також найбільшу частку основних засобів становили «Будівлі, споруди та передавальні пристрої» – 55,17% та 54,04%, «Машини та обладнання» – 44,02% та 45,17%, «Транспортні засоби» – 0,81% та 0,79%.

У 2018 році «Будівлі, споруди та передавальні пристрої» – 54,04% та 51,29%, «Машини та обладнання» – 45,17% та 45,63%, «Транспортні засоби» – 0,79% та 3,08 % відповідно. Тобто активна частина основних засобів незмінна і становить приблизно 45% від загальної вартості основних засобів підприємства.

Нині досить багато підприємств працює на застарілому обладнанні, що гальмує розвиток не тільки самих підприємств, а й усіх інтеграційних процесів. Тому важливим етапом аналізу є дослі-

Таблиця 1

Аналіз структури, динаміки основних засобів ТОВ «СНЕММІХ»

2016 рік							
№	Види основних засобів	На початок року		На кінець року		Зміни за рік	
		тис.грн.	% до підсумку	тис.грн.	% до підсумку	тис.грн.	% до підсумку
1	Будівлі, споруди та передавальні пристрої	5351	56,87	5273	53,97	-78	-21,61
2	Машини та обладнання	3981	42,31	4420	45,24	439	121,61
3	Транспортні засоби	77	0,82	77	0,79	–	–
Всього		9409	100	9770	100	361	100
2017 рік							
1	Будівлі, споруди та передавальні пристрої	5273	55,17	5273	54,04	–	–
2	Машини та обладнання	4207	44,02	4407	45,17	200	100
3	Транспортні засоби	77	0,81	77	0,79	-	-
Всього		9770	100	9757	100	200	100
2018 рік							
1	Будівлі, споруди та передавальні пристрої	5273	54,04	5273	51,29	–	–
2	Машини та обладнання	4407	45,17	4691	45,63	284	54,20
3	Транспортні засоби	77	0,79	317	3,08	240	45,80
Всього		9757	100	10281	100	524	100

дження рівня морального та фізичного зносу устаткування. Наведено на рис. 1 показники стану та руху основних засобів ТОВ «СНЕММІХ». Цей розрахунок показує те, що за 2016 рік основні засоби оновилися на 4,5%, за 2017 рік – на 2,1%, за 2018 рік – на 5,1%, тобто оновлення основних засобів зросло на 5%. Коефіцієнт оновлення у 2016–2018 роках був більшим, ніж відповідне значення коефіцієнту вибуття. Цю тенденцію слід відзначити як позитивну. Рівень зносу основних засобів збільшувався на протязі 2016–2018 років з 45% до 52%.

Головними з основних показників оцінки рівня ефективності використання основних засобів підприємства є віддача та рентабельність основних засобів основного виду діяльності (далі – основних засобів). У таблиці 2 проаналізовано віддачу та рентабельність основних засобів за 2016–2018 роки на ТОВ «СНЕММІХ» за даними фінансової звітності підприємства [3].

Зміна віддачі зумовлена різними темпами зміни показників. Як бачимо, поряд зі зростанням обсягів чистого доходу та прибутку спостерігається зниження середньорічної вартості основних засобів, що привело до значного зростання як рівня віддачі, так і рівня рентабельності основних засобів.

На зміну рівня віддачі (Q/S) впливають два фактори: питома вага активної частини в загальній вартості основних засобів (S'/S) та віддача активної частини основних засобів (Q/S'), взаємозв'язок яких відображає мультиплікативна модель:

$$Q/S = S'/S * Q/S', \quad (1)$$

де Q – обсяг чистого доходу;

S – середньорічна вартість основних засобів;

S' – середньорічна вартість активної частини основних засобів.

Результати аналізу впливу чинників (із застосуванням прийому абсолютних різниць) на зміну віддачі основних засобів наведено в таблиці 3.

Протягом 2016–2018 років спостерігається зростання віддачі основних засобів ТОВ «СНЕММІХ». У 2016 році це відбулося завдяки зростанню віддачі активної частини основних засобів, незважаючи на зменшення віддачі через зниження частки машин та обладнання у загальній вартості основних засобів. У разі негативного впливу чинника віддачі необхідно провести аналіз факторів другого порядку та визначити причини такого зниження. У 2018 році обидва чинники вплинули позитивно.

На наступному етапі доцільно розглянути факторний аналіз рентабельності активної частини основних засобів. Дохід як вимірник ефективності діяльності має недолік у тому, що в ньому закладені результати минулої праці [5, с. 18]. Щоб уникнути цього, доцільно визначати рентабельність активної частини основних засобів у вигляді фінансового результату, який утворюється на кожному обороті використання основних засобів. На зміну рівня рентабельності активної частини (P/S') впливають три фактори: рентабельність продажів (P/Q), коефіцієнт оборотності оборотних активів (Q/A) та коефіцієнт співвідношення середньорічної вартості оборотних активів та активної частини основних засобів (A/S'). Взаємозв'язок факторів відображає мультиплікативна модель:

$$P/S' = P/Q * Q/A * A/S', \quad (2)$$

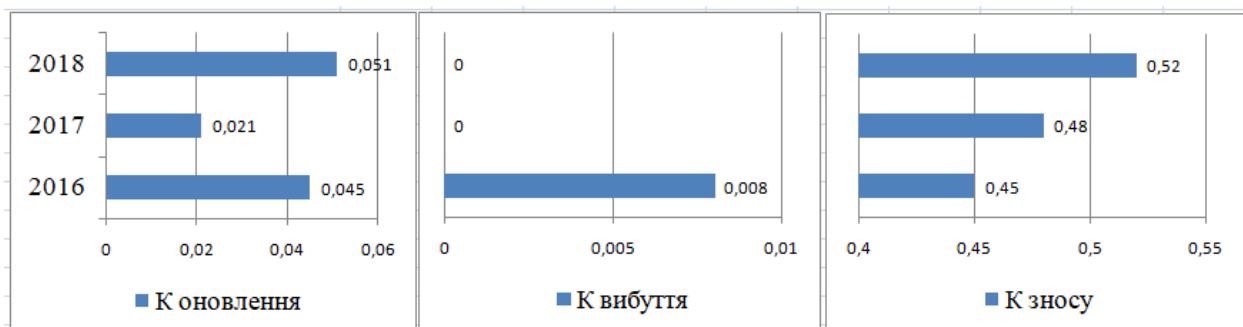


Рис. 1. Показники стану і руху основних засобів ТОВ «СНЕММІХ»

Таблиця 2

Динаміка показників віддачі та рентабельності основних засобів

Показники	2016 рік	2017 рік	2018 рік	Темп зростання до 2016 року, %
1. Чистий дохід, тис. грн.	7236	10707	16021	221,4
2. Чистий прибуток, тис. грн.	256	742	919	358,9
3. Середньорічна вартість основних засобів, тис. грн.	5328	5048	4937	92,6
4. Віддача основних засобів	1,36	2,12	3,25	238,9
5. Рентабельність основних засобів, %	4,8	14,7	18,6	387,5

де Р – чистий прибуток;

А – середньорічна вартість оборотних активів.

Результати аналізу впливу чинників (із застосуванням прийому абсолютних різниць) на зміну віддачі основних засобів наведено в таблиці 4.

Зміна рентабельності активної частини, яка значно підвищилася за 2017–2018 роки, в 2017 році відбулася за рахунок збільшення рентабельності продажів, а також незначного позитивного впливу підвищення оборотності оборотних активів.

У 2018 ж році підвищення оборотності оборотних активів стало фактором, який компенсував негативний вплив зниження рентабельності продажів.

Оскільки на рентабельність активної частини основних засобів найбільший вплив чинить рентабельність продажів, необхідно виконати розрахунки впливу чинників на зміну.

За даними таблиці 5, рентабельність продажів за рахунок матеріаломісткості, оплатомісткості, амортизаціємісткості та іншої витратомісткості збільшилася на 0,05; 0,02; 0,01 та 0,07 відсоткових пунктів відповідно. Це є результатом зменшення рівня цих витрат, що позитивно характеризує ефективність діяльності ТОВ «СНЕММІХ», проте не означає відсутності резервів її підвищення.

Для покращення цих показників підприємству необхідно в подальшому контролювати витрати за кожною статтею, оптимізувати їх шляхом використання більш нових технологій, нових видів сировини і матеріалів, а також підвищувати продуктивність праці та кваліфікацію персоналу.

Показники віддачі та рентабельності основних засобів дають змогу оцінити дві сторони економіч-

ної ефективності їхнього використання – кількісну і якісну. Однак кожен із них може підвищуватися або знижуватися на підприємстві за один і той же проміжок часу. Тому в процесі порівняльної оцінки ефективності використання основних засобів двох і більше підприємств або періодів виникають труднощі, адже окремі підприємства за досить високих показників віддачі мають низькі показники рентабельності і навпаки. Усунути цей недолік дає можливість використання інтегральних показників. Комплексний (інтегральний) показник ефективності використання основних засобів (Е) відображає умовний середній економічний ефект у вигляді виручки від реалізації та прибутку, який припадає на кожную гривню витрат, які вкладені в основні засоби (табл. 6). Його визначають шляхом вилучення кореня квадратного з добутку показників віддачі (В) і рентабельності (Р) за формулою:

$$I_{RBP} = \frac{GR'}{GR} \times K_{BP} \quad (3)$$

У 2018 році порівняно з 2017 роком віддача основних засобів збільшилася на 1,13 грн, або на 53,3%, а рентабельність основних засобів зросла на 3,9 відсоткових пунктів. Розраховане значення інтегрального показника дає змогу зробити оцінку економічної ефективності використання основних засобів: у 2018 році спостерігається зростання рівня ефективності використання основних засобів порівняно з попереднім періодом майже на 40-відсоткових пунктів.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, процес аналізу ефективності використання

Таблиця 3

Результати факторного аналізу віддачі основних засобів

Показники	2016	2017	2018	Вплив чинників, зокрема за рахунок зміни:			
				2017		2018	
				Питома вага АЧ	Віддачі АЧ	Питома вага АЧ	Віддачі АЧ
Віддача основних засобів, грн	1,36	2,12	3,25	х	х	х	х
Питома вага активної частини, %	0,4524	0,4517	0,4563	-0,0021	х	0,0216	х
Віддача активної частини, грн	3,0062	4,6934	7,1225	х	0,7621	х	1,1084
Зміна віддачі основних засобів, грн	х	х	х	0,76		1,13	

Таблиця 4

Факторний аналіз зміни рентабельності активної частини основних засобів

Показники	2016	2017	2018	Вплив чинників, зокрема за рахунок зміни:					
				2017			2018		
				1-го	2-го	3-го	1-го	2-го	3-го
Рентабельність активної частини, %	5,8	16,8	19,6	х	х	х	х	х	х
1. Рентабельність продажів, %	3,5	6,9	3,4	5,6	х	х	-2,8	х	х
2. Оборотність оборотних активів, разів	1,752	1,821	2,515	х	0,4	х	х	5,3	х
3. Співвідношення середньорічної вартості оборотних активів та активної частини основних засобів	0,934	1,334	1,358	х	х	5	х	х	0,3
Зміна рентабельності активної частини, %	х	х	х	11			2,8		

Аналіз впливу факторів на зміну рівня рентабельності продажів

Показники	2016	2017	2018	Відхилення (+, -)
Рентабельність продажу, %	3,5	6,9	3,4	7,08%
Матеріальні витрати, тис. грн.	4366	4342	4735	3016
Витрати на оплату праці, тис. грн.	807	848	933	162
Амортизація, тис. грн.	1741	2889	2601	1097
Інші витрати діяльності, тис. грн.	508	467	1122	690
Коефіцієнт матеріаломісткості	0,44	0,50	0,46	0,05
Коефіцієнт оплатомісткості	0,08	0,10	0,09	0,02
Коефіцієнт амортизаціємісткості	0,0174	0,0333	0,0255	0,0114
Коефіцієнт іншої витратомісткості	0,05	0,05	0,11	0,07
Вплив на зміну рівня рентабельності продажу:				
– матеріаломісткості	x	x	x	0,05
– оплатомісткості	x	x	x	0,02
– амортизаціємісткості	x	x	x	0,01
– витратомісткості	x	x	x	0,07

Таблиця 6

Розрахунок інтегрального показника ефективності використання основних засобів

Показники	2016	2017	2018	Відхилення (+)	Темп росту, %
1. Чистий дохід від реалізації продукції, тис. грн.	7236	10707	16021	5314	149,63
2. Чистий прибуток, тис. грн.	256	742	919	177	123,85
3. Середньорічна вартість основних засобів, тис. грн.	5328	5048	4937	-111	97,8
4. Віддача, грн	1,36	2,12	3,25	1,13	153,3
5. Рентабельність основних засобів, %	4,8	14,7	18,6	3,9	126,53
6. Інтегральний показник ефективності використання основних засобів, грн.	2,555	5,582	7,775	2,193	139,29

основних засобів, особливо їхньої активної частини, дасть змогу контролювати фактори, що впливають на зміну показників ефективності, своєчасно вживати заходів задля її підвищення. Це сприяє підвищенню фінансових результатів підприємства та економічної ефективності господарювання.

На фінансові результати діяльності, окрім розглянутих факторів, впливають інші виробничі чинники, які не завжди можна репрезентувати у вигляді мультиплікативних моделей. Тому перспективним напрямом подальших розробок є дослідження стохастичних зв'язків та використання економіко-математичних прийомів аналізу з метою розширення сукупності досліджуваних факторів. Це дасть можливість використовувати сучасні методи прогнозування і планування виробництва на підприємствах хімічної галузі, у тому числі із застосуванням моделювання взаємозв'язків факторів, що найбільш повно розкривають потенційні можливості підприємства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Діяльність суб'єктів господарювання, 2018 рік: статист. зб. Держкомстат України; за ред. І.Є. Вернера. Київ: Видавництво «Консультант», 2019. 482 с.
2. Яцунська О.С. Облік основних засобів за стадіями життєвого циклу: монографія. Херсон: ФОР Грін Д.С., 2017. 188 с.

3. Офіційний сайт ТОВ «CHEMMIX». URL: <http://ua.bizorg.su/kyev-rg/c446122-kemmiks-ooo-chemmix> (дата звернення 25.04.2020)

4. Іщук С.О. Виклики та перспективи розвитку хімічних виробництв у регіонах України. Львів: Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього Національної академії наук України 2018. 91 с.

5. Липатова І.В. Аналіз доходності підприємства. *Фінанси*. 2008. № 2. С. 17–23.

REFERENCES:

1. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2019) Dijalnistj sub'ektiv ghospodarjuvannja [Business activities]. Kyiv: «Konsultant». (in Ukrainian)
2. Jacunsjka O.S. (2017) Oblik osnovnykh zasobiv za stadijamy zhyttjevogho cyklu [Accounting for fixed assets by stages of the life cycle]. Kherson: «FOP Ghrinj D.S». (in Ukrainian)
3. Oficijnyj sajт TOB «CHEMMIX». [Official site LTD «CHEMMIX». Available at: <http://ua.bizorg.su/kyev-rg/c446122-kemmiks-ooo-chemmix> (accessed 25 April 2020).
4. Ishhuk S.O. (2018) Vykylyky ta perspektyvy rozvytku khimichnykh vyrobnyctv u reghionakh Ukrajinj [Challenges and prospects for the development of chemical production in the regions of Ukraine]. Ljviv: Instytut reghionalnykh doslidzhenj imeni M.I. Dolishnjogho Nacionaljnoji akademiji nauk Ukrajinj. (in Ukrainian)
5. Lipatova I.V. (2008) Analiz dohodnosti predprijatija [Analysis of enterprise profitability] *Finance*, no. 2, pp. 17–23.

ТРАНСФЕРТНЕ ЦІНОУТВОРЕННЯ: ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ АВТОМАТИЗОВАНОГО ОБЛІКУ НА ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

TRANSFER PRICING: ECONOMIC CONTENT AND FEATURES OF AUTOMATED ACCOUNTING AT DOMESTIC ENTERPRISES

У статті обґрунтовано необхідність державного регулювання та контролю за трансфертним ціноутворенням на основі закордонного досвіду та розробок вітчизняних учених. Було досліджено понятійний апарат контрольованих операцій та розроблено систему методів автоматизованого обліку трансфертного ціноутворення за допомогою бухгалтерського програмного комплексу 1С: Підприємство 8.3. Запропонована система методів дасть можливість в автоматизованому режимі не тільки здійснювати збір, обробку, систематизацію інформації про контрольовані операції, що були здійснені в процесі звичайної господарської діяльності, на окремому рахунку обліку, але і додатково на вимогу користувача сформувати стандартизовану форму звіту про контрольовані операції. Завдяки запропонованим заходам буде полегшено аудит річної фінансової звітності та збільшено податкові надходження до державного бюджету за рахунок більш ефективного регулювання трансфертного ціноутворення контролюючими органами.

Ключові слова: трансфертне ціноутворення, контрольовані операції, бухгалтерський облік, кореспонденція рахунків, міжнародні стандарти фінансової звітності, фінансова звітність, державний контроль.

В статті обґрунтовано необхідність державного регулювання та контролю

за трансфертним ціноутворенням на основі зарубіжного опыта и разработок отечественных ученых. Был исследован понятийный аппарат контролируемых операций и разработана система методов автоматизированного учета трансфертного ценообразования с помощью бухгалтерского программного комплекса 1С: Предприятие 8.3. Предложенная система методов позволит в автоматизированном режиме не только осуществлять сбор, обработку, систематизацию информации о контролируемых операциях, которые были осуществлены в процессе обычной хозяйственной деятельности, на отдельном счете учета, но и дополнительно по требованию пользователя сформировать стандартизированную форму отчета о контролируемых операциях. Благодаря предложенным рекомендациям будет облегчен аудит годовой финансовой отчетности и увеличены налоговые поступления в государственный бюджет за счет более эффективного регулирования трансфертного ценообразования контролирующими органами.

Ключевые слова: трансфертное ценообразование, контролируемые операции, бухгалтерский учет, корреспонденция счетов, международные стандарты финансовой отчетности, финансовая отчетность, государственный контроль.

УДК 657.1.011.56:336.2

<https://doi.org/10.32843/bses.56-18>

Карлова І.О.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри фінансів,
обліку і аудиту
Національний транспортний університет
Вербицька А.І.
студентка
Національний транспортний університет

Karlova Irina

Kyiv National Transport University

Verbytska Alina

Kyiv National Transport University

This article is devoted to the development of methods for analyzing the investment environment of the country. The author analyzes the The article substantiates the need for state regulation and control over transfer pricing based on foreign experience and developments of domestic scientists. The essence of transfer pricing was determined on the basis of the current legislation. Find out which transactions are controlled by cost criteria. The methods of establishing compliance of the conditions of the controlled operation with the principle of "outstretched arm" were listed. The presented algorithm for detecting controlled transactions is suitable for any business entity and may change in accordance with the law. To achieve effective administration of the process of conducting controlled transactions in transfer pricing at domestic enterprises, a comprehensive program of action is proposed, which takes into account the economic interests of all actors in this process. The paper also developed a system of methods for automated accounting of transfer pricing using the accounting software 1C: Enterprise 8.3. To keep records of transfer pricing transactions, it is proposed to introduce additional analytical accounts on sub-accounts 36 "Settlements with buyers and customers", 37 "Settlements with various debtors", 63 "Settlements with suppliers and contractors" and 68 "Settlements on other transactions". It is proposed to use an accounting register, which will contain information about the location of the related person, the type of connection with this person and the basis for classifying the transaction as controlled. The proposed system of methods will allow in the automated mode not only to collect, process, systematize information about controlled transactions that were carried out in the ordinary course of business in a separate account, but also at the request of the user to generate a standardized report on controlled transactions. If errors, shortcomings are identified or if the reporting information was not provided in full, it is possible to submit a new report before the deadline for submission of the report and a clarifying report in case of its submission after the deadline. The proposed measures will facilitate the audit of annual financial statements and increase tax revenues to the state budget through more effective regulation of transfer pricing by regulatory authorities.

Key words: transfer pricing, controlled operations, accounting, correspondence of accounts, international financial reporting standards, financial reporting, state control.

Постановка проблеми. Інтеграція вітчизняних підприємств у міжнародні економічні відносини та розвиток транснаціональних корпорацій спричинили ситуацію, за якої наша держава втрачає велику частину податкових надходжень від трансфертного ціноутворення. Насамперед це пов'язано з тим, що деякі транснаціональні корпорації та великі міжнародні компанії за допомогою трансфертних цін зменшують податкову

базу в країні з вищим податковим навантаженням, перемістивши базу оподаткування (дохід) до країн, в яких податкова ставка є нижчою. Застосування такого підходу до ведення бізнесу впливовими компаніями змушує державні органи влади шукати засоби контролю за операціями із трансфертними цінами. У цій непростої ситуації є нагальна потреба в більш жорсткому регулюванні діяльності афілійованих із трансна-

ціональними корпораціями підприємств на території нашої держави, особливо у частині обліку контрольованих операцій під час трансфертного ціноутворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час розроблення методики автоматизації обліку контрольованих операцій було застосовано теоретичні дослідження та публікації таких вітчизняних учених-економістів, як: О.І. Андрусь [2], Ю.І. Гриненко [3], О.О. Дмитрик [4], І.В. Карпенко [5], А.О. Касич [6], Н.О. Литвиненко [7], В.П. Міняйло [10], М.О. Нежива [10], О.А. Петрик [6]. Також було застосовано досвід зарубіжних дослідників, таких як Т. Лохсе [8], Жан-Томас Мартіні [9], Н. Рідель [8], К. Шпенгель [8], які вивчали діяльність транснаціональних корпорацій та висвітлювали основні аспекти впровадження систем контролю за формуванням трансфертних цін під час операцій пов'язаних підприємств.

Огляд наукових робіт вищезазначених учених засвідчив, що деякі з них займалися вивченням лише теоретичних аспектів трансфертного ціноутворення. Наприклад, із роботи О.І. Андруся можна дізнатися, що трансфертне ціноутворення вперше з'явилося в податковому законодавстві Сполучених Штатів Америки [2], де поступово впроваджувалося з 1917 року та давало змогу розподіляти доходи і витрати між афілійованими підприємствами так, щоб запобігати ухиленням від сплати податків [11]. При цьому в українському законодавстві термін «трансфертні ціни» вперше був застосований лише у 2013 році та є досить новим і недослідженим для вітчизняної науки. Хоча нині все частіше з'являються наукові статті, в яких досліджено історію виникнення трансфертного ціноутворення та його вплив на вітчизняну економіку. Так, А.О. Касич у своїй роботі стверджує, що поява трансфертного ціноутворення тісно пов'язана з розвитком міжнародних операцій транснаціональних корпорацій і на практиці стосується формування ціни на товари та послуги, інновації та інші нематеріальні активи, що передаються між корпоративними мережами [6]. Підтверджуючи вищезазначене, В.П. Міняйло зазначає, що трансферне ціноутворення набуло значного поширення через можливість занижувати прибуток і відповідно зменшувати базу оподаткування [10].

Проте жоден із цих учених не розглядає потребу в регулюванні та обліку контрольованих операцій під час трансфертного ціноутворення. Також не було запропоновано ефективного засобу розкриття інформації про зміст контрольованих операцій пов'язаних підприємств для цілей аудиту фінансової звітності. Тобто у державних податкових органів немає джерел інформації, за допомогою яких можна регулювати трансфертне ціноутворення та ефективніше формувати дохідну частину державного бюджету.

Саме тому виникає гостра необхідність у більш жорсткому регулюванні контрольованих операцій та розробленні методики автоматизованого обліку цих операцій під час ведення бухгалтерського обліку на вітчизняних підприємствах.

Постановка завдання. У зв'язку з інтеграцією компаній у сучасний інформаційний простір та широким застосуванням комп'ютерної техніки й автоматизованого програмного забезпечення виникає потреба в застосуванні практичної методики фіксування контрольованих операцій на основі програм, доступних для українських підприємств. При цьому інформація, а також засоби її обробки повинні бути уніфіковані та стандартизовані таким чином, щоб відповідати міжнародним стандартам фінансової звітності та бути максимально доступними зацікавленим користувачам.

На етапі розроблення статті було сформовано перелік основних завдань, першочерговим з яких є роз'яснення необхідності регулювання обліку трансфертного ціноутворення в сучасних умовах. Далі виникла необхідність у розкритті основних понять та термінів, застосованих у роботі. І, нарешті, розроблення шляхів упровадження механізму автоматизації обліку контрольованих операцій в національну систему бухгалтерських рахунків.

Виклад основного матеріалу дослідження. У світовій практиці термін «трансфертне ціноутворення» розглядається як процес формування ціни в операціях між афілійованими компаніями з метою мінімізації своїх податкових зобов'язань за допомогою використання свого міжнародного розташування та різниці між рівнем оподаткування в різних країнах. На практиці це мало вигляд переміщення оподатковуваного валового прибутку до іншої пов'язаної компанії, яка розташовувалась у державі з таким податковим режимом, який давав змогу зменшити витрати за рахунок меншої податкової ставки.

Першим відомим прикладом жорсткого регулювання трансфертного ціноутворення можна назвати започаткований в 1930 році обов'язковий державний нагляд за ціноутворенням у США, який набув найбільшого розвитку в період 1930–1950 рр. та полягав у запобіганні перенесення прибутку до інших країн за рахунок суцільної перевірки сум значних міжнародних контрактів та гуртових цін під час закупівель вітчизняними компаніями на світовому ринку. Необхідність правового регулювання була спричинена хронічним дефіцитом державного бюджету штатів та слабким рівнем надходжень від міжнародної торгівлі. Це при тому, що кількість торгових контрактів зростала з часу кризи 1930-х років і до початку Другої світової війни. Тобто контроль за формуванням трансфертних цін був дуже потужним превентивним інструментом виведення капіталу з країни.

Натомість в Україні трансфертне ціноутворення та його регулювання почалося нещодавно,

із затвердженням Податкового кодексу та внесенням у 2013 році статті, яка включала в себе визначення «трансфертної ціни». У 2015 році були внесені зміни, що розширили нормативну базу, фіксуючи зміст контрольованих операцій, розкрили принцип «втягнутої руки», а також визначили, хто є «пов'язаною особою». Завдяки внесенню цих термінів до законодавства, а також роз'ясненню принципів визначення контрольованих операцій, з'явилася можливість подальшої уніфікації української нормативно-правової бази з до існуючих стандартів ОЕСР та наблизила наше законодавство до міжнародних стандартів.

Наступним важливим етапом розвитку вітчизняного податкового законодавства можна назвати впровадження розробленої у 2017 році методики аналізу та контролю за трансфертним ціноутворенням. Ця методика була створена відповідно до рекомендацій ОЕСР вітчизняними та зарубіжними вченими. Методика повинна була забезпечити контроль за трансфертним ціноутворенням, використовуючи комплекс заходів, спрямованих на перевірку правильності ціноутворення у процесі здійснення господарських операцій компаніями, що відповідають визначеним умовам.

Для виявлення контрольованих операцій в угодах вітчизняних підприємств застосовують критерії відбору та умови визнання господарських

операцій контрольованими. Процес перевірки операцій на відповідність складається з шести етапів, які наведено на рис. 1 та 2.

Перший метод відповідності умов контрольованої операції принципу «втягнутої руки» має назву порівняльної неконтрольованої ціни та полягає у порівнянні цін в операціях на відповідність ринковим діапазоном. Для перевірки застосовують максимально схожі або повністю аналогічні товари та операції. Ще два методи засновані на порівнянні і мають назви «ціна перепродажу» і «витрати плюс». При методі ціни перепродажу для порівняння використовують відносну рентабельність продажу, а «витрати плюс» є логічним продовженням та передбачає порівняння рентабельності продажу ще й із понесеними витратами. Четвертий метод – метод чистого прибутку, який полягає у порівнянні показника прибутковості з відповідним показником у зіставних операціях. Останній, п'ятий метод має назву «розподілення прибутку» та полягає у порівнянні прибутку кожного учасника операції. Тобто здійснюється аналіз розподілу прибутку між учасниками зіставної операції.

Представлений алгоритм виявлення контрольованих операцій підходить для будь-яких суб'єктів господарювання та може змінюватися відповідно до законодавства. Але слід зазначити, що під час розгляду причин виникнення транс-

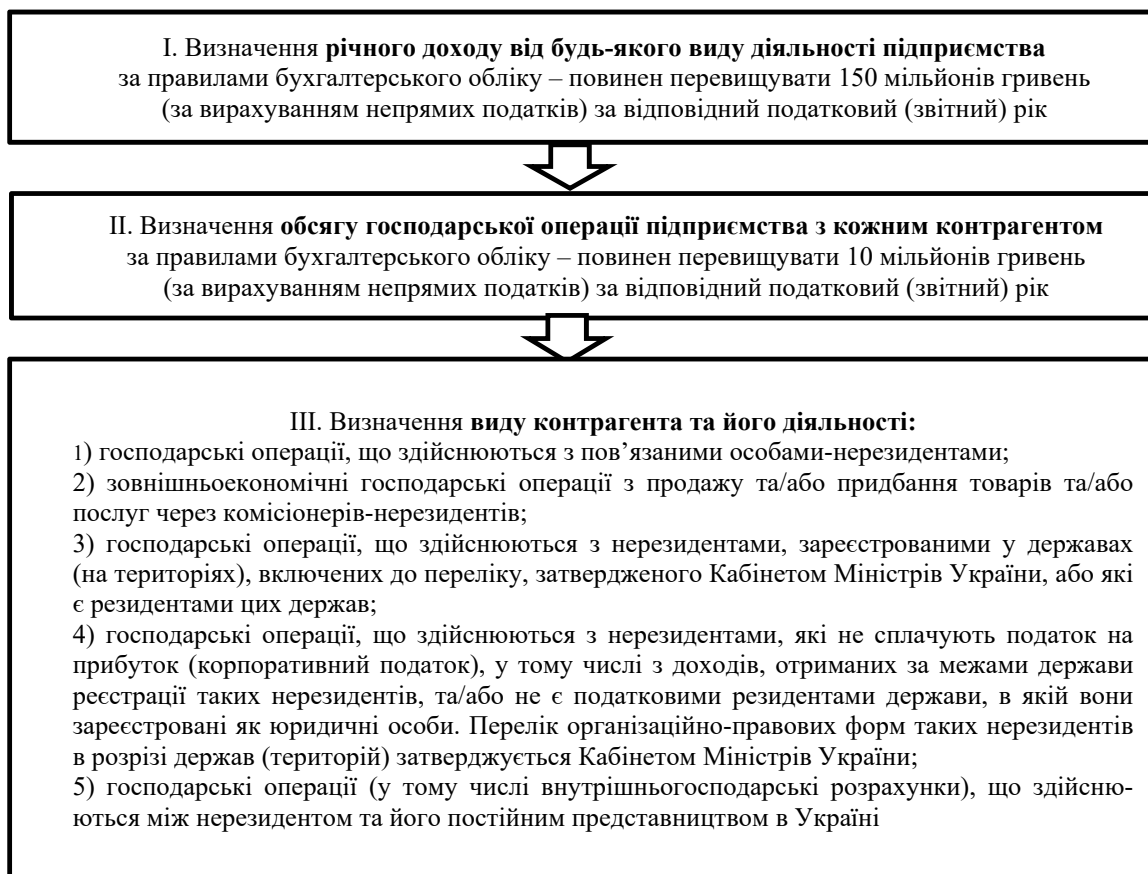


Рис. 1. Етапи відбору та умови визнання операцій контрольованими

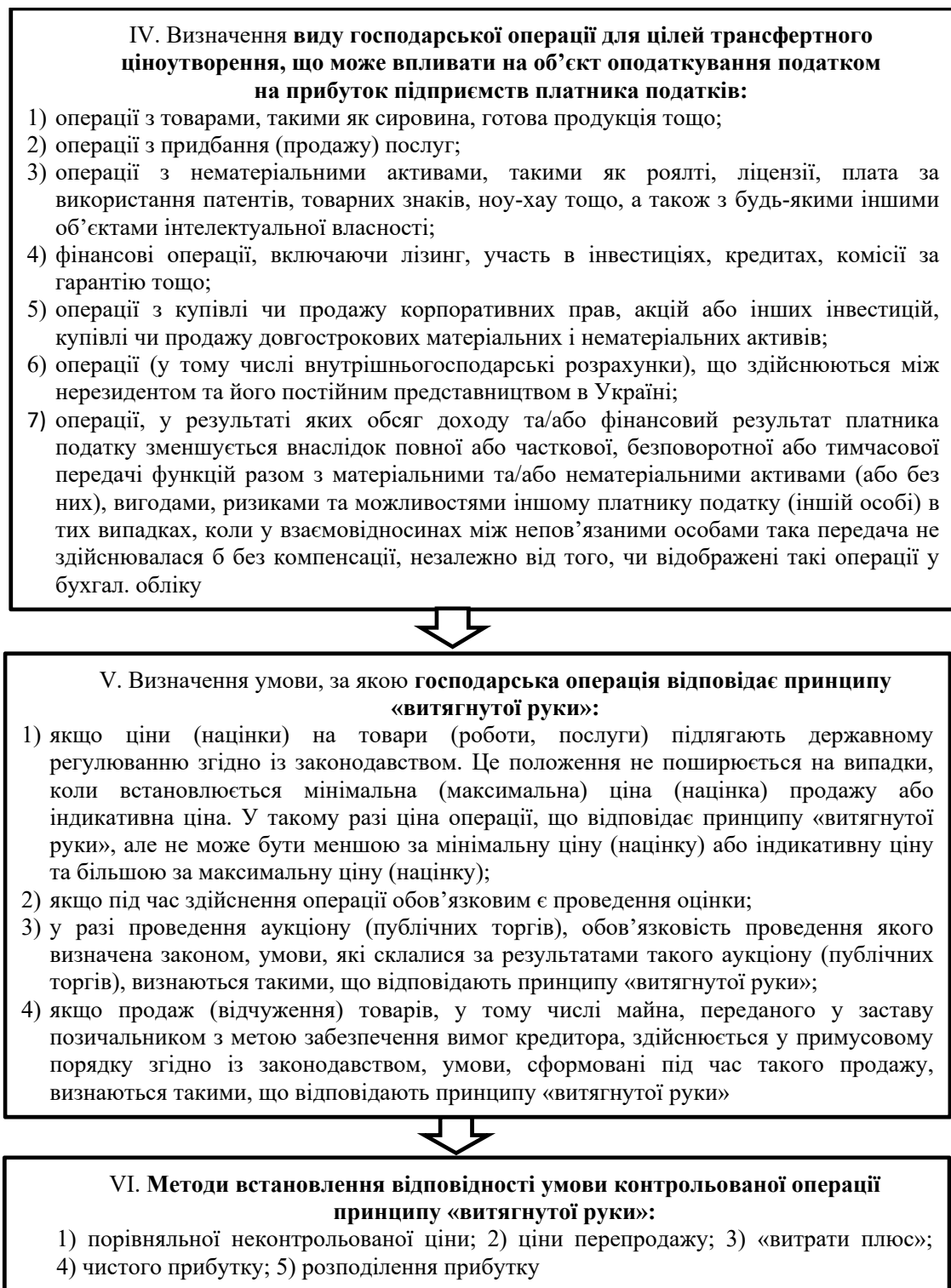


Рис. 2. Етапи відбору та умови визнання операцій контрольованими

фертного ціноутворення доцільно враховувати економічні інтереси всіх суб'єктів цього процесу.

Оскільки всі учасники мають на меті задоволення власного економічного інтересу, то виникає ситуація, коли кожен із них готовий іти на конфлікт заради досягнення своїх економічних інтересів. Саме тому слід узагальнити увесь доступний міжнародний досвід застосування

трансфертного ціноутворення та більш детально вивчити типові проблеми, що виникають під час впровадження регулювання контрольованих операцій. При цьому виникає ціла низка проблем з боку компаній (рис. 3).

Однак проблеми компаній порівняно з вигодами від потенційного впровадження системи регулювання трансфертних операцій є незначними та не



Рис. 3. Пірамідальна схема проблем компаній під час упровадження регулювання за трансфертним ціноутворенням

вимагають особливої уваги. При цьому з боку держави відомі такі проблеми, як:

- слабкий рівень організації та контролю за формуванням трансфертних цін;
- часті зміни законодавства у сфері трансфертного ціноутворення;
- відсутність механізму поступового впровадження заходів із регулювання трансфертного ціноутворення;
- обмежений доступ до інформації про афілійовані компанії, що відкриті за кордоном;
- корупція в органах державного управління;
- складність контролю за ціноутворенням у сфері послуг та переміщенням інтелектуальних цінностей.

Введений податковий контроль на території України зумовлює необхідність у забезпеченні компаній повним та оперативним відображенням інформації обліку щодо здійснених господарських операцій, які згідно з вищенаведеними умовами визнаються контрольованими. Щоб досягти ефективного адміністрування процесу ведення контрольованих операцій під час трансфертного ціноутворення на вітчизняних підприємствах необхідно дотримуватися комплексної програми дій, що складається з п'яти етапів (рис. 4).

Етапи обліку контрольованих операцій під час трансфертного ціноутворення наведено на рис. 5.

Для цього необхідні такі документи:

- 1) облікові реєстри для відображення і накопичення інформації про контрольовані операції, використовуючи ті показники, які будуть необхідними для формування звітності;

- 2) внутрішня звітність підприємства, яка буде в себе включати деталізацію показників аналітичного обліку і відображатися у звітності наступних періодів.

На кожну контрольовану операцію оформлюється первинний документ, в якому зазначається величина трансфертної ціни та факт здійснення контрольованої операції. Перелік таких первинних документів наведений на рис. 5.

Кожен первинний документ, наведений вище, має стандартизовану форму. Відмінністю є лише зазначення про здійснення контрольованої операції з використанням трансфертної ціни. Тому відповідно до цього пропонується використання облікового реєстру контрольованих операцій, який доповнений інформацією про місцезнаходження пов'язаної особи, тип пов'язаності з цією особою та підставу віднесення операції до контрольованої (табл. 2).

Зміст первинних документів повинен групуватися та відображатися на окремих рахунках бухгалтерського обліку. В загальному виді первинна облікова інформація містить у собі дані облікових реєстрів, аналітичних таблиць та звітності, які відображають інформацію про здійснені господарські операції без їх розподілу та відповідно без виокремлення операцій, в яких застосовуються трансфертні ціни.

Дослідивши та зробивши аналіз діючого Плану рахунків в Україні, було визначено доцільним відображення операцій із трансфертного ціноутворення на 36 «Розрахунки з покупцями та замов-

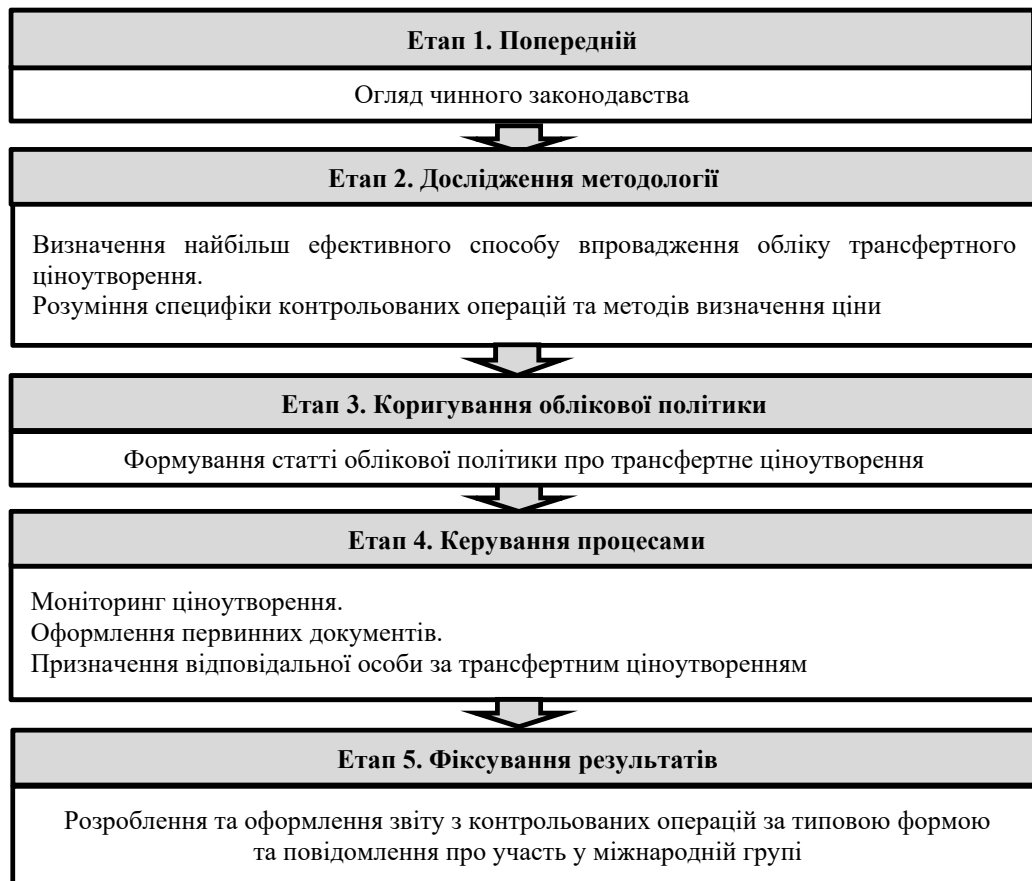


Рис. 4. План упровадження трансфертного ціноутворення на підприємстві



Рис. 5. Етапи обліку контрольованих операцій під час трансфертного ціноутворення

никами», 37 «Розрахунки з різними дебіторами», 63 «Розрахунки з постачальниками та підрядниками» та 68 «Розрахунки за іншими операціями» рахунках на відповідних субрахунках залежно від типу контрольованої операції.

Таким чином, ведення обліку із трансфертними цінами буде відбуватися на різних рахунках бухгалтерського обліку. Окремого виокремлення

інформації за загальним рахунком не буде, тому на сальдо відповідного рахунку буде відображено загальну суму всіх операцій як із пов'язаними, так і з не пов'язаними особами. Але у разі необхідності розгляду операцій, що належать саме до контрольованих, достатньо перейти до відповідного субрахунку і згідно з цим до рахунку аналітичного обліку.

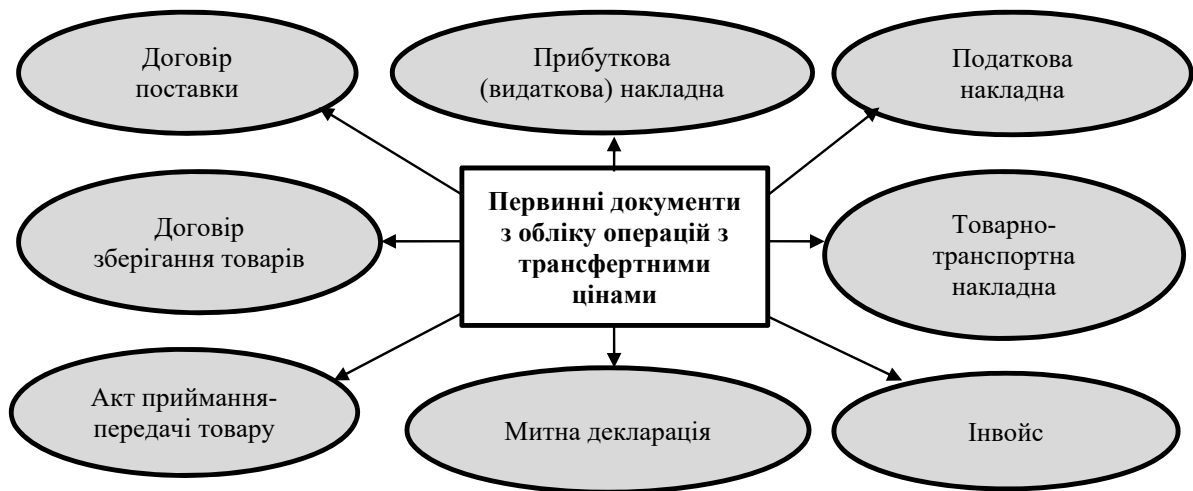


Рис. 6. Первинні документи з обліку операцій із трансфертними цінами

Таблиця 2

Обліковий реєстр контрольованих операцій

Дата здійснення операції	№ документа	Найменування контрагента	Місцезнаходження контрагента	Тип пов'язаності осіб	Підстава віднесення операції до контрольованої (за наявності)	Сума операції (грн.) еквіваленті на дату здійснення операції	Примітки

Однак ця система не дає можливості оцінити внутрішню заборгованість підприємства перед пов'язаними сторонами, і це значно ускладнює процес управління за такими операціями. Тому Н.О. Литвиненко у своїй статті визначила необхідність обліковувати операції, які не є частиною розрахунків з учасниками та нарахованими доходами, на субрахунках, що призначені для внутрішньогосподарських (683 рах.) та внутрішніх (682 рах.) розрахунків [7].

Ті підприємства, що ведуть діяльність із пов'язаними сторонами, повинні подавати звіт про контрольовані операції та повідомлення про участь у міжнародній групі компаній центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику засобами електронного зв'язку в електронному форматі з дотриманням вимог законів України «Про електронні документи та електронний документообіг» та «Про електронні довірчі послуги». Звіт подається раз на рік до 1 жовтня року, що настає за звітним.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, інформація про операції з пов'язаними особами буде накопичуватися на окремих субрахунках, які використовуються для внутрішньогосподарських розрахунків, та з'явиться можливість відображати інформацію за окремими складниками: за контрагентами, за місцем здійснення операцій, за типом операції тощо. Такий поділ дасть можливість контролюючим органам переві-

рити достовірність відображення всіх операцій із пов'язаними компаніями. Під час упровадження окремих субрахунків підприємство також отримає можливість контролювати факт здійснення операцій із трансфертними цінами та автоматично формувати звітність для контролюючих органів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Податковий кодекс України: Закон № 275-VI від 2 грудня 2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 10.07.2020).
2. Андрусь О.І. Проблеми трансфертного ціноутворення в Україні. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2018. № 4. С. 55–60.
3. Гриненко Ю.І. Використання інформаційних баз даних для потреб трансфертного ціноутворення. *Облік, оподаткування і контроль: теорія та методологія: матеріали II міжнар. наук.-практ. інтернет-конф.*, м. Тернопіль, 20 листоп. 2017 р. Тернопіль: ТНЕУ, 2017. С. 190–193.
4. Дмитрик О.О. Трансфертне ціноутворення в Україні та європейських державах. *Адаптація до права ЄС регулювання економіки України в сучасних умовах: праці за матеріалами «Круглого столу»*, м. Харків, 26 травня 2015 р. Харків, 2015. С. 160–166.
5. Карпенко І.В. Методика обліку трансфертного ціноутворення на підприємствах торгівлі. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2018. № 1 (51). С. 416–424. URL: <http://visnyk-ekon.uzhnu.edu.ua/article/download/130530/126163> (дата звернення: 15.07.2020).

6. Касич А.О., Петрик О.А., Гриненко Ю.І. Трансфертне ціноутворення на підприємстві: проблеми та можливості використання. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 24. С. 19–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2016_24_6. (дата звернення: 15.07.2020).

7. Литвиненко Н.О. Аналітичний облік внутрішніх розрахунків. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2013. № 23.2. С. 277–284. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnltu_2013_23 (дата звернення: 15.07.2020).

8. Theresa Lohse. Nadine Riedel. Christoph Spengel. The Increasing Importance of Transfer Pricing Regulations – a Worldwide Overview, 2012. 64 p.

9. Jan Thomas Martini. Transfer pricing for coordination and profit allocation. *Australian Journal of Business and Management Research*. 2011. Vol. 1. № 6 [07–26]. P. 7–26.

10. Міняйло В.П., Нежива М.О. Аудит трансфертного ціноутворення в умовах євроінтеграції та глобалізації. *Бізнес Інформ*. 2019. № 2. С. 283–288. URL: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-2-283-288> (дата звернення: 15.07.2020).

11. Немировська О.В. Транснаціональні компанії та регулювання трансфертного ціноутворення в Україні. *Інноваційна економіка*. 2014. № 4. С. 265–272. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2014_4_45. (дата звернення: 15.07.2020).

REFERENCES:

1. Podatkovyj kodeks Ukrainy [Tax Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy № 275-VI vid 2 ghrudnja 2010 r. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (accessed 10 July 2020).

2. Andrusj O.I. (2018) Problemy transfertnogho cinoutvorennja v Ukraini [Problems of transfer pricing in Ukraine]. *Formation of market relations in Ukraine*, No. 4, pp. 55–60.

3. Grinenko Yu.I. (2017) Vykorystannja informacijnykh baz danykh dlja potreb transfertnogho cinoutvorennja [Use of information databases for the needs of transfer pricing]. *Accounting, taxation and control: theory and methodology*: materials of the II International.

scientific-practical Internet conference, Ternopil, November 20., 2017. Ternopil : TNEU, pp. 190–193.

4. Dmytryk O.O. (2015) Transfertne cinoutvorennja v Ukraini ta jevropejsjkykh derzhavakh [Transfer pricing in Ukraine and European countries]. *Adaptation to EU law regulating the economy of Ukraine in modern conditions: works on the materials of the "Round Table"*, Kharkiv, May 26 and 2015. Kharkiv, pp. 160–166.

5. Karpenko I.V. (2018) Metodyka obliku transfertnogho cinoutvorennja na pidprjemstvakh torghivli [Methods of accounting for transfer pricing at trade enterprises]. *Scientific Bulletin of Uzhhorod University*. No. 1 (51). Pp. 416–424. Available at: <http://visnyk-ekon.uzhnu.edu.ua/article/download/130530/126163> (accessed 15 July 2020).

6. Kasich AA, OA Petrik, YI Grinenko. (2016) Transfertne cinoutvorennja na pidprjemstvi: problemy ta mozhlyvosti vykorystannja [Transfer pricing at the enterprise: problems and possibilities of use]. *Investments: practice and experience*. No. 24, pp. 19–23. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2016_24_6 (accessed 15 July 2020).

7. Litvinenko N.O. (2013) Analitichnyj oblik vnutrishnikh rozrakhunkiv [Analytical accounting of internal calculations]. *Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine*. No. 23.2, pp. 277–284. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnltu_2013_23 (accessed 15 July 2020).

8. Theresa Lohse. Nadine Riedel. Christoph Spengel. The Increasing Importance of Transfer Pricing Regulations – a Worldwide Overview, 2012. 64 p.

9. Jan Thomas Martini. Transfer pricing for coordination and profit allocation. *Australian Journal of Business and Management Research*. 2011. Vol. 1. No. 6 [07–26]. P. 7–26.

10. Minyailo V.P., Nezhiva M.O. (2019) Audyt transfertnogho cinoutvorennja v umovakh jevrointehraciji ta glocalizaciji [Audit of transfer pricing in the conditions of European integration and globalization]. *Business Inform*. No. 2, pp. 283–288. Available at: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-2-283-288> (accessed 15 July 2020).

11. Nemyrovska O.V. (2014) Transnacionaljni kompaniji ta rehuljuvannja transfertnogho cinoutvorennja v Ukraini [Transnational companies and regulation of transfer pricing in Ukraine]. *Innovative economy*. No. 4, pp. 265–272. Available at: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-2-283-288> (accessed 15 July 2020).

НОТАТКИ

Наукове видання

ПРИЧОРНОМОРСЬКІ ЕКОНОМІЧНІ СТУДІЇ

Науковий журнал

Випуск 56

Коректура • *Ю. Никитенко*

Комп'ютерна верстка • *Ю. Войтюк*

Формат 60x84/8. Гарнітура Arimo.
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 14,24. Ум. друк. арк. 15,58.
Підписано до друку 31.08.2020. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.